

Rozalia Colciar

Comentariul metalingvistic dialectal

Presă Universitară Clujeană

ROZALIA COLCIAR

•

Comentariul metalingvistic dialectal

Rozalia Colciar

**COMENTARIUL
METALINGVISTIC
DIALECTAL**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ
2025

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. habil. Cecilia Mihaela Popescu

Prof. univ. dr. habil. Adrian Chircu

ISBN 978-606-37-2552-4

© 2025 Autoarea volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autoarei, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. B.P. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel.: (+40)-744.687.884
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro>
<https://biblioteca.ubbcluj.ro/>

Cuprins

Argument.....	7
Ancheta dialectală – „formă de comunicare”	9
Comentariul metalingvistic – expresie a conștiinței lingvistice a vorbitorului.....	21
Comentariul metalingvistic între diatopic, diastratic și diafazic.....	47
Comentariul metalingvistic și „ironia”	77
Comentarii metalingvistice în textul dialectal	97
Credințe populare reflectate în comentariile metalingvistice.....	113
<i>I. Credințe populare referitoare la integritatea ființei umane (corpul uman, comportamente, boli).....</i>	117
<i>II. Credințe populare referitoare la „ciclul vieții”</i>	144

<i>III. Credințe populare referitoare la obiceiuri de peste an</i>	167
Forme onomastice neconvenționale reflectate în comentariile metalingvistice.....	183
<i>I. Porecle</i>	183
<i>II. Apelative neconvenționale</i>	194
Considerații finale	205
Surse	209
Bibliografie.....	213
Abrevieri.....	231
Indice de autori.....	233
Dialectal Metalinguistic Commentary (<i>Abstract</i>).....	239
Le commentaire métalinguistique dialectal (<i>Résumé</i>). 243	

Argument

Prin volumul de față, ne-am propus să oferim o imagine asupra unui subiect mai puțin abordat în literatura de specialitate: *comentariul metalingvistic dialectal*, analizat pe baza unui material excerptat, în primul rând, din atlasele lingvistice românești, dar și din culegeri de texte dialectale. Demersul nostru include, într-o variantă revăzută și completată, unele studii publicate, de-a lungul ultimilor ani, în reviste de specialitate și în volume colective, precum și un material ce are caracter inedit.

Volumul propune, în primul rând, o abordare de tip pragmatic, realizată din perspectiva actului comunicativ, a anchetei dialectale privite ca formă de comunicare, comentariile metalingvistice reflectând conștiința lingvistică a vorbitorilor și, nu în ultimul rând, creativitatea și expresivitatea acestora.

Pe de altă parte, lucrarea are în vedere nu doar aspectul pragmatic al limbii române vorbite dialectal, ci și aspecte ce țin de interdisciplinaritate, de natură sociologică, onomastică și etnologică, punând în lumină, într-un tot unitar, viziunea de tip tradițional asupra universului, specifică imaginarului arhaic românesc. Pentru că, nu întâmplător, Sextil Pușcariu afirma, în *Limba română*, vol. I (1940: 324): „istoria, arheologia, etnografia și lingvistica trebuie să meargă mână în mână spre a ne

face să înțelegem dezvoltarea poporului român în epoca parcursului său subteran”.

Nădăjduim ca și studiul propus de noi să se constituie într-o contribuție adusă la conturarea imaginii lingvistice și culturale a limbii române vorbite dialectal și a patrimonializării ei.

Ancheta dialectală – „formă de comunicare”¹

0. Importanța atlaselor lingvistice ca documente de limbă este unanim recunoscută. În acest sens, Sextil Pușcariu, în *Prefața la Atlasul lingvistic român, VI* (1938: 9), afirma că limba este „cel mai scump patrimoniu național”. De asemenea, Kurt Baldinger (1973: 477), referindu-se la bogăția de fapte lingvistice din atlase, vorbește despre „la richesse méthodologique qui sommeille dans leurs trésors”.

Lingvistica ultimelor decenii situează rezultatele cercetării dialectale între reprezentarea idiomului și cea a vorbirii, acestea reflectând, după Eugen Coșeriu (1992–1993: 22), nu numai competența „idiomatică” a subiectului, ci și pe cea „expresivă”. Deși materialul prezentat în atlasele lingvistice este supus unor condiționări (faptele sunt consemnate în situația de anchetă dialectală, deci conform unei convenții), investigația dialectologică înregistrează și funcționarea limbajului. Ancheta dialectală se constituie astfel într-o „formă de comunicare” (Dumistrăcel *et alii* 1997 : 32), mai precis, „o formă specială de comunicare” (*ibidem* : 46) ce reflectă competența expresivă a subiectului, respectiv

¹ Vezi și Colciar 2019b.

capacitatea acestuia de a structura „«discursuri» în conformitate cu circumstanțele” (Coșeriu 1994: 136).

Același remarcabil lingvist Sextil Pușcariu, tot în *Prefața* la ALR I/I (1938 : 10), exprima ideea conform căreia ancheta dialectală reflectă în primul rând „graiuri individuale”, iar răspunsurile obținute la chestiunile adresate subiectului de anchetator „reproduc numai cuvântul și forma care i-a venit în minte subiectului anchetat în momentul când i s-a pus întrebarea”. Din această perspectivă, ancheta dialectală urmărește nu numai varietatea diatopică, ci și variația limbajului în raport cu statutul vorbitorului ca purtător al unei anumite tradiții socioistorice (varietatea diastratică).

1. Interesul pentru variația diatopică a limbii române se conturează începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când studiile de specialitate, printre care și atlasele lingvistice, au în vedere configurarea dialectală a teritoriului dacoromân. În decursul a o sută de ani, au fost elaborate trei serii de atlase lingvistice pentru limba română, de la *Linguistischer Atlas des daco-rumänischen Sprachgebietes* (WLAD, 1909)), al lui Gustav Weigand, la *Atlasul lingvistic român* (ALR) I (realizat de Sever Pop) și II (realizat de Emil Petrovici), în perioada interbelică, și la *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni* (NALR), începând cu anii 60–70 ai secolului XX. Între aceste serii de atlase, există o relație de continuitate, atât la nivelul rețelei punctelor de anchetă, cât și la nivelul chestionarului utilizat: de exemplu, toate punctele de anchetă din rețeaua WLAD au fost incluse în atlasele ulterioare, iar punctele din rețeaua ALR au fost incluse în rețeaua NALR; de asemenea, numeroase întrebări din Chestionarul NALR au corespondent în cel al ALR.

Interconexiunea dintre atlasele lingvistice românești, mai ales dintre cele regionale, le conferă acestora calitatea de instrument fundamental de cercetare a limbii române vorbite². Sever Pop, autorul ALR I/I, consideră că „l’atlas enregistre notamment les manifestations individuelles” sau că „l’atlas renferme la parole” (Pop 1927: 17), scopul atlaselor fiind configurarea unei imagini cât mai exacte a structurii dialectale a limbii române.

1.1. În evoluția ei, dialectologia a făcut apel, intuitiv, la principiile teoriei actelor verbale atunci când a avut în vedere elaborarea metodologiei de culegere a materialului. În desfășurarea ei, ancheta lingvistică se bazează pe capacitatea autoreferențială a limbajului. Comunicare provocată, actul fundamental de limbaj care stă la baza ei este *solicitarea*, interogația fiind un caz particular de solicitare (Manu Magda 2003: 45). Desfășurată după o convenție, ea este un act verbal inițiator de conversație. Anchetatorul, ca „outsider”, trebuie să țină seama de un anumit protocol al anchetei, care presupune adaptarea la partener (interlocutor) prin folosirea întrebărilor indirecte, precum³:

- (1) *Cum numiți «sacii» din pieptul omului, în care intră și iese aerul?* (ALR I/I, chest. [127] **Plămâni**),

² Karl Jaberg și Jakob Jud (1928: 239), având în vedere specificul cercetării dialectale, afirmă că obiectul unui atlas „nu este limba, ci vorbirea” (trad. n. – R. C.) („Sein Gegenstand ist nicht die Sprache, sondern das Sprechen”).

³ Am utilizat, în capitolul de față, material dialectal din ALR I, ALR II și din ALRR–Trans. (vezi **Surse**). Considerăm că aceste atlase sunt mai mult decât relevante pentru a ilustra ideile discutate.

- (2) *Cum îi spui la acela în care sunt însemnate lunile și zilele anului?* (Chest. NALR, chest. [1557] **Calendar**).

și prin diverse formule de adresare, precum deicticele personale de persoana a II-a, singular sau plural:

- (1) *Seara, când ți-e somn și faci din cap așa, cum zici?* (ALR I/I, chest. [33] Moțăesc),
- (2) *Dacă ai un cal și te întreb: „al cui e calul acesta?”*, *cum răspunzi?* (Chest. NALR, chest. [1967] (Calul e) al meu).

1.2. În cursul anchetei dialectale, *principiul politeții*⁴ este respectat de ambii parteneri de conversație.

Strategiile respectate și utilizate de către anchetator sunt în primul rând cele ale *politeții negative*⁵, care contribuie la exprimarea deferenței, la menținerea distanțelor între „insideri” și „outsideri”. Se pot menționa astfel:

a) pronumele de politețe *dumneavoastră*, împreună cu verbul de persoana a II-a plural:

Întrebare indirectă: Aveți la D-voastră în sat zicătoarea: Căscatul (sau cascul) trece de la om la

⁴ În acest sens, vezi și Ionescu-Ruxăndoiu 1995: 84–92, precum și Colciar 2018a: 104–115.

⁵ Politețea negativă este orientată spre implicat în structurarea enunțurilor, un rol decisiv în progresia dialogală fiind deținut de enunțurile interogative.

om? (ALR II, chest. [6869] **Căscatul (cascul) trece de la om la om**).

b) forma de adresare *dumneata*, apropiată funcțional de „tu”, utilizată într-o exprimare semiformală, specifică anchetei dialectale:

- (1) *Ce neam (rudă) ești d-ta cu alt copil făcut de mama d-tale?* (ALR I/I, chest. [462] **Frate**);
- (2) *Întrebare indirectă: Cum spui dumneata, cu vorbele dumitale, așa cum se vorbește aici în sat: „Ion este foarte deștept”?* (Chestionarul NALR, chest. [1975] **(Ion este) foarte deștept**).

Subiectul anchetat este obligat, la rândul lui, să respecte, în cursul anchetei dialectale, *principiul cooperării* verbale⁶ și al „sincerității” în relație cu anchetatorul. Intenția comunicativă a anchetatorului nu se realizează decât dacă este recunoscută și acceptată exact de către subiectul anchetat, asigurând reușita comunicării, conform aceluiași caracter predictiv și strategic. De exemplu, în ALRR–Trans. *Date* (1992: 80), în punctul 302, anchetatorul consemnează că: „Informatorul a manifestat tendința de a da forme literare sau apropiate, dar, după ce a fost corectat în mai multe rânduri, a înțeles rostul anchetei și a răspuns în graiul local”.

Din perspectiva anchetatorului pentru NALR–Mold. Bucov., Stelian Dumistrăcel, care abordează ancheta

⁶ Discutat de H. P. Grice (1975: 41–58), principiul cooperării „stipulează că există prezumția că orice participant la o conversație cooperează la schimb astfel încât contribuția sa trebuie să corespundă la ceea ce se așteaptă de la el, în funcție de direcția schimbului și de scopurile sale acceptate în mod tacit” (apud Moeschler, Reboul 1999: 232).

dialectală prin prisma statutului ei ca „formă de comunicare”, afirmă:

Subiectul „potrivit” este cheia de boltă a anchetei dialectale și toate dificultățile ce intervin în ceea ce privește găsirea și păstrarea lui, ca și realizarea unei situații de comunicare cât mai apropiate de normal, în urma convenției de lucru (sau de la sine) cu acesta, se datoresc împrejurării că, în ancheta dialectală pentru atlase sau pentru înregistrarea de texte, anchetatorul are la dispoziție, de regulă, un timp limitat (Dumistrăcel *et alii* 1997: 93).

2. Abordarea fenomenului dialectal prin prisma dimensiunii lui interacționale și sociale a fost susținută și de Sextil Pușcariu (1922: 73), care considera că orice punere în act a limbajului presupune, pe lângă dimensiunea fonetică, și o dimensiune psihologică și sociologică: „vorbind, ne orientăm după gradul în care știm că putem fi înțeleși de cel care ne ascultă”. Tot S. Pușcariu (1940: 15) subliniază că „datoria lingvistului este să se transpună în mentalitatea subiectului vorbitor”, afirmație prin care se pune în evidență rolul acomodării interlocutorilor unul la celălalt în cadrul schimbului conversațional. La fel de relevante sunt codul utilizat și contextul în care se desfășoară comunicarea.

Din această perspectivă, anchetatorul este observator și participant la actul de comunicare reprezentat de ancheta dialectală⁷. În același timp, în anchetă, se înregistrează și

⁷ Vezi și comentariile anchetatorilor referitoare la răspunsurile date și la felul de a vorbi al subiecților. De exemplu, Emil Petrovici, în ALR II. *Introducere* (1988: 285), notează: „e subiect rău, pronunță pe *r* defectuos”; în ALRR–Trans. *Date* (1992: 51), pentru pct. 275, anchetatorul notează: „Informator foarte inteligent, are dantură perfectă și auz bun”. Sunt sugestive și indicațiile din atlase ale

reacții ale subiecților investigați. Este vorba despre fenomene de limbă subiective, specifice comunicării de tip oral, spontan, care reflectă „conștiința lingvistică” (Teaha 1970: 41) a vorbitorului.

În funcție de planul și de modul în care se manifestă, aceste reacții ale subiectului vorbitor au fost clasificate de Henry M. Hoenigswald (1966), din perspectiva unei „lingvistici populare” (*folk linguistics*⁸), în: a) *reacții secundare*, care se referă la atitudini neexprimate, manifestate prin modul în care subiectul selectează faptele de limbă; b) *reacții terțiare*, referitoare la comentariile explicite și la opiniile asupra limbajului, exprimate de nonlingvist⁹. Acestea din urmă vizează două categorii de comentarii: 1. *comentarii provocate* și 2. *comentarii spontane*.

2.1. *Ezitatea, (auto)corectarea* sau acceptarea *sugestiei* anchetatorului sunt considerate drept *reacții implicite* ale subiecților.

Ezitările sunt fenomene care însoțesc uneori răspunsurile și sunt interpretate de către lingvistul anchetator prin marcarea cu semnul [ε]. Ele se datorează fie faptului că subiectul cunoaște mai multe forme ale

anchetatorilor, precum: „S-a răspuns pretutindenea” (ALR II, chest. [6890] MN), „În majoritatea cazurilor s-a răspuns” (*idem*, chest. [6891] MN).

⁸ Termen introdus în sociolingvistică de Hoenigswald (1966: 16–26), pentru a desemna cunoștințele și aprecierile empirice ale vorbitorilor nonlingviști referitoare la formele și normele limbii și ale discursului. La ora actuală, studiile de *folk linguistics* sunt complinite cu cele de *dialectologie perceptivă* (vezi Preston 1999), care iau în considerare descrierea percepțiilor lingvistice ale vorbitorilor, vizând planul identitar. Cf. și Manu Magda 2018: 170–191.

⁹ Clasificarea este preluată și de Vulpe 2004: 419.

termenului urmărit prin întrebare, fie faptului că nu cunoaște termenul respectiv (uneori, termenul prin care s-a răspuns e însoțit și de [?])¹⁰. De exemplu, în ALRR–Trans., IV, MN, pș. 104, pentru chestiunea [1348] **Gonaci** („Cum le spui la oamenii care, la vânătoare, alungă animalele sălbatice și le fugăresc în calea vânătorilor?”), în pct. 253. 322. 366. 400, s-a răspuns [ε] *hăităș*, iar în pct. 425, [ε] *gonár*.

2.2. (Auto)corectările, marcate prin [k], apar atunci când subiectul are sentimentul că este greșit înțeles sau că s-a îndepărtat prea mult de forma din graiul pe care îl reprezintă. Ele se realizează prin:

a) substituții integrale sau parțiale ale unor unități sau secvențe, atunci când eroarea este evidentă: de exemplu, în ALRR–Trans., II, MN, pș. 18, chest. [551] **Nun**, pct. 318, răspunsul *nănăș*, [k] *nun märe*; *idem*, IV, MN, pș. 105, chest. [1351] **Mistreț**, pct. 316, răspunsurile *porc*, [k] *mistréț*;

b) reformulări sau reluări, atunci când, aparent, nu e nicio eroare: de exemplu, tot în ALRR–Trans., I, MN, pș. 3, chest. [219] **Slabă**, pct. 433, *slábă*, [k] *sclábă*; *idem*, II, MN pș. 18, chest. [549] **Nașă!** (voc.), pct. 442, *nășe*, [k] *mámă nășe*.

Rolul corectărilor, pe lângă acela de a facilita procesul comunicării, vizează și intenția subiectului de a se prezenta drept „cel mai avizat cunoscător al graiului studiat” (Ionescu-Ruxăndoiu 1995: 41), iar la nivelul discursului, autocorectările, ca „manifestări discursive de reformulare (de rectificare)”, exprimă lipsa de echivalență între părțile discursive pe care le leagă (Popescu 2018: 358).

¹⁰ În privința interpretării acestor reacții ale subiectului, vezi și Sala 1957: 190–194.

2.3. Reacțiile informatorilor în cursul anchetei dialectale sunt însoțite adesea de comentarii referitoare la răspunsul dat. Privite ca *reacții explicite și terțiare*, aceste *comentarii metalingvistice* presupun desprinderea elementelor lingvistice din contextul de comunicare și aprecierea lor printr-un metalimbaj adecvat.

2.3.1. *Comentariile provocate* sunt solicitate și dirijate de către anchetator prin întrebări programate, ducând la aprecieri generale și la exemple concrete privind deosebirile dintre graiul din localitatea anchetată și cel din localitățile învecinate. De exemplu, în ALRR– Trans., ca răspuns la chestiunea [20] din partea introductivă a Chestionarului NALR, „Care dintre localitățile învecinate se deosebește din punctul de vedere al graiului de graiul din localitatea anchetată?”, în pct. 250 (Poiana Ilvei), informatorul spune că există diferențe de grai față de localitățile învecinate, cum ar fi palatalizarea labialelor în forma *t'*, *d'*, față de *ć*, *ǵ*, la Sângeorz-Băi (cf. ALRR–Trans. *Date* 1992: 21).

2.3.2. *Comentariile spontane*, accidentale și generate de dorința de exprimare proprie a subiectului, reprezintă, în primul rând, indicații cu rol de „glosare”, de explicare suplimentară a termenului solicitat prin întrebarea din chestionar. După cum se poate remarca, aceste aprecieri vizează în special fapte de natură lexicală. De exemplu, în ALRR– Trans., IV, **Fructe**, h. 459 (chest. [1156]: „Cum le zici cu o vorbă la mere, pere...?”), în pct. 350: „Fructelor uscate li se spune *poáme*”; în *ibidem*, **Frânghie**, h. 483, legendă (chest.[1224]: „Cum zici la aceea mai groasă, făcută din cânepă răsucită, cu care legi o vită, pe care întinzi cămășile la uscat?”), în pct. 343. 356: „*ștreâng* se numește frânghia cu care se leagă o vită, *fúnie*, cea cu care

se leagă fânul pe car, iar *sfoară*, cea pe care se întind rufele la uscat și care e mai subțire”.

Observațiile informatorului, devenit el însuși observator al graiului, privesc forme complementare și stabilesc uneori diferențieri semantice, inexistente în limba literară, în funcție de anumite criterii precum:

- a) forma obiectului: de exemplu, în ALRR–Trans., IV, **Bucătărie**², h. 536, (chest. [1462]: „Cum îi zici la aceea făcută în curte în care femeia gătește vara mâncarea?”), în pct. 257 s-a răspuns cu termenii *comándă*, *bucătărie*, în legendă precizându-se: „*Comándă* e doar acoperită, nu are pereți”;
- b) materialul din care e confecționat obiectul: în *idem*, **Catrință**³, h. 549 (chest. [1514]: „Cum îi zici la îmbrăcămintea țesută în casă, cusută de obicei cu flori și cu fire, pe care o poartă femeile, de la brâu în jos, în loc de fustă și făcută din două bucăți (una în față și alta în spate)?”), în pct. 441, s-au dat formele *crătînță* și *păstură*, cu precizarea din legendă: „*Păstura* e din postav și se îmbracă la sărbători”;
- c) funcția pe care o îndeplinește obiectul respectiv: în *idem*, **Postață**, MN pș. 66 (chest. [1031]: „Când ai un loc mai mare de secerat, seceri întâi grâul de pe o bucată, pe urmă de pe alta; cum îi spui la fiecare din aceste bucăți?”), în pct. 290 s-a răspuns *ostăș*, cu precizarea că „*postată* [se spune] numai la sapătură la mălai”.

Uneori, indicațiile subiectului se referă la repartizarea teritorială a unui fapt lingvistic: în *idem*, **Ragilă**, h. 487 (chest. [1233]: „Cum îi spui la aceea prin care dai fuiorul, după ce l-ai melițat, ca să alegi partea cea mai bună din el?”), în pct. 332, termenul *hécelă* apare cu precizarea din

legendă: „Nu se prea folosește pe aici”; în *idem*, **Catrință**², MN, pș. 139 (chest. [1513]: „Cum îi zici la îmbrăcăminte țesută în casă, cusută de obicei cu flori și cu fire, pe care o poartă femeile, de la brâu în jos, în loc de fustă și făcută dintr-o singură bucată?”), pct. 252: nu există obiectul în sat, dar precizează că „este în Bucovina, *împrejurătoare*”. Alteori, aceste indicații se referă la frecvența termenilor din grai: în *idem*, **Traistă**, h. 501, pct. 426: *săcătéu*, *stráiță*, cu precizarea din legendă: „*stráiță* se spune mai rar”.

Există răspunsuri în care subiectul face distincția între formele mai vechi și cele mai recent intrate în grai¹¹, diferențele între forme fiind fie de natură fonetică: *dóctor*, [V] *dóftor* (*idem*, II, **Medic**, h. 190, pct. 421), fie de natură lexicală: *dóctor*, [V] *vraci*; *dóftor* [R] *médic* (*ibidem*, pct. 451 și 344). În anumite cazuri, precizările vizează particularități de limbaj, manifestate la nivel fonetic sau lexical, ale unor persoane de vârste diferite (tineri sau bătrâni): *albină*, [B] *goángă de stup* (*idem*, IV, **Albină**, h. 478, pct. 375); *viu*, [B] *ziu*, cu precizarea „noi [cei mai tineri] nu mai zicem *ziu* (*idem*, II, **Viu**, h. 284, pct. 265).

3. După cum se poate constata din cele expuse până acum, activitatea metalingvistică a nonlingvistului este declanșată de un stimul extern (anchetatorul cu rol de „outsider”), deci este mai degrabă un fenomen de „inducție” (Vulpe 2004: 423). Cu toate acestea, ea exprimă o atitudine activă și conștientă față de limbaj, subiectul luând parte la elaborarea acestuia.

¹¹ După cum consideră și Sextil Pușcariu (1936–1938: 430), utilizarea uneia sau a celeilalte forme se realizează după criterii de natură stilistică, deci, în termenii actuali, la nivel diastratic și diafazic.

Aceste reacții reprezintă fenomene ce reflectă subiectivitatea limbajului și tendința spre intensificare afectivă, proprie comunicării orale, fiind întâlnite cu pregnanță și în corpusurile de texte dialectale, care completează atlasele lingvistice românești.

Comentariul metalingvistic – expresie a conștiinței lingvistice a vorbitorului¹²

1. După cum am menționat deja în capitolul anterior, în cursul anchetei dialectale, reacțiile informatorilor sunt concretizate adesea în comentarii referitoare la răspunsurile date. Acestea sunt consemnate în atlasele lingvistice, în legendele hărților și, în cazul materialului necartografiat, după punctul de anchetă, dar și în culegerile de texte dialectale.

Aceste comentarii metalingvistice presupun desprinderea elementelor lingvistice din contextul de comunicare și aprecierea lor printr-un metalimbaj adecvat, funcția metalingvistică a limbajului fiind definită, în Dubois *et alii* (2002, s. v. *métalinguistique*), drept „la fonction du langage par laquelle le locuteur prend le code qu’il utilise comme objet de description, comme objet de son discours, du moins sur un point particulier”. De asemenea, în DȘL (2005, s.v. *funcție*), se exprimă ideea potrivit căreia „funcția metalingvistică este predominantă în frazele care aparțin metalimbajului, deci care transmit

¹² Vezi și Colciar 2020 și 2021.

informații despre un anumit cod, devenit el însuși obiect de descriere în enunț”.

Cercetarea dialectală și-a extins obiectul odată cu dezvoltarea studiilor de socio- și pragmalingvistică, studii care au pus în evidență și problema reacției implicite (neformulate) sau explicite (formulate în comentarii metalingvistice) subiectului vorbitor față de fenomenele lingvistice. Dialectologia și geografia lingvistică românească au cunoscut, de-a lungul anilor, o serie de contribuții pe această temă, precum: Cazacu 1957, Sala 1957, Teaha 1970, Vulpe 1970/2004, Faiciuc 1985, Dumistrăcel *et alii* 1997, Manu Magda 2018, Colciar 2019a, 2019b, 2020, 2021, 2022a, 2022b, 2023a–d.

2. În capitolul de față, vom urmări modul de exprimare a reacției/atitudinii subiectului vorbitor față de fenomenele lingvistice prin intermediul comentariilor metalingvistice, de la simpla percepție a propriului idiom, la percepția diferențelor lingvistice dintre două idiomuri învecinate. Pentru exemplificare, materialul dialectal supus analizei, consemnat în timpul anchetelor pe teren, a fost extras din volumele ALRR–Transilvania. *Date despre localități și informatori* (1992), NALR–Crișana. *Date despre localități și informatori* (1996), ALRR–Transilvania, vol. I–IV (1992–2006) și NALR–Crișana, vol. I–IV (1996–2017) (vezi **Surse**).

2.1. Comentarii provocate

Privită ca o „formă de comunicare” (Dumistrăcel *et alii* 1997: 32) și bazată pe capacitatea autoreferențială a limbajului, ancheta dialectală este, la nivel discursiv, o comunicare provocată. Actul fundamental de limbaj prin

care ea se constituie este *solicitarea*, act verbal inițiator de conversație, iar *interogația* fiind un caz particular de solicitare (Manu Magda 2003: 45). Solicitate și dirijate de către anchetator conform unei „convenții”, aceste comentarii sunt ocazionate de răspunsurile obținute la întrebări programate, cuprinse în chestionarul după care se desfășoară ancheta lingvistică.

În anchetele pentru ALRR–Transilvania și pentru NALR–Crișana, ca, de altfel, și pentru anchetele celorlalte atlase regionale desfășurate după Chestionarul NALR, comentariile provocate au fost obținute ca răspunsuri la chestiunea 20, programată în partea introductivă a Chestionarului: „Care dintre localitățile învecinate se deosebește din punctul de vedere al graiului de graiul din localitatea anchetată?”¹³. Răspunsurile obținute la această întrebare, generoase în sugestii de interpretare, compensează într-un fel lipsa unui număr mai mare de întrebări menite a surprinde mai nuanțat conștiința unității și a diferențierilor de grai.

În ansamblu, aceste comentarii provocate constituie aprecieri generale și exemple concrete referitoare, în primul rând, la trăsături fonetice și lexicale prin care graiul din localitatea anchetată se deosebește de cel al altor localități situate, de obicei, în vecinătate.

2.1.1. În privința comentariilor referitoare la *gradul de asemănare* dintre graiuri, se pot distinge mai multe situații:

a) graiul din toate localitățile învecinate se aseamănă cu graiul localității anchetate:

¹³ Comentariile obținute la această întrebare au fost publicate, în mare parte, în ALRR–Trans. *Date* (1992) și în NALR–Criș. *Date* (1996).

ALRR–Trans.: 290. 319. 324. 325. 357. 364. 365. 378.
379. 383. 390. 401. 406. 414. 445. 454. 456. 457,

NALR–Criș.: 138. 153. 165. 170. 198. 211¹⁴.

Conștiința vorbitorilor asupra unității graiurilor se exprimă prin formule lingvistice de tipul:

ALRR–Trans.: „tot așa (se vorbește)”¹⁵ (357. 383), „ca și (aici)” (364), „(se grăiește) cam la fel” (414),

NALR–Criș.: „(vorlesc) *tăt o fôrmă*” (138), *tăt cam așe vorbesc* (153), „(vorlesc) *p-o fôrmă*” (198. 211).

b) graiul localităților învecinate se aseamănă cu cel din localitatea anchetată, dar e posibil să existe unele diferențe pe care însă subiectul nu le-a sesizat:

ALRR–Trans.: „deosebiri de grai ar exista, după cunoștințele informatorului” (259. 301),

NALR–Criș.: „nu știe dacă sunt deosebiri” (185).

2.1.2. Comentariile referitoare la *diferențele* dintre graiuri surprind grade diferite prin care graiul localității anchetate se deosebește de cel al localității învecinate, informatorul susținând că:

¹⁴ Cifrele indică punctele cartografice din ALRR–Trans. și din NALR–Criș.

¹⁵ Comentariile informatorului sunt literarizate, scrise cu caractere italice, iar cele ale anchetatorului sunt date între ghilimele.

a) graiul „diferă puțin”/„e puțin diferit” sau există unele deosebiri (diferențe, particularități lingvistice diferite) față de cel dintr-unul sau din toate satele vecine:

ALRR–Trans.: 243. 245-247. 253. 255. 260. 263. 265. 276. 289. 296 (*ori între căre sat este oărece osebite*). 312. 320 (graiul din localitatea vecină se deosebește „în unele privințe”). 336. 362. 370. 388. 389. 410-413. 420. 425. 434. 438. 439,

NALR–Criș.: 104. 109. 120. 139. 149. 156. 159. 160. 167. 177. 179. 187. 220;

b) se vorbește „altfel” în satele vecine¹⁶:

ALRR–Trans.: 282. 380 („mult diferit”). 387. 391. 418. 419. 437. 440 („nici într-un sat nu se vorbește ca aici”). 446,

NALR– Criș.: 102. 105. 108. 110-114. 116. 118. 121-123. 125. 128-130. 132. 134. 135. 137. 143. 146. 161. 166. 182. 184. 186. 188. 189 („deosebiri în mai multe privințe”). 190. 192-194. 197. 200-202. 205. 207-210. 213. 216. 217. 219;

c) unele comentarii cuprind constatări subiective referitoare la ritmul vorbirii din graiul satelor vecine:

ALRR–Trans.: „lungesc vorba” (350. 402), „*trágână* (= lungesc) vorba” (398), „e mai lungă o leacă vorba”

¹⁶ Ținând cont de unitatea graiurilor dacoromâne (deși graiurile din Transilvania sunt mai neomogene și nu alcătuiesc un subdialect propriu-zis), putem considera că aceste aprecieri subiective nu vizează deosebiri majore, care ar afecta înțelegerea între comunitățile învecinate. Vezi și Faiciuc 1985: 45.

(415), „puțin întind vorba” (315), „în localitatea vecină, vorbirea are un ritm mai rapid” (450),

NALR–Criș.: *cam cântă* (139), „(vorbesc) *mai iúte*” (156. 163);

d) există și comentarii care surprind diferențe în plan diastratic (și diafazic) între graiul localității anchetate și cel al localităților vecine:

ALRR–Trans.: „vorbesc foarte urât și lungesc vorba” (402), „vorbesc mai domnește” (432), locuitorii din satul vecin folosesc „vorbe mai mocănești” (407),

NALR–Criș.: „vorbesc bănățenește” (109), *ar vorbí cam moțéște* (143), *vorbás mai pă domnéște* (147), *vorbás mai proștéște* (164), *úi vórbă mai rumânească* (191–locuitori veniți din zona Munților Apuseni), „(vorbesc) *mai după țără* (ca la șes – 218).

2.1.3. Cele mai numeroase comentarii ale informatorilor se referă la diferențe între graiuri care vizează fapte de natură *fonetică*:

a) vocalismul:

- *ă* protonic este consemnat ca sunet intermediar *a/ă*: ALRR–Trans.: *pa/ăráy* (244) sau ca *a*: *padúre*, *batrín* (262 loc. v.¹⁷, 266 loc. v., 268 loc. v., 269 loc. v., 279 loc. a., 306 loc. v., 327 loc. v., 344 loc. v., 353 loc. v., 376 loc. v., 394 loc. v., 395 loc. v., 449 loc. v.), fenomen prezent în nord-estul Transilvaniei (arie) și în

¹⁷ Vezi capitolul **Abrevieri**.

zona Munților Apuseni; *a*, în NALR–Criș.: *padúri*, *ma duc* (114 loc. v., 139 loc. v., 186 loc. v., 201 loc. v.),

- *o* accentuat, deschis la *ó*: *vórbă* > *vórbă* (ALRR–Trans.: 295 loc. v.), în vestul Transilvaniei (zona Munților Apuseni),

- diferențe de accent în cuvânt: *găjînă/găjînă* (ALRR–Trans.: 373 loc. v.), în sud-vestul Transilvaniei,

- prezența diftongului *ie* provenit din vocala *e* precedată de consoana sonantă *r*: *vréme* > *vriéme* (ALRR–Trans.: 392 loc. v.), diftong considerat drept marcă a unui stadiu incipient de palatalizare a consoanei sonante *r* (TDR 1984: 360), fenomen prezent în sudul Transilvaniei (Țara Oltului);

b) consonantismul:

- palatalizarea oclusivelor dentale *t*, *d* în stadiul *t'*, *d'*: *frúnte* > *frúnt'e*, *dínte* > *dínt'e*: ALRR–Trans.: 250. 299. 310. 322, în nordul și în centrul Transilvaniei; NALR–Criș.: 216 loc. v.,

- palatalizarea oclusivelor dentale *t*, *d* (urmate de vocale anterioare), devenind africaterile *č*, *ǵ*: *frúnte* > *frúnče*, *dínte* > *ǵínče*: ALRR–Trans.: 250 loc. v. 254 loc. v. 262 loc. v. 268. 299 loc. v.), în graiuri din nord-estul Transilvaniei.

- palatalizarea dentalelor *t*, *d* în stadiul intermediar *d'/ǵ*, *t'/č*: *d'/ǵeal*, *frúnt'/če*: ALRR–Trans.: 262, tot în grai din nord-estul Transilvaniei; în NALR–Criș., ca *t''* (112), *d''* (108. 109 loc. v., 125), *ǵ* (108 loc. v.) sau *d''* (125 loc. v.),

- palatalizarea dentalei nazale *n*, urmată de vocalele *e*, *i*, în stadiul *n'*: *bíne* > *bíne*, *víne* > *víne* (ALRR–Trans.: 322. 397), în graiuri din centrul și sudul Transilvaniei, deși fenomenul este răspândit mai ales în graiurile din jumătatea nordică a Transilvaniei,

- palatalizarea bilabialei nazale *m* în stadiul *n̄*: *meu* > *nēu* (ALRR–Trans.: 393.), grai din sudul Transilvaniei,

- africtele *ĉ*, *ĝ* alternează¹⁸ cu fricativele *š* (*ś*), *ž*: *ĉinĉ* / *šinś*: ALRR–Trans.: 257. 288. 305. 321. 322. 326. 333. 334. 345-347. 354. 355. 367. 376. 400 (*ś*, în aria acestui sunet). 429. 431. 447. 449. 455), aceste fluctuații confirmând faptul că ariile în care aceste sunete sunt prezente, într-o formă sau în alta, nu sunt clar delimitate pentru graiurile din Transilvania; în NALR–Criș., *ĉ* / *ś*: 105, 112 și loc. v. și *ĉ* / *ž*: 113 și loc. v. (cf. și TDR 1984: 354–390);

- alternanț, africtei sonore *ĝ* (< *g* + *e*, *i*) cu fricativa *j*: *fuĝ* / *fuj*, *ĝinĝere* / *jinĝere*, *junĝere*: ALRR–Trans.: 352. 356, graiuri din aria sud-vestică; NALR–Criș.: 112 și loc. v.,

- oclusiva bilabială *b*, urmată de *i*, alternează cu varianta ei palatală *ĝ*: *bine* / *ĝine* (ALRR–Trans.: 396. 408.), în graiuri din sudul Transilvaniei,

- fricativa labiodentală surdă *f* are ca stadii de palatalizare *h̄*: *h̄ere* ‘fiere’, *her* ‘fier’: ALRR–Trans.: 343 loc. v. 369. 459 – arie specifică sudului și vestului Transilvaniei; *ș*: *șere* ‘fiere’, *șerbe* ‘fierbe’ (343. 354 loc. v.); *ś*: *șer* ‘fier’, *șerbe* ‘fierbe’ (354. 369 loc. v.) – arie din vestul Transilvaniei, aceste variante aflându-se în alternanță (în graiul localității anchetate, cu graiul localităților vecine); în NALR–Criș., *ë* (134 loc. v.): *ëirez* ‘firez’,

- labiodentală sonoră *v* prezintă următoarele stadii de palatalizare, întâlnite mai ales în sudul Transilvaniei:

¹⁸ Precizăm că informatorul se raportează permanent la graiul satelor învecinate.

ALRR – Trans.:

a) oclusiva palatală *d'*, *g* în alternanță cu *j* sau *y*: *jițâl* / *d'ițâl* 'vițel' (258) – nord-vestul Transilvaniei, *gîje* / *yîje* 'vie' (407. 408),

b) *j* în alternanță cu fricativa palatală *y*: *jîje* / *yîje* 'vie' (343. 407. 408. 424. 436),

c) *y* se transformă în iot prin diminuarea zgomotului de fricțiune și dispare: *yîte* > *îite* 'vite' (436 loc. v.),

d) fricativa alveolo-palatală *z*: *zîn* 'vin', *să zîi* 'să vii' (427 loc. v. 450 loc. v.);

NALR–Criș.: în stadiile *d'* (209), *d''* (217. 219) și *z* (217 loc. v., 219 loc. v.): *d''in*, *zin* 'vin',

- palatalizarea oclusivei labiale *p*, înainte de iot, în stadiul *ê*, în alternanță cu consoana depalatalizată (dispariția lui iot precedat de consoană labială): ALRR–Trans.: *êept* / *pept* 'piept' (429), punct din sud-vestul Transilvaniei; în NALR–Criș., în graiul din Oaș, în stadiile *pt''*, *pț*: *pt''ită* (216), *pțită* (216 loc. v.) 'pită',

- palatalizarea labialelor *p*, *b* înainte de *i*, în alternanță cu labialele nepalatalizate: ALRR–Trans.: *napî* / *napî'*, *albî* / *albd'* (460), fenomen specific tot unor graiuri din sud-vestul Transilvaniei; în NALR–Criș., în graiul din Oaș, în stadiile *bd''*, *bç*: *bd''irău* (216), *bçirău* (216 loc. v.) 'birău';

2.1.4. Comentariile provocate referitoare la diferențe lingvistice de natură *lexicală* vizează termeni precum:

- termeni pentru noțiunea 'cartofi':

ALRR–Trans.: *picióci*¹⁹ (250 loc.v. 294. 366), *napi de oámeni* (250), *coroábe* (291), *hirîbe* (291 loc.v. 294

¹⁹ Am prezentat termenii în ordinea crescătoare a punctelor de anchetă, și nu în ordine alfabetică.

loc.v), *grúmpene* (366 loc.v.), *crumpi* (372), *grúmpe* (398), *groámpe* (398 loc.v.), *crúmpe* (399), *grompíri* (399 loc. v.), *barabúle* (372 loc. v.),

NALR–Criș.: *pére de pământ* (123 loc. v., 171), *crúmpe* (133), *crumpi* (133 loc. v., 137), *goři* (171 loc. v.), *colompíri* (190), *picióuci* (190 loc. v.), *picióici* (202), *buráci* (202 loc. v.), *ciulíne* (202 loc. v.), *picióci* (220), *rápe* (220 loc. v.);

- termeni pentru ‘obiecte vestimentare’:

ALRR–Trans.: ‘pătură groasă’ *țol* (356), *strai* (356 loc. v.); ‘haină’ *clítină* (392), *țúndră* (392 loc. v.), *bobóu* (392 loc. v.),

NALR–Criș.: ‘maramă’ *cot* (104 loc. v.);

- termeni referitori la alte noțiuni din sfera vieții rurale:

ALRR–Trans.: ‘cal’ *mârțână* (250 loc. v.), ‘pădure’ *heac* (369); ‘muchie de deal’ *dálmă* (433 loc. v.); ‘teren de forma unei alpii’ *hoágă* (433), *scoábă* (433 loc. v.); ‘chibrite’ *scăpărúșe* (353), *fócuri* (353 loc. v.),

NALR–Criș.: ‘salcâm’ *scurlúș* (151), *scornofár* (151 loc. v.), ‘tárnăcop’ *ceáglă* (184), *sigoáie* (184 loc. v.);

- alți termeni referitori la:

- forme substantivale:

ALRR–Trans.: ‘papară’: *păpărádă* (356), *păpăráie* (356 loc. v.); ‘tată’ *túcă* (404 loc. v.), *tátule* (435 loc. v.); ‘mamă’ *múmă* (404 loc. v.); ‘deal’ *deálă* (416 loc. v.); ‘taiței’ *tăieței* (356), *taiăței* (356 loc. v.),

NALR–Criș.: ‘sarmale’ *boți* (150), *umplătúri* (150 l.v.), ‘fasole’ *pășulă* (170 loc. v.), ‘castraveți’ *pépeni râioși* (197), *ugorcăi* (197 loc. v.);

- forme pronominale: alternanța formelor scurte cu formele lungi ale demonstrativelor de depărtare: ALRR–Trans.: *acéla*, *acéea* (371) cu *ála*, *áia* (371 loc. v.), *ála*, *áia* (372) cu *ceála*, *céea* (372 loc.v.); ‘nimica’ *nomníca* (349 loc. v.),

- forme verbale:

ALRR–Trans.: ‘a fugi’ (eu) *cur* (372 loc. v.); ‘a merge’ (el) [méje], (noi) [męm] (352) sau [mėjem] (435), dar și (el) [męre], (noi) [męrem] (352 loc. v.), (eu) [mă uoc⁴] (435), (eu) [merșej] (448 loc. v.); ‘a fi’ (tu) *fușeși* (428 loc.v.), (eu) *fușei* (448 loc.v. 449 loc.v.); ‘a rupe’ (eu) *rump* (432); ‘a cobori’ (el) *búie* (403), (el) *tună* (403 loc. v.); ‘a călca’ (el) *să mă căune* (396 loc. v.),

NALR–Criș.: morfemul de conjunctiv *și* (129. 179), în alternanță cu *să* (186); inversiunea pronumelui reflexiv și a verbului auxiliar, la perfectul compus *s-o dúsu-s-a*, *o vinítu-s-a* (156 loc. v.); imperativul lui ‘a lua’ *ia-l!* (163), *loáuă-l!* (163 loc. v.); folosirea cuvântului *plácă* împreună cu verbul: *plác-a ști?* ‘știi?’ (207 loc. v.);

- forme adverbiale:

ALRR–Trans.: *úne* (404), *úne* (404 loc. v.) ‘unde’,

NALR–Criș.: *índi mei* (134. 159), *íuă mei* (134 loc. v., 159 loc. v.) ‘unde mergi’, forme de tipul *aícinea*, *acólonea* (187 loc. v.) ‘aici’, ‘acolo’²⁰;

²⁰ Despre adverbele de acest tip, vezi și Chircu 2022: 153.

- forme interjecționale:

ALRR–Trans.: *ui!* (395), *iu!*, *ni!* (395 loc. v.) ‘uite!’; apelativul *mo!* ‘mă!, măi!’ (430 loc. v.),

NALR–Criș.: *háidați!* (205), *háidereți!* (205 loc. v.) ‘haideti!’;

- se constată și:

-în ALRR–Trans.: fenomenul contragerii, în cazul prepoziție + adverb: [pa_îș] ‘pe aici’, [pa_cló] ‘pe acolo’ (351)²¹,

-în NALR–Criș.: apocopa *ó dò!* ‘o, Doamne!’ (209 loc. v.).

2.2. Comentarii spontane

Acest tip de comentarii sunt accidentale și sunt generate de dorința de exprimare proprie a informatorului. Deși sunt mai numeroase în textele dialectale, unde subiectul se desfășoară mai liber, și în cursul anchetei dialectale bazate pe întrebări și răspunsuri s-a remarcat tendința informatorului de a observa și de a compara faptele de limbă. De altfel, ancheta dialectală nu este altceva decât un șir de fapte metalingvistice orientate, înainte de toate, asupra codului utilizat. Spre deosebire de comentariile provocate, comentariile spontane sunt pentru subiect o ocazie de a compara graiul său cu celelalte graiuri mai apropiate²².

²¹ Fenomenul este menționat și de Chircu 2008: 99–146.

²² Referindu-se la reacția subiectului vorbitor în cursul anchetei pentru ALR, Marius Sala (1957: 199) afirma: „les parleurs ont une attitude

Aceste comentarii spontane reprezintă în primul rând indicații cu rol de „glosare”, de explicare suplimentară a termenului solicitat prin întrebarea din chestionar, provenind din dorința subiectului de a fi cât mai bine înțeles de către interlocutor. Este vorba deci despre aprecieri referitoare în special la fapte de natură lexicală, cuprinse în legendele hărților sau în cadrul planșelor cu material necartografiat, imediat după punctul de anchetă. Astfel de exemple sunt destul de numeroase în atlasele menționate²³:

ALRR–Trans.:

Gălăgie: „*lărmă* se spune la *gălăgie*”²⁴ (I, h. 83/299 leg.²⁵),

Febră: „*fierbințală* zis *fébră*” (II, h. 199/252 leg.),

active et consciente envers la langue”, iar Teofil Teaha (1970: 43) preciza: „les nombreuses précisions et les commentaires que les sujets enquêtés font pendant l’enquête dialectale prouvent qu’ils sont conscients de la différence qui sépare leur patois des autres patois”.

²³ De altfel, în toate atlasele din seria NALR, este întâlnit acest gen de comentarii, în special în legendele hărților, precum: **(Ochi) albaștri:** „[ochii] *verzi* sînt ca cerul senin și ca iarba. [Cei] *vânăți* [sînt] ca cerul senin” (NALR–Ban., I, h. 28/26 leg.), *albi* ‘albaștri-deschis’ (*ibidem*/90 leg.), „*verzi* sînt ochii albaștri. Mai sînt și ochi *gălbini*” (46), *vănăți ca viorélele* (48), „ochii *albaștri* au mai mult alb *dăcăt vânăt*, iar cei *vănăți*, mai mult *vănăt decăt alb*” (58), *albaștri-s căre-s verzi* (85), [ochii] *verzi* *is* mai *albi* *ca* *ăi vânăți* (92).

²⁴ Am redat cu caractere italice comentariile informatorului, iar comentariile anchetatorului cu caractere drepte și între ghilimele.

²⁵ Abrevierile utilizate, în cazul hărților lingvistice, se referă la: numărul volumului, scris cu cifre romane, sigla hărții (h) și numărul acesteia, despărțit prin bară oblică de numărul cartografic al localității anchetate, urmat de sigla pentru legendă (leg.).

Piatră: „Un bolovan se numește *borz de piatră*” (III, h. 292/456 leg.),

Potârniche: „*Fúglele* sunt mai mici” (IV, MN, pș. 115/296²⁶);

NALR–Criș.:

Batistă: *la batistă noi spúnem cărpúță* (I, h. 66/152 leg.),

Unchi²: *unchi, s-ar zíce; álții zic baci, núma* (II, h. 214/152 leg.),

Cioban: *ciobán; da la noi nu igzístă* (III, h. 485/101 leg.), *nu [se zice] ciobán; núma la múnte-s ciobáni* (*ibidem*/185 leg.),

Tulpină: *trunchi îi mai nou, d-acúma, 138 leg.: zíce și tâlpină* (IV, h. 647/112 leg.).

Precizările cuprinse în legendele hărților exprimă uneori o întreagă paradigmă a termenilor dialectali din sfera unei noțiuni solicitate prin cuvântul-titlu.

De exemplu, precizările din legenda hărții 66, vol. I, **Pistru**, din ALRR–Trans., cuprind termeni adjectivali (cu variantele lor) care fac parte din sfera noțiunii ‘om pistruiat’, termeni complementari celor din hartă referitori la noțiunea ‘pistru’, pe care o vizează cuvântul-titlu:

²⁶ În cazul materialului necartografiat, abrevierile se referă la: numărul volumului, scris cu cifre romane, sigla pentru material necartografiat (MN) și numărul planșei, despărțit prin bară oblică de numărul localității anchetate.

[om] *albinét* (246), *alunós* (454), *burețát* (252), *burețós* (259. 261. 265. 270. 277. 287), *pástrāv pe fáťă* (375), *pătát pe obráz* (300. 311. 411), *petát (pe fáťă)* (364. 441), *péstriť (la piéle, la obráz)* (299. 311. 312), *pestriť (pă fáťă)* (301. 452), *pistriť(ă)* (281-283. 302. 447), *préstiť (i)* (358), *prestít* (363. 388), *prístiť* (340), *pristít* (382. 391. 438).

Un alt exemplu din ALRR–Trans. îl constituie legenda hărții 48 **Sașiu**, din vol. I, care cuprinde sintagme verbale complementare răspunsurilor din hartă, răspunsuri reprezentate de termeni adjectivali din sfera noțiunii ‘sașiu’²⁷:

se úită: boldiș (380), *cruceát* (372), *cruciș* (273. 281. 290. 349. 380. 407), *în cruciș* (254. 263. 282. 283), *în cruci* (460), *crucișát* (438), *încrucișát* (271. 446), *ponciș* (253);

véde: cruciș (262), *curmezíș* (420).

Precizările oferite de către subiect, devenit el însuși un observator al graiului, stabilesc diferențieri semantice între formele complementare în funcție de anumite criterii precum:

a) forma sau dimensiunea obiectului:

ALRR–Trans.:

Furuncul: *cârțițoiul e mai mare și áre rădăcini mai múlte* (II, h. 209/287 leg.),

Ladă: *coástăn se numéște cel cu tri fíioáce ‘sertare’* (III, MN, pș. 35/283),

²⁷ Vezi și studiul asupra termenilor pentru această noțiune din ALR I/I, aparținând lui Chircu 2018: 47–55.

Putină: „*Polobócul* e mai mic decât *cáda*, iar *borşériul* e și mai mic” (III, h. 361/282 leg.), „*bútea* e mai largă la bază decât la gură” (*ibidem*/408 leg.),

Ragilă: „La *hécelă* dinții sînt mai mari ca la *périe*” (IV, h. 487/271 leg.), „E un fel de perie de sîrmă care se trage prin fuiorul agățat de un capăt, apoi de celălalt” (*ibidem*/406 leg.),

Bucătărie²: „*Cománda* e doar acoperită, nu are pereți” (IV, h. 536/257 leg.);

NALR–Criș.:

Vintre: *dacă te doáre-aícea sus* [Informatorul precizează că *víntre* se zice numai la bărbați, la locul deasupra încheieturii de sus a piciorului, sub burtă] (I, h. 151/162 leg.), *de la bendéu în jos* (*ibidem*/187 leg.), *în cele două părți, sub pâncete*” (192 leg.),

Putină: *ton; tónuri*, leg.: *cáre-s mai míci* (până la 200 l), *o sută și oarecé* (II, h. 397/202),

Nicovală: [spunem] *iléu dacă-i mai máre* (III, h. 553/107 leg.),

Sarică: *búnda e cu lána-n afără* (IV, h. 735/133 leg.)²⁸;

²⁸ Vezi și precizările de acest gen din alte atlase, precum: **Carâmb (la loitră):** *fus; fúse*, leg.: „[Sunt loitre] *cu tri fúse, cu pátru fúse*. [Cele din mijloc se numesc] *fúse dă la mijloc*” (ALRR–Ban., V, h. 819/40), „loitra are *tri fúse, cu vişluitură*” (43 leg.), *fúsu-i vişluit ‘dăluit’* (46 leg.).

b) materialul din care e confecționat obiectul:

ALRR–Trans.:

Leagăn: „*leágăn* e cel de nuiete, ca o troacă, care se agață de grindă” (II, h. 263/330 leg.), „*leágăn* e numit cel care e prins la grindă cu ațe; e un fel de coșarcă, din alun” (*ibidem*/349 leg.),

Portiță: „*vrănicúță* se numește cea făcută din nuiete împletite, *portiță*, cea din scânduri” (III, h. 307/374 leg.),

1) Leasă, 2) Lozniță: „*Lójnița* poate fi și de scânduri” (IV, h. 461/325 leg.), „*coșérul* e făcut din cărămidă, la suprafața pământului” (*ibidem*/371 leg.),

Catrință³: „*Păstúra* e din postav și se îmbracă la sărbători” (*idem*, h. 549/441 leg.);

NALR–Criș.:

Poartă: „*poárta* făcută din doáște e numită *leásă*” (II, h. 313/136 leg.), „*căpútu* are acoperiș; *leása* este făcută din scânduri distanțate între ele” (*ibidem*/138 leg.), *poárta* e de fier sau scânduri (167 leg.),

Lampă: *loámpă*, [V] șterț, leg.: *ștérțul* erá mai micúț și *n-ávea iágă*” (II, h. 394/138),

Bici: *zbíci*, leg.: *û de ceapáu* ‘curea’ și *din cânepă* (III, h. 460/199)

Țuică: „*Pălinca* e țuică friptă de două ori” (*idem*, h. 588/154 leg.),

Drojdie: *Culmălăul se făceá din fârină dá málái* (IV, h. 708/142 leg.)²⁹;

c) funcționalitatea/destinația obiectului:

ALRR–Trans.:

Vas (pentru făcut mămăliga): „Mai demult aveau *hârbói*; *-boáie*, vas din pământ, anume pentru făcut mămăligă” (III, h. 344/333 leg.),

Coteț: „*Cătúșa* este pentru găini, *cotoneáța*, pentru rațe, *gâște*” (*idem*, h. 413/422 leg.),

Răzor: „Piatra sau stâlpul care se pune între locurile a doi proprietari se numește *corhán*; *-háne*” (IV, h. 429/372 leg.),

Bat (nucile din nuc) (ind. prez. 1): „Ruda cu care bat nucile e numită *pánză*; *pánzi*” (*idem*, MN, pș. 83/450);

NALR–Criș.:

Cimitir: *și tântirím: acólo-ngropá p-ai sáráci; în temetéu se plăteá groápa* (II, h. 294/169 leg.),

Ghizduri (la fântână): ?, [ε] *grinzéle*, leg.: *pă căre stă gúra dá la fântână* (*idem*, h. 348/107),

Cruce: [D] *crúce* *îi acéea căre prínde hamfáuăle* (III, h. 423/107 leg.),

²⁹ Vezi și în alte atlase, de exemplu: **Otic:** „e de lemn sau de fier” (ALRR–Ban., V, h. 808/15 leg.), **Bleauri:** „tot capătul e dintr-o bucată, de fier” (*idem*, h. 811/10 leg.).

Șorț: „*Șurțul* e o catrință specială de lucru, iar *zădia* este catrință de sărbători” (IV, h. 745/163 leg.)³⁰;

d) Uneori, indicațiile subiectului se referă la frecvența termenilor din grai:

ALRR–Trans.:

Nuntă: *uspăț* se spúne rar (I, h. 266/250 leg., 295 leg.),

Mână: „*mâni*, dar mai obișnuită este forma de plural *mánuri*” (II, h. 152/267 leg., 289 leg., 299 leg., 326 leg.),

Chibrituri: *dúfe* se spúne rar (III, h. 329/377 leg.),

Traistă: *stráiță* se spúne mai rar (IV, h. 501/426 leg.);

NALR–Criș.:

(**Mă**) **lau:** *lau*, leg.: *nú prea* [se mai zice]; *núma háinile se lau*; [se zice] *núma mă spăl pă cap* (I, h. 14/168),

Moș (om bătrân): *bătrán, moș*, leg.: *moș se zíce rar* (II, h. 217/141),

Copil: *și prunc* [zicem], *da mai mult copil* (*idem*, h. 229/101 leg.),

Țesală: *ceásălă, cesălă*, leg.: *mai des se zíce ceásălă* (III, h. 429/171),

³⁰ Precizări întâlnite și în alte atlase, precum: **Cruce:** *fărbóc*, leg.: „E mobil, să tragă caii la fel” (ALRR–Ban., V, h. 814/12), „fărboncul e mai scurt, mobil; de capetele lui se leagă *trițele*” (*ibidem*/34 leg.).

Codru: *códru*, leg.: *nu prea mulți zic* (IV, h. 642/133),

Frunzuliță: *frunzúță*, leg.: „*frunzúță se zice rar*” (*idem*, h. 646/145);

e) Alteori, comentariile sau precizările se referă la repartizarea teritorială a unui fapt lingvistic (diferențierea propriului grai de alte graiuri):

ALRR–Trans.:

Stomac: *aíci se spúne ránză* (I, h. 145/283 leg.),

Șindrile: „Cunoaște termenul *drániță*, dar susține că nu se întrebuintează” (III, MN, pș. 28/303),

Ragilă: *hécělă*, leg.: *nu se prea folosește pe aici* (IV, h. 487/332),

Făget: „În localitatea vecină, Domnești, o pădure e numită *făgét*” (*idem*, MN, pș. 99/277),

Căciulă: „În alte părți i se spune *cújmă*” (*idem*, h. 542/253 leg.),

Catrință²: „nu există obiectul în sat, dar precizează că *este în Bucovina, împrejurătoare*” (*idem*, MN, pș. 139/252);

NALR–Criș.:

(Ochi) albaștri: *albăștri*, leg.: *auzeám în álte sáte: oachi miérâi* (I, h. 34/160),

Bici: *zbici*, leg.: *álții zíce zbic*; *la Bihór zic corbáci* (III, h. 460/120),

Soție: *feméie*, leg.: *cătă Maramureș îi zíce muiére* (II, h. 220/189),

Stână: *cólnoiță*, leg.: *pă la munte, stánă* (III, h. 471/195),

Slănină: *slănină*, leg.: *în Rácâș* [localitatea vecină], *clísă zíce* (*idem*, h. 496/184),

Salcâm: *căcădăr*, leg.: *înt-álte părți, pánár, argáf, scurúș, cornofár* (IV, h. 659/152),

Sarmale: *sárme*, leg.: *la Nădáb* [nume de localitate]: *boáște* (*idem*, h. 721/111); *sarmále*, leg.: „către Baia Mare [zic] *piróște*” (*ibidem*/211);

f) Se întâlnesc și răspunsuri în care subiectul, conștient de propriul idiom, face uneori distincția între formele mai vechi și cele mai recent intrate în grai³¹, diferențele dintre forme fiind:

- de natură fonetică:

ALRR–Trans.:

Medic: *dóctor*, [V] *dóftor* (II, h. 190/421),

³¹ La nivel diastratic, preferința vorbitorului pentru o formă sau alta vizează criteriul estetic, respectiv stilistic, termenul recent fiind considerat de subiect mai frumos. Cf. și Pușcariu 1936–1938: 430, Sala 1957: 196–197.

Mireasă: [V] *mîirgáză*; *-rêze*, [R] *mîirgásă*; *-rêse*
(*idem*, h. 275/329),

Vier: *vîăr*, [V] *yăr* (III, h. 401/360);

NALR–Criș.:

Pieptene: *l'áptán^h*, leg.: „Informatorul a precizat că el
pronunță *pîáptán*” (I, h. 12/156),

Piatră: *la noi nu se spúne p^látră*; [...] *poáte s-o spus
mai pe tímpuri, d-amú de vo cínzáci de ani* [zicem]
pîátră (II, h. 301/216 leg.),

Sanie: *sániĵ* *s-ar zíce, da noi* [zicem] *sániĵ* (III, h.
421/156 leg.),

Vulpe: *vúlpe*, leg.: „Informatorul neagă forma *húlpe*: noi
zicém *vúlpe*” (IV, h. 674/163), „informatorul afirmă că
nu zice *húlpe*: *așá-m apucát io*, [vulpe]” (*ibidem*/175
leg.);

- de natură lexicală:

ALRR–Trans.:

Albeață: [V] *ceáță pe ochi*, [R] *albeáță* (I, h. 52/309),

Nun: *nănás*, [R] *nun* (II, MN, pș. 18/344),

Dop: *dop*, [V] *astupúș* (III, h. 350/326),

Jumări: *rátotă*, [R] *paparádă, păpáră* (IV, h. 538/331);

NALR–Criș.:

Ochelari: *ochelári*, [V] *ochéri*, leg.: *ochéri se ziceá mai demúlt* (I, h. 36/119)/*mai nánte* (*ibidem*/149),

Bunic: *moș*, leg.: *amú-i spúne bunic* (II, h. 216/137),

Grajd: *dúpă poiátă o fost iștaláu*, *acúma* [se zice] *grajd* (III, h. 427/118 leg.),

Copaci: *copáci*, [k] *fetáni*, leg.: „informatorul precizează că termenul *copác* este recent” (IV, h. 645/155),

Alun: *túfă* [se zice] *di pă bătrânețe*; *alún* *îi mai nou*” (*idem*, h. 656/102 leg.),

Salcâm: *cacadăr*, [k] *măciéș*, leg.: *mai nou: salcâm* (*idem*, h. 659/175);

g) În anumite situații, precizările vizează particularități de limbaj ale unor persoane de vârste diferite (tineri sau bătrâni):

ALRR–Trans.:

Gât: *grumáz*, *mai bătrânește* (I, h. 110/302 leg.),

Pântece: *búrtă*, [V] *pântice*, leg.: *tínerii spun búrtă* (*idem*, h. 146/303),

Viu: *vių*, [B] *žių*, leg.: *noi* [cei mai tineri] *nu mai zícem žių* (II, h. 284/265),

Albină: *albină*, [B] *goángă de stup* (IV, h. 478/375);

NALR–Criș.:

Bărbier: [B] *bărbîr*, [R] *frizér*, în leg.: *noi ș-acúm zícem bărbîr*; *ăști mai tânări zic frizér* (I, h. 111/103),

Lacăt: *lăcătă*, [B] *broască*, leg.: *bătrânii așá ziceá: dă-mi o broască* (II, h. 317/184),

Cireadă: *ciúrdă*, leg.: *la tânărét, gúle: le trimăt în gúle* [se zice] (III, h. 447/104),

Butonieră (la cămașă): *cópce*, leg.: *vorbăsc áltfel tănării* (IV, h. 731/122),

Nasture (la cămașă): *bumb*, leg.: *bătrânii n-o zis nástori* (*idem*, h. 732/135);

h) Există și precizări referitoare la diferențe de natură diastratică și diafazică:

ALRR–Trans.:

Amigdale: *mindále* [e] *mai pe domnéște* (I, h. 112/325 leg.),

Gleznă: *gléznă* *îi mai dúpă cárte* (II, h. 186/292 leg.),

Soție: *soție* [e] *vórbă mai cúlță* (*idem*, h. 233/282 leg.);

NALR–Criș.:

Pleoapă: *jánă*, leg.: *pleoápă* [se zice] *la cárte* (I, h. 46/205),

Soție: *muiére*, leg.: *în cărți spúne fáméia mea* (II, h. 220/124),

Căruță: *car*, leg.: *cócie* [e aceea] *ce úmblă pă ea dómni* (III, h. 451/191),

Salcâm: *rug*, leg.: „la dumneavoastră [în limba literară] *se zíce salcâm* (IV, h. 659/124); *la cárte, salcâm* (*ibidem*/145 leg., 153 leg.); *salcâm se scríe* (190 leg.),

Aburi: *mai modérn: vápori* (IV, h. 723/210 leg.);

sau precizări referitoare la particularități individuale:

ALRR–Trans.:

Tată vitreg: „Ironic se spune *tátă de sálcă*” (II, h. 218/456 leg.),

(Femeia) Naște: *náște*, [V] *fáce*, leg.: „Ironic se zice *puiáză*” (*idem*, h. 255/456);

NALR–Criș.:

(Om) palid: *gálbân*, leg.: *l-o tras zídu di la corház ‘spítal’* (I, h. 59/220).

3. Deși sunt influențate de numeroși factori subiectivi, extralingvistici, comentariile metalingvistice referitoare la variația dialectală ilustrează o realitate lingvistică concretă, respectiv existența obiectivă a *diferențelor de grai*. Aceste diferențe permit delimitarea unor fenomene lingvistice și a unor arii dialectale.

Comentariile metalingvistice supuse analizei exprimă, pe lângă capacitatea de reflectare de către subiectul vorbitor a faptelor lingvistice aparținând idiolectului

propriu, și capacitatea acestuia de *descriere* și *explicitare*, ca formă de manifestare a conștiinței sale lingvistice, respectiv a unor abilități de dialectologie perceptivă, care vizează planul identitar.

Comentariul metalingvistic între diatopic, diastratic și diafazic³²

1. În capitolul de față, ne propunem să urmărim modul de reflectare, în comentariile metalingvistice, a diferențelor de natură *diatopică*, *diastratică* și *diafazică* specifice graiurilor dialectului dacoromân.

În sociolingvistica europeană, analizele de tip variaționist (diacronic, diatopic, diastratic și diafazic) sunt deja consacrate, acestea raportându-se la componenta socială (factorul extern) subiacentă dinamicii sistemului lingvistic. În acest context, studiile lui Eugen Coșeriu pot fi considerate ca definitorii și programatice pentru statutul sociolingvisticii pe teren românesc, în special din perspectiva interconexiunii ei cu dialectologia³³.

³² Vezi și Colciar 2022b și 2023a.

³³ Și G. Ivănescu (1980/2000) vorbea, în contextul evoluției istorice a limbii române, despre „dialect social” și „dialect literar”, observând că „ceea ce este o deosebire de dialect local, regional, se transformă într-o deosebire de dialect social” (p. 499), iar „aparitia limbii literare românești este deci o urmare a diferențierii românilor în clase sociale, o urmare a apariției statului și bisericii la români, o urmare a apariției aristocrației și clerului” (p. 560). Cf. și Olariu 2017: 106–108.

În analiza noastră, pornim de la afirmația lui Eugen Coșeriu (1995: 16) conform căreia „în orice limbă [...] deosebim o varietate în spațiu (*diatopică*), o varietate între păturile socioculturale ale comunității (*diastratică*) și o varietate de expresie, în acord cu circumstanțele vorbirii – o varietate stilistică (*diafazică*)”.

Trebuie avut astfel în vedere și faptul că rezultatele anchetei dialectale reflectă și influența factorilor extralingvistici, contextuali, astfel că între perspectiva diatopică, diastratică și cea diafazică există o relație strânsă, iar comentariile metalingvistice din atlase pun în evidență elocvent acest lucru.

Materialul cu caracter ilustrativ din lucrarea noastră este excerptat din câteva atlase lingvistice românești din seria NALR, precum: ALRR–Mar., ALRR–Munt. Dobr., ALRR–Trans., NALR–Ban./ ALRR–Ban., NALR–Criș., NALR–Mold. Bucov. și NALR–Olt. (vezi **Surse**).

2. Vorbind despre diferențierea internă sau organizarea varietăților unei limbi „naturale” sau „istorice” în funcție de trei variabile: geografică, socioculturală și stilistică/expresivă, Eugen Coșeriu (1992–1993: 57–58) utilizează termenii *diatopic* și *diastratic*, preluați de la lingvistul norvegian L. Flydal (1951: 240–257) și introduce termenul *diafazic*. În opinia lui Coșeriu (2000: 263), datorită alterității, principiu care îl completează pe acela al creativității în limbaj, aceste varietăți de limbă generează, la rândul lor, în cadrul unei limbi istorice, unități omogene: *sintopice* (variante teritoriale: dialecte, subdialecte, graiuri), *sinstratice* (așa-numitele „dialecte sociale”, precum: limbaje profesionale, termeni tehnici și științifici, jargon, argou etc.) și *sinfazice* (variante stilistico-contextuale sau stiluri de limbă), toate acestea

caracterizând limba „comună” sau „funcțională”, respectiv structura limbii.

Totodată, Eugen Coșeriu (1995: 16) exprimă ideea conform căreia – și pe care vom încerca să o argumentăm și noi în studiul de față, prin prisma comentariului metalingvistic dialectal –, în cazul limbii române, „aproape că nu există diferențe între limba comună, care reprezintă o varietate regională, și limba exemplară, adică limba standard”, micile diferențe manifestându-se mai mult la nivel fonetic și lexical. Acest fapt este remarcat și de Florin-Teodor Olariu (2017: 14), potrivit căruia o „marcată unitate diatopică” este unul dintre elementele ce individualizează limba română în context romanic.

2.1. „Diferențierea în plan spațial, geografic”, după DȘL 2005 s.v., reprezintă varietatea *diatopică* a unei limbi, manifestată în sincronie. Comentariile metalingvistice cu conotație diatopică se constituie în aprecieri ale informatorilor referitoare atât la propriul grai, cât și la unele trăsături prin care graiul din localitatea anchetată se deosebește de graiul altor localități situate, de obicei, în vecinătate sau chiar în zone mai îndepărtate. Diferențele între graiuri vizează cu preponderență fapte de natură fonetică sau lexicală.

2.1.1. Comentarii metalingvistice referitoare la *propriul grai*, în care subiectul (sau anchetatorul, la sugestia subiectului) menționează anumite trăsături particulare ale acestuia (de natură fonetică, morfologică sau lexicală), precum:

➤ *Vorbim bucovinește. Se cunoaște, după vorbă, că-s bucovineán*³⁴ (NALR–Mold. Bucov., I, h. 2/461 leg.);

➤ Numeroase comentarii de acest tip sunt întâlnite, de exemplu, și în NALR–Criș., unde sunt consemnate precizări referitoare la:

a) trăsături fonetice:

Fir (de păr)³⁵: *fir dă păr*, leg.: „În urma insistenței, informatorul pretinde că nu se spune *ħir* (I, h. 10/175),

Spic: *stic*, [k] *st^hic*, leg.: „După ce se corectează, informatorul precizează că ei folosesc forme cu *d^hZ* (!) (III, h. 534/200),

Strecur (ind. prez. 1): *străcur*, leg.: „[se spune] *străcur*, nú *strècur*” (*idem*, h. 476/200),

Copită: [D: *copl^hită*] *nú, copită* (*idem*, h. 453/168 leg.), „în sat se pronunță *pi* în *copită*” (*ibidem*/200 leg.),

³⁴ Între paranteze, după sigla atlasului și numărul volumului, este dată abrevierea hărții (h.) și numărul ei, despărțit prin bară oblică de numărul punctului de anchetă și de abrevierea legendei (leg.). În unele cazuri, am dat și termenul consemnat în hartă, urmat de precizarea din legendă. Comentariile informatorului sunt transcrise cu caractere italice, iar cele ale anchetatorului, drepte și între ghilimele. Pe lângă termenii transcriși în variantă fonetică (acolo unde au fost urmăriți sub aspect fonetic), am dat restul termenilor și comentariile informatorilor în formă literarizată, pentru o mai bună receptare a lor.

³⁵ Atunci când este vorba despre exemple aparținând aceluiași atlas, redăm comentariile în ordinea volumelor, iar în cazul exemplurilor excerptate din mai multe atlase, le redăm în ordinea alfabetică a chestiunilor.

Creangă: *criángă; crěj*, [k] *crějł*, leg.: *cu jí, il apăsám mai táre pá í* (*idem*, h. 648/193),

(Apă) fierbinte: *ħerbínt"ě, ferbínt"ě*, leg.: *noi zácem cu ħí* (*idem*, h. 722/193),

Vierme: „[D] *la noi îi spúne véřme*, nu *d"érme* (IV, h. 683/133 leg.);

b) trăsături morfologice:

Casă: *cásă; cásuri*, leg.: „Anchetatorul s-a putut încredința că forma de plural *cásuri* este curentă în localitate” (II, h. 298/212),

Pumn: *pumn; pumni*, leg.: „se zice însă *doáuă púmnuri de fálnă*” (I, h. 163/102); *pumn; púmnuri*, leg.: „se spune însă *ř-oi da tri pumni*” (*ibidem*/112),

Râgâi (ind. prez. 1): *rágâi, rágâiěsc*, leg.: *când zici rágâiěsc, mai înmulțěști* (*idem*, h. 82/162),

Nouă (adj.): *noáuă* (sg., pl.), leg.: „informatorul precizează că nu se spune *noi* (pl.)” (IV, h. 877/189),

Tatei: *lui táta*, leg.: „în urma insistenței, informatorul precizează însă: *i-am scris la feciór, că i-am scris lui feciór nu-i bine*” (*idem*, h. 878/193),

(Iau căciula) din (cap): *din cap, di pá cap*, leg.: „informatorul precizează că mai frecvent se zice *din*” (*idem*, h. 886/181)³⁶;

³⁶ Astfel de comentarii sunt întâlnite și în alte atlase din seria NALR, precum: *doř piěpcín, ařá pronunám noi, cu toáte că-i greřít* (NALR–Ban., I, h. 10/38 leg.).

c) trăsături lexicale:

Căpușă: *cârcél*, leg.: „Întrebat direct, informatorul afirmă că în satul lui *căpușa* se numește *cârcél*” (III, h. 468/210),

Clanță: ?, [ε] *mâner*, *mâneru ușii*, leg.: *la noi nu se zice clanță* (II, h. 322/104),

Cocoșat: „După ce, ezitând, a răspuns *coșát*, *cocoșát*, [k] *gogoșát*, informatorul a precizat: *noi zicem îmbulzít*” (I, h. 148/208),

Bunică: *bunică*, leg.: *unii* [zic] *máică bătrână* sau *măicúța*, *măicúța bătrână* (II, h. 219/212),

Logodnă: *credință*, leg.: *nu logógnă* (*idem*, h. 262/201),

Găleată: *ciubăr*, leg.: *la noi n-o fost dăcát... ciubăr*, *c-așe-i spúne* (III, h. 474/162),

Melc: *melc*, *cucurbău*, leg.: „*cucurbău* îi spune și la curcubeu” (IV, h. 684/183),

Nasture (la cămașă): *búmbu*, leg.: *la násturu* îi zicem *búmbu* (*idem*, h. 732/156)³⁷;

2.1.2. Și în alte atlase din seria NALR, sunt consemnate numeroase comentarii referitoare la diferențe diatopice (între propriul grai și cel al altor localități/zone), precum cele de natură *fonetică*:

³⁷ După cum am menționat și în nota anterioară, sunt prezente precizări de acest gen și în alte atlase: *búcă dă la obráz*, leg.: *pardón dă exprése, că să mai zice-ntr-o parte tot búcă* (*idem*, h. 46/46).

Copil: *în Budéști le zic copîu la tăți, aici, cöpîl'* (ALRR–Mar., I, h. 198/221 leg.) – diferență de accent între localități,

Dinte: *d'inț, leg.: gînt se spîune spre Banát* (NALR–Olt., I, h. 68/957) – în localitatea anchetată, dentala apare în formă palatalizată, sub influența subdialectului bănățean, iar subiectul cunoaște și rostirea în forma *g*, specifică estului și centrului Banatului, dar întâlnită și în Crișana și Hunedoara și explicată ca falsă regresie datorată extinderii rostirii din zona de nord-est a Banatului spre vest, centru și sud (TDR 1984: 250),

Fină: *fină, leg.: „Informatorul susține că sínă; síně se zice la Leordina, nu în sat la ei”* (ALRR–Mar., I, h. 224/239) – în localitatea Petrova, al cărei grai se caracterizează prin absența palatalizării labialelor (cf. TDR 1984: 327), labiodentală *f* nu apare cu reflexul *s*, care este considerat o trăsătură tipică a subdialectului maramureșean și pe care informatorul îl semnalează într-o localitate apropiată, aflată tot pe Valea Vișeuului, respectiv Leordina,

Fir (de păr): *noi nu vorbîm cu d'ě; dă la Aléșd în sus se vorbêște cu d'ě* (NALR–Criș., I, h. 10/157) – informatorul precizează că graiul din localitatea lui, aflată în centrul Crișanei, se deosebește de graiurile din jumătatea nordică prin modificarea vocalei *e* în *ă*: *de > dă* și nu prin palatalizarea dentalei,

Frunte: *frún'te, leg.: în Banát îi frún'cê (idem, h. 30/210)* – semnalarea, în graiul local, a fenomenului de palatalizare a occlusivei dentale *t*, urmată de vocala anterioară *e*, în stadiul *t'*, spre deosebire de africata prepalatală *č*, prezentă în nord-estul Banatului și în vestul jud. Hunedoara (cf. DR 1977: 149),

Genunchi: *gerúnc̣hi* [se spune] *cătă Beiuș* (*idem*, h. 180/148 leg.) – sesizarea fenomenului rotacismului lui *-n-* intervocalic, în cuvinte de origine latină, întâlnit în graiul din Țara Moșilor,

Inima (carului): *ínimă*, leg.: [D : *irimă*]: *sînt sáte únde zic ș-așá* (III, h. 417/180),

Lovesc (ind. prez. 1): *păstă deal, pă la Maramurăș* [se zice] *lod'esc* (I, h. 167/204 leg.) – palatalizarea labiodentalei *v* în stadiul *d'*; *la Váma* [se pronunță] *loyím* (*ibidem*/219 leg.) – păstrarea labiodentalei nealterate,

Medic: *dóctor*, leg.: „Informatorul atrage atenția că în satul Fericea (la cca 20 km) se zice *dóștor*” (*idem*, h. 186/186 leg.); *dóștor ș-acú zic la Dăbuléni* [= comună apropiată] (NALR–Olt., I, h. 127/990 leg.) – variante fonetice ale aceluiași termen,

Păduche: *păduke*, leg.: „Informatorul precizează că la Ibănești, localitatea vecină, zic *pădúc*” (ALRR–Trans., I, h. 26/301) – în graiul din localitatea informatorului, situată în estul Transilvaniei, oclusiva palatală *k* se păstrează, spre deosebire de localitatea vecină, unde apare sub forma africateri *č*; *pădúkĭě*, leg.: *locuitorii din satul Mânăstire zic pădúcě* (NALR–Ban., I, h. 18/39) – în graiul localității anchetate, se remarcă timbrul velar al oclusivei palatale *k*, iar în graiul localității la care face trimitere informatorul (Mânăstire), oclusiva *k* devine africata *č*, fenomen fonetic specific subdialectului bănațean,

Piele: *pĭele*, leg.: *kĭele îi zice la Dolj în jos* (NALR–Olt., I, h. 87/906) – în localitatea anchetată, aflată în nordul Olteniei, labiala *p* este nepalatalizată, informatorul semnalând existența formei palatalizate *k*, care este

prezentă într-o arie compactă în sud-vestul Olteniei, după cum menționează și TDR 1984: 169,

Râie: *rîně*, leg.: *la Ócna de Fier, rîiě* (NALR – Ban., I, h. 88/34) – în graiul localității anchetate se remarcă păstrarea fonetismului arhaic *ń*, specific subdialectului bănățean,

Sprânceană: *sprîncěni* [pl.], leg.: *în jos (spre câmpie)* [se pronunță] *sprîņșěni*” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 29/670) – în graiul localității anchetate, din sud-vestul Moldovei, africata *č* nu se fricativizează, spre deosebire de graiurile mai sudice, de câmpie, unde apare ca fricativa *ș*,

Visez (ind. prez. 1): *visáz, žisáz*, leg.: *pe la Tútova se spúne ġisáz*” (*idem*, h. 91/606) – subiectul este conștient de diferența dintre graiul localității sale (situată în estul Moldovei), în care labiodentala *v* urmată de vocala palatală *i* rămâne intactă sau se palatalizează în stadiul *ž*, spre deosebire de restul graiurilor subdialectului moldovean, care cunosc palatalizarea în stadiul final *ğ* (cf. TDR 1984: 214–215);

2.1.3. Comentarii – cele mai numeroase – ce semnalează diferențe diatopice de natură *lexicală*:

(Ochi) albaștri: *albáštri*, leg.: *auzeám în alte sáte: ochi miérâi* (NALR–Criș., I, h. 34/160),

Bărbier: *bărbír*, [R] *frizér*, leg.: *frizér, o vinút dă la Regát vorb-aíci în România* (NALR–Ban., I, h. 77/99),

Se bărbierește (ind. prez. 3): *mă bărbieresc* [1], [k] *se ráde*, leg.: *se ráde* „se zice oltenește” (NALR–Olt., I, h. 79/956),

Brunet: *negriciós, oácheș*, leg.: *în Crișána se zíce bărnáci* (NALR–Ban., I, h. 12/60),

Burduf: „aici se ține [brânza – n.n.] în *toc*; *pă la Sibíu, în burdúf*” (NALR–Criș., III, h. 480/170 leg.),

(Ochi) căprui: ?, leg.: *am auzít de ochi căprú* *pă la dealuri, da áicea nu se zíce* (*idem*, I, h. 35/132),

Cocoșat: *gâb, cârn*, leg.: „*gârb* se spune în Costești–Argeș” (NALR–Ban., I, h. 111/92),

Gât: #, leg.: „[= gât] – „în Moldova” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 50/711), „[se zíce la boi] *la Zórle* [= satul Zorile]” (*ibidem*/897),

(Mă) lau: *mă lau se zíce cătă Brad; la noi: mă spăl; mă lau îi vórbă pădureánă, di la pădúre* (NALR–Criș., I, h. 14/115 leg.),

Leșin (ind. prez. 1): *leșín, amețesc*, leg.: *la Bărbósu se spúne amét*” (NALR–Ban., I, h. 153/34),

Mătreățã: *tărăță*, leg.: *în álte părți se spúne mătreățã* (*idem*, h. 22/10),

Mână: *mână*, leg.: *áltu sat mai spun și brâncă* (NALR–Criș., I, h. 154/179),

Mistreț: *porc sălbátic*, leg.: *pânt-áltã parte spúne porc mistrú* (*idem*, IV, h. 666/154); *mistréț, porc sălbátec*, leg.: *díncolo de Orádea* [nume de localitate] *zíce gligáni* (*ibidem*/162),

Muiere: *la Sátu Máre zic muiérea mea la nevastă* (ALRR – Mar., I, h. 175/222 leg.), *la noi zâc feméie* (*ibidem*/228 leg.),

Omușor: *împărătúșu gátului, leg.:* [în Valea Mare se spune] *împeretúșu gátului* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 42/606 leg.),

Orcicuri (la căruță): *dreuci; dréucă, leg.:* *găiénții* ‘locuitorii din Gaia Mare, com. Moravița’ *zic lâmpáie* (ALRR–Ban., V, h. 816/36); *tovíge; -víg, leg.:* ‘în alte părți li se spune *toráce; -rác*’ (*ibidem*/78),

Pântece: *búrtă, leg.:* *la Ungária [= Transilvania n.n. R. C.]-i zíce foále*” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 70/692),

Pișc (ind. prez. 1): *píșcur, leg.:* *la Boșneac* ‘Moldova Nouă’, *mă pícură* [3] (NALR–Ban., I, h. 90/5); *ciup, ícur, leg.:* ‘*píșcă* se zice în Moldova numai referitor la purice” (NALR–Olt., I, h. 89/946),

Proțap: *rúdă, leg.:* *mai zic în Regát óiște* (NALR–Criș., III, h. 418/114),

Putină: *oșénii zic bărbánță, [noi] toc; tócuri* (*idem*, h. 481/198 leg.),

Rinichi: *bobríci, rănúnți, leg.:* *în áltă parte se zíce răníchi* (NALR–Ban., I, h. 101/66),

Mi-am scrântit o mână: ‘Informatorul știe că în Bihor se spune *bráncă* pentru mână” (ALRR–Mar., I, h. 118/233 leg.),

Scuip (ind. prez. 1): *scup, leg.:* *éstă sáte căre zic schipéște* [3] (NALR–Criș., I, h. 102/111),

Sicriu: *copârșeu*, [R] *sicríu*, leg.: *pă Olténia* [se zice] *cocișúg* (NALR–Criș., II, h. 293/157),

Slab: *sclab*, leg.: în *Álba* ‘Alba Iulia’ *íce că-i perít sau hiteuán* (*idem*, I, h. 86/135); „*ogrijít. La Rădénii* [un sat vecin], *ogârjít*” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 46/597 leg.),

1) Soție, 2) Nevastă: 1), 2) *nevástă*, leg.: 1) *la Săpánța* *i se spúne boreásă* (ALRR–Mar., I, h. 174/224),

Stomac: *stomáh*, leg.: *péste munți* [în Transilvania] *se spúne fále* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 74/489),

Șale: *mijlócu*, [B] *șelele*, leg.: *așá spun moldovenii* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 64/887),

Teastă: *tívda căpului*, leg.: *pe la Suhulét* [com. Tansa] *îi spúne tioágă* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 5/598),

Tuică: *răchie*, leg.: *răchie se spune în partea Crișului, cătă Seleúș, drant* (NALR–Criș., III, h. 588/103),

Urdori: *puchíni*, leg.: *uldóri se spúne în județul Brăila* (ALRR–Munt. Dobr., I, MN, pct. 875); *urdóri*, leg.: *moldovenii le zic púchini* (NALR–Olt., I, h. 36/974),

Vătămat: *i-au căzút mâțele. La Dúbova, sudomít* (NALR–Ban., I, h. 151/4 leg.),

Vomez (ind. prez. 1): *várs*, leg.: *la București să zíce debortéz* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 30/864),

Vorbesc (ind. prez. 1): *vorbăsc*, leg.: *într-áltele părți: vorobím* [4]” (NALR–Criș., I, h. 73/135).

2.2. Definită ca „diferențierea între straturile socioculturale ale comunității care utilizează limba respectivă” (DȘL 2005, s.v. *diastratic*), varietatea *diastratică* a limbii ilustrează atât diferențe demografice, cât și sociale, așa cum reiese din exemplele următoare:

2.2.1. limbajul femeilor (considerat mai conservator)
vs **limbajul bărbaților**:

Alb: *álbu; albi*, [D] *ald'*, leg.: *ald'*, *așa zic femeile* (NALR–Criș., IV, h. 746/170),

(Îi) curge (nasul): *cúrge násu*, leg.: *câte-o femeie mai zice și cúră násu*, *s-a mai modernizat și la noi vorba* (NALR–Olt., I, h. 52/913),

Epilepsie: *răutate pe băbește, boala copiilor tot femeile spun* (*idem*, h. 146/997 leg.),

Fir (de păr): *fir dă păr*, leg.: *femeile zic mai des Dir'* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 4/686),

Hernie: *boșorogăală*, leg.: *cum îi spune femeile, da d-stră nu scriți! Așa zic bătrânii care nu știu să vorbească* (*idem*, h. 104/817) – diferențiere după sex, după vârstă, dar și după categoria socială,

Mă lau (ind. prez. 1): *númai femeile zic m-am lăút la cap* (*idem*, h. 6/728 leg.), *așa [= mă lau] zic femeile, ástea mai rămáse în urmă* (*ibidem*/814 leg.); *femeile [zic]: m-am lăút cu leșie pá cap, da bărbáții nu* (NALR–Criș., I, h. 14/162 leg.),

Mătreățã: *tărățe*, [k] *mătreățã*, leg.: *mătreățã îi zic foméile* (NALR–Olt., I, h. 22/976),

Ochelari: *ochelári*, [B] *ochéni* : *cutáre a pus ochéni*, nu mai véde; [spun] *mai mult bábele* (ALRR–Munt. Dobr., I, MN, 114/779) – diferențiere care se referă și la limbajul persoanelor în vârstă, nu doar al femeilor,

Piept: *piępt*, *kept*, leg.: *kept* zic femeile (*idem*, h. 91/983),

Șale: *cruci*, *șale*, leg.: *borésele* ‘femeile’ zic *șále* (ALRR–Mar., I, h. 115/227),

Sold: *chici*, *șold*, leg.: *chici* zic mai mult femeile (NALR–Ban., I, h. 133/49);

2.2.2. limbajul persoanelor în vârstă vs limbajul tinerilor sau termeni utilizați în *trecut* vs termeni *recent* intrați în limbă; în privința diferențierilor de grai între generații, inovația lingvistică se propagă mult mai rapid prin intermediul generațiilor tinere:

Albeață: *albeáță*, [V] *albáță*, leg.: *pă vechi* ‘în vechime, în graiul bătrânilor’, *albáță*” (NALR– Criș., I, h. 43/206),

Băiețel: *cocón*, *copíl*; leg. „Întrebat direct, informatorul susține că numai bătrânii spun, destul de rar, *cocón*” (ALRR–Mar., I, h. 204/234),

Brunet: *oácheș*, leg.: *am puteá spúne și cărbáși* [pl.], *lúcrú bătráneșc* (NALR–Olt., I, h. 9/980),

Cazma: *hârléz*, leg.: *pă bătránește* (NALR–Criș., III, h. 560/115),

Ficat: *Aiști mai tineri spun **ficát**, că is mai umbláți, da bătránii tot așa spun, tot **mai*** (NALR–Mold. Bucov., I, h. 77/565 leg.),

Fin: *fin, sin, leg.: bătránii ziceáu **fini*** (ALRR–Mar., I, h. 223/239),

Fir (de păr): *fir di păr; firi, [K] hiri, leg.: vórba de demúlt. [Recunoaște că acasă zice hir, yiți ‘vie’, níți ‘mie’.]*” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 7/639),

Gât: *gât, grumáz, leg.: **grumáz**, mai bătrânește* (ALRR–Trans., I, h. 110/302),

Gonaci: [B] *hucáni, leg.: [Așa le spunea] pă vrémurile bătráne* (NALR–Criș., IV, h. 664/115),

Guturai: *túse, [R] grípcă, leg.: **grípcă**, cum îi zic acúșa áștia* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 101/769),

Mă lau: *mă leși, leg.: vórbă bătrânească* (*idem*, h. 6/712),

Medicamente: *medicaménte, [B] doftorú, leg.: **doftorú** spuneá ai bătráni* (*idem*, h. 97/765),

Ochelari: *ochéri se ziceá mai demúlt* (NALR– Criș., I, h. 36/119 leg.), *bătránii ziceáu: nu porți **ochi**?”* (*ibidem*/213 leg.); *ochelári, leg.: mai demúlt, când erám tânăr, le spuneám **zartále*** (NALR–Olt., I, h. 26/902),

Picior: *piciór; picioáre, [B] picére, leg.: [tineretul] s-a boierít, [spune] **picioáre*** (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 82/811), *acú se zice **picioáre**, s-a mai modernizát lúmea, da noi ziceám **picére*** (*ibidem*/835 leg.),

Stă pe vine: *stă pe vine, stă încimpît, stă pup*, leg.: **stă pup** *zic copiii când se joacă* (NALR–Ban., I, h. 135/31),

Sudoare: *acúma se zice transpîr, ráde de tine dacă pomenéști de sudoáre* (NALR–Olt., I, h. 99/924 leg.),

Șold: [R] *chici*, [B] *șold*, leg.: **șold** [se spune] *pe bătrânețe* (NALR–Ban., I, h. 133/25),

Tuberculoză: *dînaînte vréme îi spuneá oftícă, da acúma a mai mângâiat-o și-i spúne tuberculóză* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 59/689 leg.),

Vomez: *debordéz, vârs*, leg.: **vârs**: *pe bătrânește* (NALR–Olt., I, h. 54/970);

2.2.3. grai vs limbă standard:

Amigdale: *gâlci, migdalíte*, leg.: *le mai spúne și migdalíte*, *ăștia cu cárte, da prea puțin* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 51/774),

Arcer: *piátră, cúte*, leg.: **grésă** *se zice după cárte* (NALR–Ban., I, h. 78/41),

Blondă: *băláie*, leg.: **blóndă** *să zice în cárte* (ALRR–Trans., I, h. 17/267),

Brunetă: *oácheșă*, leg.: *dúpă cárte: brúnă, brunetă, șaténă* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 8/825),

Cărunt: *cărúnt; cărúnț*, leg.: *noi zícem cu ț și î la úrmă, nu cu fi* (NALR–Olt., I, h. 17/917),

Chel: *chel, pleș*, leg.: „*chel se spune*” *mai pă mare* (NALR–Ban., I, h. 23/85); *chel* sau *chelbós*, leg.: **chel**, *în cárte* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 17/661),

Coapsă: *púlpă*, leg.: *áștia mai cu știință zice coápsă*, [dar subiectul nu știe la ce se spune *coápsă*] (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 89/894),

Creăță: *creăță*, leg.: *dúpă cárte se scrie țigáre* (NALR–Ban., I, h. 17/58),

Diaree: *diaríe, dizanteríe*, [B] *l-a găsit ínima*, leg.: **dízantaríe**, *pă radical* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 103/826),

Hernie: *ierníe, vătămătúrá*, leg.: **vătămătúrá**, *cum zícem noi, țăránii* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 100/648),

Junincă: *jurincúță, juríncă*, leg.: *științífic : juníncă* (NALR–Criș., III, h. 444/210),

Măduvă: *mădúhă*, leg.: *coréct se zice mădúvă* (NALR–Olt., I, h. 90/913) – locutorul e conștient de diferența dintre forma din graiul său și cea din limba standard/literară, pe care o și utilizează, dar modificată, sub influența accentului din grai;

Medic: *dóctor, médic*, leg.: **médic**, *mai pă radical* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 93/826),

Medicamente: *doctorú, medicaménte*, leg.: *pă cále științífică* (*idem*, h. 97/781),

Mormânt: *groápă*, leg.: **mormânt** *ú mai științífic* (NALR–Criș., II, h. 295/197),

Nas: *nas, nar*, leg.: *nas* *û zíce rumânește* ‘în limba cultă’
(*idem*, I, h. 63/194),

Neg: *negél; negéi*, leg.: *dúpă cárte li se spúne negi*
(ALRR–Mar., I, h. 99/225),

Pastile: *pastíle sau násturi*, leg.: *pastíle mai radical sau násturi pe țărănește* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 98/686), *pă țărănește hápuri* (*ibidem*/828 leg.),

Picior: *piciór; -cioáre*, leg.: *picére spun cei căre nu știu cárte* (*idem*, h. 82/820),

Pistru: *se zíce și pñistrúĭ, da kistrúĭ e pă límba ásta țărănească* (*idem*, h. 27/845 leg.),

Pleoapă: „Informatorul a dat termenul *pleoápă*, dar a precizat că acesta e literar” (ALRR–Mar., I, h. 40/233 leg.),

Purice: *púrec, púric*, leg.: *gávăt se zíce pe domnește* (NALR–Ban., I, h. 21/83),

Strănut (ind. prez. 1): *străfĭg sau strănúť*, leg.: *strănúť* (scrie) *în cárte* (NALR–Olt., I, h. 59/956),

Tuberculos: *beteág de túse*, [R] *tuberculós*, leg.: *áre túsa, dúpă limbáju nost* (NALR–Ban., I, h. 98/61),

Teastă: *țeásta căpului, crániu*, leg.: *crániu – știńțífic* [se zíce] (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 3/782); *schilét, dúpă cum am învăťát prin cárte* (ALRR– Trans., I, h. 8/246 leg.);

2.2.4. limbajul unor persoane din medii/straturi sociale diferite, respectiv din *mediul rural* vs *mediul urban* (sociolect):

Amigdale: *jgótii, mandúle*, leg.: *jgótii se spúne țărănéște* (ALRR–Mar., I, h. 95/222),

Astmă: *nădúf, ásmă*, leg.: „[boierii îi zic] *ásmă*” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 62/873),

Bărbier: *bărbiér, [R] frizér*, leg.: *frizér zice acúșa pă politică* (*idem*, h. 48/886) – diferențierea are nu numai conotație diastratică (limbajul sătenilor vs. limbajul orășenilor), ci și diacronică, ultima formă fiind considerată mai recentă, așa cum se și precizează,

Se bărbierește: *se bărbierește* sau *se ráde*, leg.: *să ráde să spúne mai pe țărănéște* (*idem*, h. 47/671); *se ráde, cum zice la țără* (NALR–Olt., I, h. 79/996),

Blond: *plăvíț*, leg.: *la făță, ásta se vorbése că-i ómu alb la făță, pe țărănéște* (*ibidem*, h. 11/919),

Brunetă: *oácheșă*, leg.: *brunétă, pe boierește* (*ibidem*, h. 10/994),

Chior: *orb de-un ochi*, leg.: *chior se spúne pe domnéște* (NALR–Ban., I, h. 30/83),

Cireadă: *grămádă de vaci*, leg.: *la țără-i ciúrdă, dar aici nu se adínă-n ciúrdă* (NALR–Criș., III, h. 447/159),

Coapsă: *púlpă*, leg.: *ăștia mai cu știínță zice coápsă* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 89/894),

Creieri: leg.: *două creiere, doi creieri, pră domnește* (NALR–Ban., I, h. 7/51),

(Îi) curge (nasul): *curg múčii*, leg.: *între țărani așa zice* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 39/485),

Deget: *déget; dégete sau deșt; dește*, leg.: *déște spúne un om mai înjosít* (= situat pe o treaptă socială mai joasă, un om fără studii – n. n. R. C.) (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 78/690),

Diaree: *áre boálă de pântice*, leg.: *prostéște se zice că sare dint-él* (ALRR–Mar., I, h. 157/227),

Fățã: *fățã, obráz*, leg.: *fățã îi mai domnește* (NALR – Criș., I, h. 56/115), *obráz se zice pã plugãrie* (*ibidem*/130),

Logodnã: *logódnã*, [V] *credințare*, leg.: *pã timpuri [se zicea] credințare, da núma dómnií făceá* (*idem*, II, h. 262/175) – este vorba și de o diferențiere de natură diacronică: un obicei din trecut, practicat în mediul urban,

Nuntași: *oáspeți sau goști*, leg.: *oáspeți* [se spune] *mai mult pã domnească* (*ibidem*, h. 263/109),

Pântece: *pântece, bårdán*, leg.: „[R] *búrtã*, mai civilizát [este] *pântece*” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 75/594),

Picior: „*picére* [spun cei care nu știu carte]” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 82/820 leg.); *picór*, [V] *kicór*, leg.: [Prima formă este *pe boieréște*, a doua, *pe țărănește.*]” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 85/636),

Pistru: *picurú, pestríți, pátã* [sg.], leg.: *la orăș spune pestrúí* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 27/816),

Sicriu: *copârșeu, sălăș*, leg.: *sălăș se zice domnește* (ALRR–Mar., I, h. 242/230),

Sobă: *sóbă*, [B] *cuptór*, leg.: *pă la orăș îi sóbă* (NALR – Criș., II, h. 351/169),

Tâmplă: *ósu ăl moále, tâmplă*, leg.: *tâmplă* [se spune] *pă domnește* (ALRR–Trans., I, h. 35/304),

Urcior (la ochi): *ulciór*, leg.: „Conjunctivitei i se spune în sat *nimăt*” (*idem*, h. 56/295),

Vomez (ind. prez. 1): *vomít, vărs*, leg.: *pe țărănește se spúne vărs* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 30/676); *vărs, debordéz, fomít*, leg.: *fomít e pe boieréște, pe democrát* (*ibidem*/795); *vomít e pă polític* (*ibidem*/897 leg.); *debordéz, vărs*, leg.: *vărs, vórbă țărănească* (NALR–Olt., I, h. 54/965); *borăște*, [R] *vársă*, leg.: *dómnii zic vomeáză* (ALRR–Trans., I, h. 68/246); *vărs*, [B] *vom*, leg.: *vom îi mai pă țărănește* (NALR–Ban., I, h. 148/81);

2.2.5. limbaj specific anumitor *medii profesionale* (de exemplu, limbajul medical, militar, limbajul oierilor sau cel al frizerilor etc.) sau altor *etni*:

a) limbaj medical:

Amigdale: *gâlci sau migdalíte*, leg.: *dóctoru le spúne migdalíte* (NALR–Olt., I, h. 84/955) – deși confundă termenul utilizat pentru desemnarea organului cu cel pentru desemnarea bolii, informatorul dorește să diferențieze termenul din grai de cel din limbajul de specialitate,

Astmă: *ázmă* îi spúne pã medicinã (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 62/730 leg.); *ínhămătúră*, leg.: *azm* îi zíce dóctoru (*ibidem*/743),

Bătaie de inimă: *boálă dă inimă, cord*, leg.: *boálă dă cord* îi spúne medicál (NALR–Olt., I, h. 63/693),

Castrez (purcelul): *jugănesc*, leg.: *núma cãtã dom dóctor zic castréz* (NALR–Criș., III, h. 493/184) – informatorul diferențiază forma din graiul său de cea din limbajul medical, pe care o cunoaște și o utilizează în relație cu „outsider”-ul, cu persoana din afara comunității, respectiv cu medicul,

Constipat: *constipát, intoxicát*, leg.: *intoxicát se zíce cam pe medicinã* (NALR–Olt., I, h. 104/982),

Dispensar: *dispensár*, leg.: *aiéști-or apărút în perioáda ásta: la félcer* îi zíceáu *véltâr*, *la sanitár, sanitét* (NALR–Criș., I, h. 187/210),

Epilepsie: *epidepsie* sau *boála copílor*, leg.: *epidepsie* [e] pã *chéstie medicálă* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 115/816),

Ficat: *ficát, mai*, leg.: *mai, mai alés la animále*. [De la abator a auzit că se vinde „maiul” ca „ficat”] (NALR–Mold. Bucov., I, h. 77/658),

Hernie: *surpătúră* sau *iernie*, leg.: *iernie* în limbáju doctorésc (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 104/833),

Injecție: *injécție*, leg.: ... sau *inoculát, pe medicinã* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 94/661),

Pupilă: *lumínă*, leg.: *dóctorii* [zic] *pupílă* (*idem*, h. 23/640),

Rinichi: *rărunchi, rinichi*, leg.: *rinichi*, *așă le zice doctorul* (NALR–Olt., I, h. 109/943),

Slab (fără putere): *slăbît, debil*, leg.: *debil vine în limba medicală* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 35/820);

b) limbaj militar sau dobândit în armată, cu ocazia satisfacerii stagiului militar:

Ochesc (ind. prez. 1): *filésc, ochésc*, leg.: *ochésc* [se spune] *în armată* (NALR–Criș., IV, h. 663/122),

Păduche: *pădúche*, leg.: *căpitănu nostru le zice blindăți la pădúchi* (NALR–Olt., I, h. 19/976) – informatorul face diferențierea dintre termenul din graiul său și un termen argotic, utilizat în limbajul militar;

Pistrui: *stălniți, stălnițe, alunițe*, leg.: *stălniți sânt și alea la căre, în armată, li se spune plóșnițe* (NALR–Ban., I, h. 50/40),

Podul palmei: *úmeru pėlmii, pódu pálmii*, leg.: [De] *pódu pálmii am auzít la armată*” (*idem*, h. 119/80),

Stă pe vine: *stă pup*, leg.: *la armată se spune că stă broáscă* (*idem*, h. 135/72),

Tifos: ?, *lungoáre*, leg.: „De tifos, informatorul a auzit în armată” (NALR–Criș., I, h. 193/190);

c) limbajul oierilor sau referitor la ocupația păstoritului:

Deget: *déget; dégete, deșt; dęște*, leg.: *dęște* [e] *mai pă țuțuienęște, pă mocănęște* (ALRR–Munt. Dobr., I, h.

78/677) – termen utilizat pentru a-i desemna pe ciobani, de obicei, ardeleni, denumiți de locuitorii din alte zone *mocani*,

Fluier (din degete) (ind. prez. 1): *șúier*, leg.: „[Este] *semnâl mocănesc* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 59/640),

Mioară: *mioără*, leg.: *ciobánii zic moátină* (NALR–Criș., III, h. 463/132);

d) limbaj referitor la cuvinte din limbile altor etnii din spațiul românesc:

Brunet: *bárnáci*, leg.: *tăt dă la maghiără o devenít* (NALR–Criș., I, h. 15/191),

Cimitir: *temetéu*, leg.: *îi unгурéște* (*idem*, II, h. 294/152); *cimitír*, leg.: *unguréște-i tĕmetőĭ* (*ibidem*/211),

Farmacie: [V] *șpițările*; *ăsta-i cuvânt nemțesc* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 96/482 leg.),

Furtun: *gúmă zícem noi mai des, șlau*, mai rar, *dúpă nemți* (ALRR–Ban., V, h. 835/62 leg.), *noi zícem furtún, dúpă nemți, șlauf* (*ibidem*/77 leg.),

Rășpă²: *rășplu, pílă*, leg.: *rășplu e pe nemțeste* (*idem*, h. 910/38),

Umărul obrazului: *ósu din obráz*, leg.: *zic únii ciont, da ála-i unгурéște* (NALR–Criș., I, h. 58/156),

Vomez: *fomít* [așa spun *intelectuálii*]” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 30/873 leg.), *borásc*, *așá spun țigánii* (*ibidem*/882 leg.);

e) limbaj preluat din (sau referitor la) alte medii profesionale:

Se bărbierește: *să bărbieréște, să ráde*, leg.: *la frezér să spúne să ráde* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 47/814),

Calup: *fórmă*, leg.: [σ] *cáptă* [este] *la opincár* (ALRR–Ban., V, h. 914/51), *calapód, călúp*, leg.: [σ] *cáptă, la pápúci* (*ibidem*/51),

Canciog: *cioc, cancióc*, leg.: *máistorii zic cancióc* (*idem*, h. 909/39),

Ficat: *ficát, mai*, leg.: *mai, mai alés la animále*. [De la abator a auzit că se vinde „maiul” ca „ficat”]” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 77/658),

(**Albina**) **înțeapă:** *múșcă*, leg.: *álții zic înțeápă, un profésor!* (NALR–Criș., III, h. 615/203).

După cum se poate constata din exemplele citate *supra*, ancheta dialectală reflectă și aspecte sociolingvistice, iar între variația diatopică și cea diastratică există o relație de interdependență – a se vedea variația structurilor lingvistice în funcție de spațiu (*mediu rural*, vs *mediu urban*), de vârstă (*limbajul tinerilor* vs *limbajul persoanelor în vârstă*) și de sex (*limbajul femeilor* vs *limbajul bărbaților* sau *limbajul adulților* vs *limbajul copiilor*).

În toate atlasele lingvistice din rețeaua NALR consultate, precizările referitoare la diferențierile lingvistice

dintre generații sunt numeroase. La nivel diastratic, „inovația lingvistică se transmite mai rapid prin intermediul generațiilor tinere de vorbitori și, în general, prin bărbați”, după cum constata Nicolae Saramandu (1981: 97), graiul femeilor fiind mai conservator, după cum se știe, fapt ce reiese și din comentariile informatorilor (*mai zic „femeile” sau „babele”*).

Din perspectivă diastratică, unele diferențieri, precum aceea dintre *grai vs limbă literară* sau limbajul unor persoane din *mediul rural vs urban*, sunt destul de mici, dar le-am propus având în vedere mici nuanțe ce contribuie totuși la o diferențiere diastratică. De exemplu, limbajul opus celui din *grai*, utilizat de obicei în mediul urban, nu înseamnă neapărat *limbă literară*, mai degrabă se poate vorbi de limba standard, fapt reflectat și de sintagmele utilizate de informatori în comentarii (*științific, pe politică, mai radical, pe mare*), iar diferențierea propusă vizează în special mediul sau categoria socială la care se referă forma lingvistică în discuție, după cum reiese și din termenii folosiți de informatori: *domni (domnește), boieri (pe boierește) vs țărani (pe țărănește)* sau *oameni „cu știință” vs oameni „înjosiți” (prostește)*.

De asemenea, în diferențierea dintre *grai vs limbă standard/literară*, trebuie avut în vedere și statutul anchetei dialectale ca formă de comunicare bazată pe principiul cooperării interlocutorilor, în cadrul unui contract comunicativ sau al unei „convenții”. Din acest punct de vedere, anchetatorul, care este un „outsider”, utilizează un cod lingvistic diferit de cel al comunității căreia îi aparține subiectului anchetat, fapt de care acesta din urmă este pe deplin conștient și pe care îl semnalează în comentariile lui (prin sintagme de tipul „corect” sau „cum ai zice”), după cum este conștient și de diferența

dintre codul său lingvistic și cel întâlnit în alte medii sociale sau profesionale (medical, militar etc.).

2.3. În ceea ce privește variația *diafazică*, aceasta se referă la „diferențierea între tipurile de modalitate expresivă, în funcție de circumstanțele constante ale vorbirii (vorbitor, ascultător, situație sau ocazie, subiect tratat)” (DȘL 2005, s.v. *diafazic*, -ă/*diafatic*, -ă).

Denumită de Coșeriu (2000: 263) și „varietate situațională sau stilistică”, ea se concretizează în funcție de elemente extralingvistice independente de locutor și are implicații nu numai stilistice, ci și sociolingvistice, deoarece, cum arăta Marina Ciolac (1999: 69), „selectarea adecvată a varietăților stilistice [...] este reglată, în orice comunitate lingvistică, de un ansamblu de reguli oficiale care alcătuiesc *norma sociolingvistică*” (cf. și Olariu 2017: 116).

Definind tendința locutorului de a se adapta contextului sau situației de comunicare, variația diafazică se produce pe axa sintagmatică, pe orizontală, și vizează nivelul individual, în funcție de factori motivaționali și atitudinali, spre deosebire de variația diastratică, ce are loc pe axa paradigmatică, pe verticală (cf. Gadet 1996: 22).

Locutorul poate să intercaleze în discursul său elemente variaționale care pot să-l claseze, după context, într-o anumită clasă socială sau într-un anumit spațiu geografic, după cum pot să-l apropie sau să-l distanțeze de interlocutorul său. Aceste scopuri expresive sunt reflectate și în comentariile metalingvistice ale informatorilor, precum:

Bivol: *bívol*, leg.: *bíbol*, *bívol*, *tăt ùna-i* (NALR– Criș., III, h. 443/160),

Creștetul capului: leg.: *io așa-i zic: vârvu căpului* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 3/501),

Deget: *dégit, déget*, leg.: *ș-ășa, ș-ășa să spúne* (NALR–Ban., I, h. 124/38),

Încui (ușa) (ind. prez. 1): *închíg, [σ] și încuiát*, leg.: *zic căre cum îi mai îndămână* (NALR–Criș., II, h. 319/171),

Măduvă: *mădúvă, mădúhă*, leg.: „(se zice) *cum nimére*” (NALR–Olt., I, h. 90/945),

Mustață: leg.: [o femeie, care a stat în Banat] *și-a ascuțit límba și zíce: musteátă, pirsionál* [= tren personal], *poteácă* [= potecă]” (*idem*, h. 55/956),

Orb: *orb* sau [B] *chior*, leg.: *orb* îi mai *delicát* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 18/566),

Os: *os*, leg.: *mai zic o sámă* [și] *ciont* (ALRR–Trans., I, h. 124/264),

Piept: *piept, képt*, leg.: *képt* îi *zic, da io mă iau după dumneavoástră* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 56/838); – locutorul preia și folosește și termenul din codul interlocutorului său (anchetatorul), pentru a crea o apropiere de acesta, conform principiului cooperării și al politeteii, care guvernează ancheta dialectală,

Pleoapă: *pleoápă*, leg.: [Am auzít pe *un om din sat spunând*] *clápă* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 26/492),

Soacră!: leg.: „Informatorul susține că el și cei mai mulți spun *bábă; o sámă* ‘unii’ *spun soácră*” (ALRR–Mar., I, h. 233/227),

Staul: ?, [ε] *ocól*, leg.: „la întrebarea 913 (*Stână*), informatorul a dat următorul răspuns: s-ar spune *stână*, da... [în sat se zice *stáur*]” (NALR–Criș., III, h. 472/200),

Suspîn: *suspînă*, *oftéz*, leg.: *suspînă* e mai obișnuit (ALRR–Trans., I, h. 138/265),

Văcar: *guléș*, leg.: *zic únii și păstór* (NALR–Criș., III, h. 445/182),

Vomez: *vársát* îi mai civilizát și *borát* îi mai, *cevá mai murdár* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 40/496 leg.), *vomít*, mai elegánt (*ibidem*/632 leg.), *borásc e scârbós*, *várs* [e] mai frumós” (*ibidem*/670 leg.).

Așa cum reiese din comentariile de mai sus, factorul subiectiv este cel care predomină în alegerea și utilizarea unui fapt lingvistic de către locutor („*io așa-i zic*”), care este conștient de existența altor forme lingvistice pentru noțiunea aflată în discuție. Preferința acestuia pentru o formă sau alta se realizează după criteriile de natură individuală, stilistică (cf. Pușcariu 1936–1938: 430), deci la nivel diafazic. Uneori, s-a răspuns cu două forme utilizate în egală măsură în grai, conform preferințelor vorbitorului („*ș-așa, ș-așa*”, „*tăt una-i*”, „*cum nimere*”) sau informatorul e conștient că alți membrii ai comunității folosesc un alt termen sau o altă formă („*zic unii*”, „*zic o samă*”, „*un om din sat spunând*”). Unii termeni, de obicei cei recentți, intrați în limbă sub influența limbii standard/literare, sunt considerați de către subiect ca fiind mai frumoși („*frumos*”, „*delicat*”, „*elegant*”, „*civilizat*”), spre deosebire de termenii sinonimi din grai, mai vechi, care sunt văzuți ca aflându-se într-un registru stilistic inferior („*murdar*”, „*scârbos*”).

Din punct de vedere pragmatic-discursiv, schimbul conversațional dintre subiectul anchetat și anchetator reprezintă nu numai o interacțiune verbală, ci și socială, realizată într-o dublă perspectivă: interacțională și ilocuționară (cf. Ionescu-Ruxăndoiu 1995, Colciar 2018a). Coparticiparea interlocutorilor în actul comunicativ, specifică discursului de tip oral, imprimă mesajului transmis un grad ridicat de subiectivitate. Expresia lingvistică a acestei subiectivități se regăsește, de exemplu, în prezența unui element specific adresării directe, dar reverențioase, a locutorului (vorbitor de grai) către alocutor (anchetator), precum termenul protocolar *dumneavoastră*, pronume personal de politețe care marchează, după GALR II (2005: 851) „un raport social de nonintimitate sau distanță ierarhică dintre locutor și alocutor (în favoarea acestuia din urmă)” – această distanță socială este sesizabilă în sintagma *da io mă iau după dumneavoastră*, dintr-un exemplu citat *supra*. Încă o dată se relevă faptul că ancheta dialectală nu rămâne doar la stadiul de formă de „culegere” de material, ci este o „formă de comunicare” bazată pe principiul cooperării interlocutorilor și având drept scop reușita comunicării.

3. Privite ca expresii ale manifestării conștiinței lingvistice a vorbitorului aparținător unei anumite tradiții socioculturale, diferențierile de natură diatopică, diastratică și diafazică pe care am încercat să le evidențiem în cadrul acestor comentarii metalingvistice, aflate, de altfel, într-o strânsă interdependență, constituie o dovadă elocventă, în opinia noastră, exprimată încă o dată, a necesității integrării factorilor contextuali, extralingvistici, în cercetarea dialectologică. Într-o nouă paradigmă a științelor limbajului, dialectologia poate beneficia cu succes de instrumente teoretice puse la dispoziție de științe precum pragmalingvistica și, nu în ultimul rând, sociolingvistica.

Comentariul metalingvistic și „ironia”³⁸

0. Diferențierea lingvistică se realizează și prin intermediul comentariilor care se raportează la răspunsuri ironice sau exprimă ele însele un anumit grad de ironie. Capacitatea subiectului de descriere și explicitare a faptelor lingvistice din propriul grai presupune o „distanțare” de fenomenul analizat, amplificată în cazul comentariilor de tip „ironic”, *ironia* constituind unul dintre mecanismele pragmatice la care apelează locutorul atunci când intenționează să critice sau să ridiculizeze unele aspecte neconforme cu normele și *pattern*-urile specifice mentalului tradițional.

Utilizarea comentariilor și a structurilor de tip ironic pentru semnalarea inadvertențelor sau abaterilor de la normă corespunde aceluiași tipar mental, specific comunităților de tip tradițional, prin care se nasc și *porecele*, considerate de I.-A. Candrea (1895: 7–8) „cuvinte de ocară” prin care „poporul lovește în năravul sau defectul cuiva”, iar după Dumitru Loșonți (1969: 117), acestea au un conținut afectiv și sunt atribuite indivizilor

³⁸ Vezi și Colciar 2022a.

„cu scopul de a ironiza, de a batjocori anumite defecte fizice, morale, felul de a vorbi etc.”³⁹.

Folosirea ironiei echivalează cu folosirea unei strategii de evaluare critică, o formă de expresie a unei atitudini de dezaprobare la nivel individual și social, iar recuperarea intenției ironice presupune un răspuns din partea interlocutorului la ceea ce este implicat, nu la ceea ce este spus. După G. Currie (2006: 116), „este ironie să pretinzi că spui ceva, intenționând prin aceasta să atragi atenția asupra unui lucru ridicol”.

1. De-a lungul timpului, *ironia* a fost abordată mai cu seamă din două perspective: *retorică* și *lingvistică*, vorbindu-se despre un dublu statut al ei: figură retorică, dar și figură de gândire. Dincolo de orice abordare, se recunoaște în unanimitate faptul că ironia presupune suplețe intelectuală și subtilitate, deosebindu-se de răutatea sarcastică sau de bunăvoința umoristică⁴⁰. Bazată pe ceea ce se numește „*dissimulatio*”, respectiv pe contrastul între ceea ce se spune și ceea ce se dorește să se înțeleagă, ironia și-a păstrat, din Antichitate și până la noile teorii contemporane, caracterul dublu, mesajul transmis prin intermediul ei fiind contrariul a ceea ce se afirmă.

Ca figură retorică, ironia „presupune simularea unei contradicții între expresie și sens” (Popa 1975: 189). Încă din Antichitate, ea a fost privită ca arta de a disimula ceea

³⁹ În acest sens, vezi și Colciar, Mihali 2020: 69–85.

⁴⁰ *Ironia* se deosebește de *sarcasm* prin caracterul ei de persiflare în mod subtil; văzut de unii autori ca o „formă extremă a ironiei” (Pârvu 2005: 131), *sarcasmul* presupune batjocură evidentă. Ironia diferă și de *umor* (chiar dacă pot fuziona uneori) prin apelul ei la disimulare.

ce se dorește a fi văzut de către celălalt, Quintilian (1977) considerând-o drept o succesiune de figuri de stil⁴¹.

Ca formă a gândirii, ironia constă, după DȘL 2005, s.v. *ironie*, „dintr-o expresie simulată, prin intermediul căreia se formulează cu seriozitate un conținut comic, uneori burlesc, opus față de ceea ce se afirmă aparent în enunț”, funcția ei fiind aceea „de a introduce în mod disimulat o apreciere negativă, disprețuitoare ori persiflantă la adresa unui eveniment sau a unei persoane”.

Cert este că, în lingvistică, ironia nu beneficiază de o definiție clară, neajungându-se încă la un consens asupra statutului ei: este figură de stil sau figură a gândirii ce presupune o anumită formă a discursului, respectiv o enunțare de tip special. Marian Popa (1975) consideră că între ironia ca figură retorică și ca figură de stil nu există deosebire de gen (în ambele se înțelege contrariul a ceea ce se spune), ci doar de specie (în cazul ironiei ca trop, sensul e transparent, deși expresia nu corespunde gândirii; ca figură de gândire, sensul e disimulat, el opunându-se formei și tonului).

2. Pentru o lungă perioadă de timp, studiul figurilor limbajului s-a limitat la o stilistică descriptivă care asimila prezența figurilor „de stil” discursului literar, ocultându-se intenția persuasivă a locutorului-orator, precum și mecanismele interpretative ale sensului figurat. Cercetările actuale din domeniul analizei discursului se apleacă tot mai mult asupra mecanismelor figurilor-tropi sau figuri de gândire. În acest context, ironia prezintă un interes deosebit pentru studiul efectului *persuasiv* pe care

⁴¹ Din această perspectivă, Marian Popa (1975: 189) afirmă: „Așa cum o alegorie e formată dintr-o suită de metafore, ironia-figură e formată dintr-o suită de ironii-tropi”.

locutorul îl are ca intenție, sensul ironic fiind rezultatul capacității interlocutorului de a detecta acest tip de intenție și de a reconstitui sensul vizat. Reflecția asupra ironiei a adus în prim plan teorii precum cea a lui P. Grice (1978), după care ironia ar fi rezultatul unei intenții de disimulare ce încalcă maxima conversațională a adevărului (un act locutoriu nesincer) sau teoria promovată de D. Sperber și D. Wilson (1981), în care ironia verbală este văzută ca o mențiune și o interpretare în ecou (enunțurile ironice sunt mențiuni ale unor enunțuri repetate, reluate, față de care locutorul are o atitudine dezaprobativă, disociativă, interlocutorul recunoscând această atitudine prin deducții pragmatice bazate pe contextul enunțării și pe credințe comune).

În lingvistica românească, ironia este abordată din perspectivă pragmatică de Elena Negrea (2010), care susține că ironia este nu numai rezultat al unui act locutoriu (la nivel propozițional), ci și ilocutoriu (la nivel discursiv, respectiv al intenției de comunicare), o strategie de disimulare, un „joc” prin care, fără a prezenta direct interlocutorului intenția sa de comunicare, „locutorul nu urmărește *să facă*, ci, mai degrabă, *să arate* cum ar fi putut să stea lucrurile într-o altă lume” (p. 117, s.a.). Depășind granițele limbajului, „interpretarea ironiei verbale este o consecință a capacității locutorului și interlocutorului de a face operații lingvistice de grad superior, de a jongla cu entități extralingvistice, cognitive” (p. 116).

Pentru lingvistica textuală, ironia ca formă a gândirii (a discursului), care vizează dimensiunea semantico-pragmatică⁴², este raportată la caracterul polifonic al

⁴² „Ironia substituie conotației un sens denotativ, mai mult, inversează raportul denotativ-conotativ, situând aparența conotativă în prim plan, iar explicația denotativă rămâne ascunsă” (Enescu 1973: 175).

discursului. În strânsă legătură cu problematica *enunțării* și a *alterității*⁴³ (cf. Colciar 2018a: 27–44), din perspectivă polifonică, Oswald Ducrot (1984)⁴⁴ respinge definirea ironiei ca antifrază (care constă în a spune A pentru a face să se înțeleagă non-A) și apreciază că un locutor care produce un enunț *ironic* își prezintă enunțarea ca expresie a punctului de vedere al unui enunțiator de care el se distanțează și de al cărui punct de vedere nu este responsabil.

Tot din punctul de vedere al polifoniei lingvistice, pentru semantica discursului narativ, ironia reprezintă, după Georges-Élia Sarfati (2007), o formă de *alteritate integrată*⁴⁵, nonmarcată, a unei eterogenități manifeste a discursului, din care transpare subiectivitatea enunțiatorului. Trebuie subliniată aici și importanța contextului și a informațiilor comune în decodificarea enunțului ironic (cf. Barbe 1995)⁴⁶, a cărui finalitate este aceea de a evidenția, prin intermediul politeții sau al

⁴³ Discursul poate fi privit nu numai ca o entitate omogenă, ci și ca o realitate „alterată”, traversată de prezența Celuilalt, care îi subminează unitatea de suprafață.

⁴⁴ Prin teoria enunțării polifonice, Ducrot (1984: 171–233) contestă unicitatea subiectului vorbitor și susține existența mai multor voci în discurs, respectiv: subiect vorbitor-auditor (entități empirice) vs locutor-alocutor, enunțiator-destinatar (entități teoretice).

⁴⁵ Conform lui Sarfati (2007: 54 ș.u.), eterogenitatea enunțiativă se manifestă prin două tipuri de alteritate: *declarată* (manifestată prin discursul direct, discursul indirect și discursul indirect liber) și *integrată* (ironia, presupuzițiile, negația, eufemismul și litota).

⁴⁶ Referitor la credințele contextuale împărtășite de locutor și de interlocutor, Bach & Harnish (1979: 62) susțin că „ei folosesc același limbaj (idiolecte similare), împărtășesc aceleași credințe cu privire la lume și au concepții asemănătoare în ceea ce privește natura, momentul derulării ei și direcția spre care se îndreaptă schimbul comunicațional”.

criticii mascate, o discrepanță între ceea ce este în realitate și ceea ce este prezentat/relatat.

3. În prezentul capitol, ne propunem să urmărim comentariile metalingvistice care se raportează la răspunsuri ironice sau care exprimă ele însele un anumit grad de ironie, pe baza unui material excerptat din câteva atlase lingvistice românești, precum: ALR I/II, ALRR – Mar., ALRR – Munt. Dobr., ALRR – Trans., NALR – Ban., NALR – Criș., NALR – Mold. Bucov. și NALR – Olt. (vezi **Surse**).

Din perspectivă pragmatică, potrivit teoriei eterogenității discursive, ironia prezentă în inserții metadiscursive este o formă de eterogenitate manifestă non-marcată (Authier-Revuz 1995), prin care enunțiatorul se distanțează și își dedublează discursul pentru a comenta propria vorbire sau vorbirea altuia. Aceste comentarii metadiscursive „se referă la «ocolul» pe care *vorbirea în curs de a se produce* îl face pentru a prezenta subiectivitatea *punctului de vedere*” (Felecan D. 2011a: 93).

Aceste comentarii sunt destul de numeroase în atlasele menționate și sunt cuprinse în special în legendele hărților lingvistice. Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (1995: 15) consideră că prin intermediul acestor comentarii se obțin date „nu numai despre elementele care, din perspectiva vorbitorului, definesc norma lingvistică și comunicativă a comunității studiate, ci și despre elementele pe care membrii comunității le consideră *abateri*” (s.n. – R.C.). Ironia constituie așadar unul dintre mecanismele pragmatice utilizate de locutor, purtător al unei mentalități de tip tradițional, prin intermediul căruia critică sau ridiculizează diferite aspecte neconforme cu normele și

tiparele specifice mentalității tradiționale⁴⁷. Uneori, precizările oferite de către subiect/locutor, devenit el însuși un observator al graiului, sau de către anchetator, la indicația subiectului, conțin sintagme precum „în glumă”, „în batjocură”, „în bătaie de joc”, „în bășcălie”, „poreclă”, „nume de ocară” sau „îl ciufulea”, care trimit la ideea de răspuns sau de comentariu cu tentă ironică:

Brunet: „țigán négru, când vrei să-l iei așa, *în bășcălie*” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 9/490), „aráp, *ca polécrá*” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 7/874),

Chel: [B] *fără păr; pe cel căre erá chel îl ciufuleá: îi belít pã cap*” (NALR–Criș., I, h. 29/127 leg.),

Chior: *chiorovinã se spúne în batjócurã únui om* (NALR–Ban., I, h. 30/22),

Păduchios: *pãduchiós*, „om cu *pãdúchi*; informatorul afirmă că *pãduchiós* este *núme de ocárã*” (NALR–Criș., I, h. 27/158 leg.),

Slab: [B] *hitioán, la animále; la oámini [se spune] în glúmã* (*idem*, h. 86/169 leg.),

Vomez: „*govésc* se zice *ironic*” (ALRR–Trans., I, h. 68/449 leg.).

Ca act de limbaj (ilocuționar), ironia este un act *simulat*, prin care locutorul doar *pretinde* că realizează un act vizibil (acțiunea este doar simulată, presupusă,

⁴⁷ Currie (2006: 116) susține că „nu este ironie numai să pretinzi că spui ceva care ar fi ridicol dacă ar fi afirmat în mod serios, ci este ironie să pretinzi că spui ceva, intenționând prin aceasta să atragi atenția asupra unui lucru ridicol”.

locutorul nu dorește *să facă*, ci mai degrabă *să arate* cum ar fi putut să stea lucrurile într-o altă lume evaluată pozitiv). De fapt, fie că se manifestă prin intermediul aluziei (la nivelul conținutului propozițional), fie ca simulare realizată cu alte mijloace (de exemplu, citatul), ironia este în același timp o stratagemă comunicațională prin care locutorii respectă principiul politeții, dar și o formă de expresie a unei atitudini disimulate (cf. Grice 1978). Folosirea ironiei echivalează cu folosirea unei strategii de evaluare critică, o formă de expresie a unei atitudini de dezaprobare la nivel individual și social, iar recuperarea intenției ironice presupune un răspuns din partea interlocutorului la ceea ce este implicat, nu la ceea ce este spus. Prin urmare, ironia are o dublă natură, presupunând o intersectare a evaluării în două spații cognitive: un spațiu al așteptărilor referitoare la situația descrisă și un spațiu al realității *in situ* (Negrea 2010: 119 ș.u.).

Acest tip de comentarii se realizează prin diferite modalități: de la *simple conotații* sau *aluzii*, care vizează receptarea mesajului prin exprimarea unui lucru cu intenția de a face să se înțeleagă altceva⁴⁸, la mijloace precum *comparații*, *hiperbole* sau chiar *metafore*, Coșeriu (2000–2001) susținând ideea potrivit căreia „cunoașterea lingvistică este de multe ori o *cunoaștere metaforică*, o cunoaștere prin imagini” (p. 20 – s.n., R.C.); „există, deci, un aspect metaforic-convențional al semnelor sau, cel puțin, al unor semne care, în cadrul unei tradiții, continuă să fie percepute ca imagini, aspect ce poate fi studiat din perspectiva simțului lingvistic al comunității” (p. 21).

⁴⁸ Rodica Zafiu (2002: 363–376) vorbește despre strategii precum: vagul, mimarea veridicității sau mimarea politeții, valabile și în cazul comentariilor analizate de noi.

Relațiile de tip metaforic dintre semnele culturale se bazează pe principiul similarității (Waugh 1976: 33), gândirea populară având la bază o cercetare empirică a realității; ghidată de criterii pragmatice, ea vizează luarea în posesie și manevrarea fenomenelor din universul înconjurător (cf. și Coman 1988: 156–157). După cum am mai amintit anterior, pentru decodificarea acestui tip de comentarii, sunt extrem de importante contextul și informațiile comune enunțiatorului și receptorului, deoarece finalitatea lor o reprezintă scoaterea în evidență, prin intermediul politeții sau al criticii mascate, a unei discrepanțe între ceea ce este în realitate și ceea ce se spune/este prezentat.

Mijloacelor de realizare a acestui tip de comentarii, enumerate mai sus, li se adaugă, ca forme de „disimulare”, și *antifraza* și *litota*, componenta retorică fiind, alături de cea pragmatică, responsabilă de sensul enunțului (cf. Ducrot 1984).

În comentariile metalingvistice dialectale supuse analizei, aceste figuri retorice sau de gândire fac referire la „inadvertențe” ce exprimă, de obicei, particularități individuale:

a) particularități fizice:

Aluniță: *drăgostéle* „coșuri (pe obraz)”⁴⁹ (NALR–Olt. I, h. 88/935 leg.) – aluzie⁵⁰,

⁴⁹ După cum am procedat și în capitolele anterioare, în vederea unei mai bune receptări, am prezentat exemplele în formă literarizată; cuvintele/comentariile informatorului sunt redată cu caractere italice.

⁵⁰ Pentru definițiile figurilor de stil, vezi DȘL 2005.

Bolnăvicios: *găinează, șáde ca găina* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 91/821 leg.) – comparație,

Bolnăvicioasă: *mérge cu éle* [cu bolile] *grápă* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 92/823 leg.) – aluzie,

Brunet: „**În răs** i se spune unuia și *tuciurú*” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 9/617 leg.) – aluzie,

Brunetă: „Informatorul relatează că în sat este un băiat negru, dar lumea îl strigă: *blóndule!*” (NALR–Olt. I, h. 10/356 leg.) – antifrază,

Buca obrazului: „*fălci de gáscă* [se zice când cineva e slab]” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 33/660 leg.) – metaforă,

Buzată: *îi groásă la búze, îi mai cu spor la sárutát* [!](NALR–Criș. I, h. 107/157 leg.) – aluzie,

Chel: *áre lúnă-n cap* (ALRR–Trans., I, h. 31/253 leg. 288 leg.; NALR–Ban., I, h. 23/39, NALR–Mold. Bucov., I, h. 17/497 leg., 527 leg.), „pe cel care era chel îl **ciufulea:** *îi belít pă cap*” (NALR–Criș., I, h. 29/127 leg.) – aluzie; *i-o picát lúna-n cap* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 17/509 leg.), *stă cu fúndu-n sus* (*ibidem*/526 leg.), *îi cu căpu oálă* (*ibidem*/558 leg.) – aluzie și metaforă,

Chior: *se úită-n cruci, „se úită-n doáuăze și pátru de blíde* [!]” (NALR–Ban., I, h. 32/58 și leg.) – aluzie și hiperbolă,

Chioară: *véde núma cu-o fereástră [peiorativ]* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 15/895 MN) – aluzie,

Chiorăie (mațele): *duruiésc „gândéști că-i cócia drácului”* (NALR–Criș., I, h. 152/166 și leg.) – comparație,

Cocoașă: *îi cu pítă-n spáte* (NALR–Ban., I, h. 110/86 leg.) – metaforă,

Constipat: *nu méрге cóșu* (ALRR–Trans., I, h. 147/262 leg.) – aluzie,

(Păr) creț: *îi crăț la cap, gânéști că-i lup* (NALR–Criș., I, h. 19/209 leg.) – comparație; *te-a lins căpra în cap* [= ești zbârlit] (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 10/816 leg.) – aluzie

Diaree: *mútă conácu la latrină* (NALR–Olt., I, h. 136/938 leg.) – aluzie,

Femeie stearpă: *o batjocorésc stărpăciúne* (ALR I/II, h. 225/298 leg.) – aluzie,

Gușă: *gálcă „gușáții de la Muscél”* (NALR–Olt., I, h. 83/993 și leg.) – hiperbolă,

Încărunțește: *áre mestécini în cap [!]* (NALR–Criș., I, h. 22/120 leg.), *[omului] îi dá ghiocéii* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 11/818 leg.), *îi ies mestecini* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 13/572 leg., 574 leg.) – metaforă,

Ochelari: *ai pus înaintáși?* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 20/823 MN) – aluzie,

Orb: *orb bușteán* „orb complet” (NALR–Olt., I, h. 27/990 leg.) – aluzie,

Omușor: *o zbierát și o picát împărătușu* (ALRR– Mar., I, h. 62/226 leg.) (‘răgușit’) – hiperbolă; „**În glumă** i se spune *cărătoriu mămăligii*” (ALRR– Trans., I, h. 70/356 leg.) – metaforă,

(Om) palid: *l-o tras zídu di la corház* ‘spital’ (NALR – Criș., I, h. 59/220 leg.) – aluzie; *părcă-i fiert la făță* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 26/672) – comparație,

Pistrui: *îi péstriț ca broásca* (NALR–Criș., I, h. 61/120) – comparație; *áre sémne de cúrcă; îi cu pête de cúrcă pe făță* (NALR–Olt., I, h. 50/913 leg.) – aluzie,

Sașiu: *ála véde șapte ográzi* [!] (NALR–Criș., I, h. 41/166 leg.) – hiperbolă; *îi mai zíce ochílă* (NALR–Olt., I, h. 30/934 leg.) – antifrază; *spăriát de lumină* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 21/504 leg.) – aluzie,

Slab¹: „Unui om slab, uscățiv, i se spune **ironic scándură cu ochi**” (ALRR–Trans., I, h. 79/442 leg.) – metaforă; [**ironic**] *gras ca cucóșu la genúnchi* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 46/468 leg.) – comparație și antifrază; *părcă mánáncă miércurea și vínerea* (*ibidem*/650 leg.) – aluzie,

Slab (fără putere): *n-áre măduuă-n oáse* (NALR– Criș., I, h. 88/220 leg.), *îi dat în trúda mórții* (NALR– Mold. Bucov., I, h. 47/637 leg.) – metaforă,

Spân: *léle „cáre-i muierótcă; nu-i nici muiére, nici bărbát, nicicúm*” (NALR–Criș., I, h. 113/108 și leg.) –

aluzie; *boresói* „grăie [ind. prez. 3] ca *borésele* ‘femeile’; *ii pielegós*” (*ibidem*/215 și leg.) – comparație; „*gândești că-i boreasă* ‘femeie’, *nu-i crește bărbă*” (ALRR–Mar., I, h. 89/227 leg.) – comparație,

Surd: *tari dă uréchi „în glumă”* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 23/762 MN), *e surzi bótă* (*ibidem*/864) – aluzii,

Teastă: [în *glumă*] *oală, bilă, bostán* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 5/599 leg.), „*în răs*” *bostán, moacă, tărtăcúță* (*ibidem*/621 leg.) – comparații,

Vomez: *jupéști húlpea* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 40/530 leg.), *beléști húlpea* (*ibidem*/668 leg.) – aluzii;

b) particularități intelectuale și morale:

Bolnăvicios: *amú-ia-i bolnáv, amú-ia-i revíne*, „da nu-i mai trece de tot; toată viața e așa; ori are o boală închipuită” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 93/480 leg.) – aluzie,

(Cu) coada ochiului: *coáda óchiului „dă mândru [!]”* (NALR–Criș., I, h. 44/162 și leg.), [se uită] *de-a dóua, chiordíș „când este ambițios”* (NALR–Olt., I, h. 35/943 leg.), *când se uită dușmănește* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 18/719 leg.), *te uiți de șméchir* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 24/526 leg.) – aluzii, *ca húlpea* (*ibidem*/645 leg.) – comparație și aluzie,

Colaștră: *în batjócúrá, se zíce: cam slábă corástă o avút mă-ta* (ALR I/II, h. 208/255 leg.) – metaforă,

Constipat: *încuiéști le zice și la oámeni cáre-s cam ascúnși* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 71/731 leg.) – metaforă,

Copil nebotezat: *célui răutăciós, i se zice: păgán la inima lui* (ALR I/II, h. 215/424 leg.) – metaforă,

Creieri: *áre búci-n cap* „se zice despre un om prost” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 4/608 leg.) – aluzie,

Inimă: *aísta-i irimós ca sócu* [ziceau bătrânii *în glumă*, despre un om slab, lipsit de curaj] (NALR– Criș., I, h. 141/157 leg.) – comparație,

Lacrimi: *„când îs mari, [lacrimile] se zice că-s de crocodil”* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 30/529 leg.) – aluzie,

Minte: *áre dóxie-n cap* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 1/841 leg.) – aluzie, *áger la vasilcă* (*ibidem*/868 leg.) – metaforă,

Nebun: *nu-i cu ápa tátă* (NALR–Ban., I, h. 155/86 leg.), *áre păsárele* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 107/509 leg.), *áre păsárele-n cap* (*ibidem*/534 leg.), *i-o picát o doágă* (*ibidem*/515), *sărít de pe cásă* (*ibidem*/651) – metafore,

Slab¹: *dác-o tráít bine* [înseamnă că este] *sămánță rea* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 46/554 leg.) – aluzie,

Strungăreață: *rar la dinți* „*acéla spúne multe minciúni*” (ALRR–Mar., I, h. 80/235 leg.), *se zice că-i iubéști!* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 42/720 leg.), *îs buni de-a*

lúmi (NALR–Mold. Bucov., I, h. 54/493 leg.), *mai alés la fiméi, se zíce că-s búne de múscă* (*ibidem*/523 leg.) – aluzii;

c) comportamente:

Aluniță: *semn căre-și fac acúma doámnele* [!] (NALR–Criș., I, h. 122/175 leg.) – aluzie,

Copil nebotezat: *pângán se zíce unui feciór zburdálnic* (ALR I/II, h. 215/8 leg.) – metaforă,

Dinte: *dinți de câine* [*om rău de gură*] (NALR–Mold. Bucov., I, h. 52/544 leg.) – metaforă,

Gât: *am fost la nuntă, nu mi-o dat... núma niște grumázuri de găină* [!] (NALR–Criș., I, h. 116/210 leg.) – aluzie sau litotă,

Junghi: *Júnghiu* [îl **poreclea** pe un bătrân care se văita mereu de junghiuri] (NALR–Mold. Bucov., I, h. 72/487 leg.) – metaforă,

Lacrimi: *„când îs mari, [lacrimile] se zíce că-s de crocodil”* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 30/529 leg.) – aluzie,

Limba: *Límba, o poricléște pe-o feméie* [pentru că vorbește mult] (*idem*, h. 50/509 leg.) – metaforă,

Mărul lui Adam: *„dácă ar aveá și muiérea gâtléj, n-ar vorbí așa múlte”* (NALR–Ban., I, h. 84/87 leg.) – aluzie, [ironic] *nódu bețivánului* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 52/889 leg.) – aluzie,

Mă pieptăn: „*muiérea se péptenă, [adică] se bâte, éste bătúta de bărbát*” (NALR–Ban., I, h. 11/70 leg.) – metaforă.

Există și comentarii care vizează nivelul interdiscursiv/ intertextual, conținând un mesaj în interiorul altui mesaj. Acestea reprezintă o practică de salvare a imaginii locutorului, care încearcă să păstreze aparența de obiectivitate și să se distanțeze prin impersonalizare (folosirea reflexivului impersonal *se*), prin generalizare (formule de tipul *bătrânii ziceau, o samă zic*) și prin utilizarea unor *citare*, în special a unor zicători, proverbe, expresii populare sau chiar citate din versuri sau strigături, care sunt formulele cele mai elocvente de exprimare a atitudinii ironice față de aspecte referitoare, de exemplu, la particularități fizice:

Amuțește (ind. prez. 3): „*ș-a pierdút îngerii, ș-a pierdút fírea*” (NALR–Olt., I, h. 67/979 leg.) – metaforă; *a văzut lupu și-i răgușit* (*ibidem*/912 leg.) – aluzie,

Astmă: „*úľii zic* [că omul acela] *áre foi* [pentru că] *súflă ca fóiu la cováci*” (NALR–Ban., I, h. 96/38 leg.),

Buzat: *řáp-o búzá pástă álta și urátu-l fáce gáta, ziceáu bătrânii* (*idem*, h. 72/89 leg.),

Chior: *chior il ocărăște, orb il jeluiéște ‘il compătimizește’* (ALRR–Mar., I, h. 36/231 leg.),

Coșuri (pe obraz): *l-o umplút drágostile* [se spune despre cel care are coși]; *ar fi fain, da-i zgrăbunțós* (NALR–Criș., I, h. 60/210 leg.),

Esofag: „Când cineva bea și se îneacă, se zice că *i-o dat pră țava mică*” (NALR–Ban., I, h. 85/37 leg.), „[Se zice] *mére, o mărs pă gârtu găștii*, când [cineva] se îneacă” (NALR–Criș., I, h. 120/151 leg.),

Inimă: *aísta-i irimós ca sócu [ziceau bătrînii în glumă, despre un om slab, lipsit de curaj]* (NALR– Criș., I, h. 141/157 leg.),

Junghi: *te-o prins drácu* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 72/511 leg.),

Mic: *în tímpu când l-a născút mă-sa, n-a fost ploi* (ALRR–Munt. Dobr. I, h. 36/828 leg.) – credință foarte răspândită în arealul tradițional românesc,

Mustață: *ai musteățã, un păr ș-o ață* [dacă este rară] (NALR–Mold. Bucov., I, h. 41/525 leg.),

Nară: *tătă lúmea áre náre, núma Náe n-áre náre* (*idem*, h. 38/489 leg.),

Ochelari: *Déspre cel cu ochelári, bătrînii ziceáu că áre pátru ochi* (NALR–Criș., I, h. 36/219 leg.),

Orb: *prínde órbu, scoáte-i óchii* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 18/529 leg., 551 leg.),

Peltic: *i se bat dráicii la gúrã* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 43/513 leg., 521 leg.), *mănâncă vânt* (*ibidem*/553 leg.),

Pistrui: *Déspre oámenii cu pistrúii se spúne că ís pristicáři cu buréři* (NALR–Criș., I, h. 61/120), *Déspre*

ómul cu pistrúii zíce c-o umblát cu óuă dă rândunică
(*ibidem*/112 leg.),

Pleoapă: *hai, mándră, să ne culcám, păr cu păr să-
mpreunám* (NALR–Ban., I, h. 37/37 leg.),

Sașie: *am o mándră ochiorbúșă, súflă-n foc și véde-n
úșă* (ALRR–Mar., I, h. 35/229 leg.) – citat preluat din
lirica populară,

Sașiu: *se úitá cu un ochi la gáie și cu únu la tigáie*
(NALR–Olt., I, h. 30/982 leg., ALRR–Munt. Dobr., I,
h. 14/778 leg.), *c-un ochi în báltă și cu únu-n slátină*
(ALRR–Munt. Dobr., I, h. 14/756 leg., 761 leg.), *cu
un ochi în gríndă și únu-n tíndă* (*ibidem*/823 leg.), *c-
un óchi la Dumnezáu și cu únu la drácu* (NALR–
Mold. Bucov., I, h. 21/510 leg.), *c-un óchi la slánină
și cu únu la fáină* (*ibidem*/552 leg.),

Stă pe vine: *o sámă zic: ni, că stă clóșcă.* (ALRR–Mar.,
I, h. 140/227 leg.),

Vomez (ind. prez. 1): *beléște húlpea* (NALR–Mold.
Bucov., I, h. 40/668 leg.),

Zábale (la gură): *ai máncát în scăpátátu soárelui ș-ai
fácút caș la gúrá* (ALRR–Munt. Dobr. I, h. 43/829
leg.).

Utilizate în calitate de comentarii, aceste procedee lingvistice generalizează o situație, impunând un criteriu de interpretare a raportului dintre ființa umană și lume. Din exemplele citate mai sus, se poate observa că, prin

intermediul citării/repetării a „ceea ce s-a spus deja” (repetare în ecou), într-o formă ironică, ia naștere un discurs polifonic; locutorul, chiar dacă își comunică opinia personală și atitudinea față de conținutul enunțului, își prezintă enunțarea ca expresie a punctului de vedere al unui enunțiator de care el se distanțează, ironia devenind astfel o strategie a cărei țintă nu este doar informarea, ci și evaluarea de tip critic⁵¹. Și din punct de vedere ilocuționar, ironia reprezintă simularea unei forțe ilocutorii, deoarece locutorul nu intenționează să modifice lumea prin actul de limbaj realizat de enunțarea lui, ci mai degrabă să-l determine pe interlocutor să recunoască distanțarea și evaluarea pe care enunțul său o exprimă. Ironia devine astfel unul dintre mecanismele pragmatice de ridiculare și critică fără a se încălca direct normele sociolingvistice ale comunității.

4. În cazul comentariilor metalingvistice/enunțurilor de tip „ironic”, privite ca fenomene de limbă în care se manifestă o atitudine activă a vorbitorului față de limbaj, distanțarea subiectului față de fenomenul analizat este amplificată prin intermediul unui mecanism al dedublării și al disimulării.

Fie că este abordată din perspectivă retorico-stilistică, fie din perspectiva lingvisticii textului sau din cea de tip pragmatic, ironia este recunoscută ca un fenomen polivalent, având capacitatea de a-și apropria diverse

⁵¹ După V. Jankélévitch (1994: 65), „ironie înseamnă arabesc: datorită ironiei, același nu mai este același, ci un altul; [...] ironia gândește un lucru și spune contrariul, desface cu o mână ceea ce a făcut cealaltă”.

strategii. Strâns dependent de context, enunțul ironic are drept finalitate evidențierea unei discrepanțe ce caracterizează „evaluările contradictorii pe care locutorul le atașează conținuturilor propoziționale valide în lumi diferite (una a enunțării, alta contrafactuală, în care propoziția exprimată de enunțul ironic este adevărată)” (Negrea 2010: 252).

Ironia presupune superioritate intelectuală în emitere și receptare/decodificare, ea marcând atât o ascendență, cât și un sentiment de complicitate. Ținând cont de însăși natura duală a ironiei, se poate afirma cu certitudine că aceasta reprezintă nu numai un fenomen retoric, ci și lingvistic (stilistico-semantic și pragmatic) intrigant și provocator, care scapă definiției și a cărei interpretare se află sub semnul subiectivității.

Comentarii metalingvistice în textul dialectal⁵²

0. Alături de comentariile spontane obținute în cursul anchetei dialectale și notate în atlasele lingvistice, pot fi amintite și comentariile metalingvistice din textele dialectale.

Mult mai numeroase, caracterizate și prin tendința de orientare asupra mesajului, aceste comentarii sunt consemnate în interiorul textelor dialectale înregistrate și transcrise (majoritatea) în culegeri de texte. În acest caz, anchetatorul a indicat doar tema discuției, lăsându-l pe subiect să se desfășoare mai liber și, uneori, să aleagă el însuși tema (de exemplu, textele libere de tipul celor care narează povestiri din viața subiectului). S-au obținut astfel texte – „etnotexte”, după Margareta Manu Magda (2003: 46) – care cuprind fie descrieri (texte tematice referitoare la unele obiceiuri sau procedee tehnice), fie narațiuni (texte libere referitoare la întâmplări din viață).

Materialul discutat în capitolul de față a fost excerptat din câteva culegeri de texte dialectale publicate începând cu anii 70 ai sec. XX, acestea completând materialul cules și publicat în atlasele dialectale din seria NALR (vezi **Surse**).

⁵² Vezi și Colciar 2019a.

1. Ca și în cazul comentariilor din atlase, comentariile metalingvistice din textele dialectale vizează în special fapte de natură lexicală, fiind, de obicei, indicații cu rol de glosare, de explicare suplimentară a termenului respectiv:

- (1) *și-i pui/ apă căldă/ căre se numește crop* (NALR–Mold. Bucov. TD I/1/ 5)⁵³,
- (2) *io iereám vătăf, cum să numește, ști, un...un răspunsabil* (TDO/ 32)⁵⁴,
- (3) *și mai nou acúma fac cort afără, șópru, la noi îi zíce șópru* (Guia 2014: 234),
- (4) *în drum/ punem pedecătoare// o bucată de lemn atíta pe roate// cum numim noi feic* (Teiuș 1980: 138),
- (5) *și erá un fel de plántă/ jítei îi spúne la noi* (GRU/ 57),
- (6) *se proptéște [fânul – n. n.] cu néște proptéle / ca să nu se răstoárne / să prăvále [...] / îi púnem acólo-n vârv o sucitúrá // un colác / c-așá-i zícem noi // așá am învățát* (TDGBN/52),
- (7) *o torceám / puneám și noi préșuri / c-așá se cea / zăbloáie se ziceá / nu se ziceá préșuri/ zăbloáie le ziceám* (TDM II/122),

⁵³ Am redat exemplele din corpusurile de texte dialectale în formă literarizată, pentru o mai bună receptare a lor.

⁵⁴ Sintagmele de tipul „cum se numește”, „cum îi spune” sunt considerate de Popescu (2024: 214) mărci ale unor strategii lexico-pragmatice de actualizare a „evidenței citaționale” și au funcția evidențială de a relua unele informații ce provin din alte surse anterioare, marcând și distanțarea epistemică a locutorului de informația reprodusă.

- (8) *și pe urmă o melițám [cânepa – n. n.] și făceám... câlți / din ele // și cǎlții-eia [k] adică mânúși așa / fuioáre... se zíce la álea (idem/235),*
- (9) *cǎpiți la álea mari / da // cǎpiți le spuneám la álea / și la álea de le făceám micúțe / tǎrșuri le spuneám (ibidem/266),*
- (10) *mai naínte se fáce un pic de leșie / zis...táre // se zíce frúntea leșíi / mai táre (TDM III/119),*
- (11) *vára se făceá tǎrlǎ // așa / noi așa le spúnem / stǎnǎ îi úna / și tǎrlǎ tot acéeași éste (ibidem/873).*

1.1. După cum remarcă și Magdalena Vulpe (2004: 422), mențiunea „la noi”, care însoțește frecvent comentariul vorbitorului, stabilește, în cea mai mare parte a cazurilor, diferențe de natură socială, deci diastratice, desemnând în special noțiuni care se raportează la viața rurală și la situații specifice acesteia (obiceiuri și tradiții)⁵⁵:

- (1) *într-o marți sara pe-nserat/... cum îi obiceiul la noi că... să duc amu la Iara/ în tǎtǎ marțea-i... târg (Teiuș 1980: 144),*
- (2) *La noi, dácă un flǎcău vrea să dúcă în sat la fété sára, nu-i dau vóie cei mai mari, pǎnǎ nu dá o vádrǎ de vin (ALRT II/222),*

⁵⁵ În cadrul anchetei dialectale, prin sintagma „la noi”, subiectul, reprezentant al lumii rurale, se delimitează și de interlocutorul anchetator, privit ca un „outsider”, provenit din mediul urban.

- (3) *se puneá pelín [...] fíncă... la noi la țără... se cūrăță mai bine cu pelín* (NALR–Mold. Bucov. TD I/1/ 29),
- (4) *îi dă háinele péste el, c-așá să dă la noi* (TDO/ 67),
- (5) *amú bátem cu bumbác / [...] fácem noi pá la țără și pá cea / obiceáiu din bătráni [...] n-o fost bumbác* (GS/ 112),
- (6) *la noi așá... obiceáiu: că se vorbesc oáminii să fácă un pálc // va să zică o stánă / la oi* (GPF/40),
- (7) *doáuzășitri de ai, doámnă // am fo bătrână cân mam măritát // dóuzășitri de ai / ápăi se mărită aici la noi și de șeptespráce / de șáspráce... / se mărită tínere* (TDGBN/43),
- (8) *mergém la sápa-a dóua / [ε] sau práșl-a dóua, cum îi zícem noi / da... țărănește sápa-i ziceám* (TDM II/2),
- (9) *de udát / noi irigám cu motóru // spre exémpu / da / avém motór din ásta cu ixlózie zis / așá-n ...limbáju nóstru* (*ibidem*/335),
- (10) *și dâp-áia ...se coceá gráu / îl tăiám / îl legám /...îl fáceám măgărețe, așá se zíce la țără / măgărețe* (*idem* III/310),
- (11) *dâp-áia práșilă // dóo práșile // dâp-áia / cum îi spúnem noi / îi fácem un fel de șánțuleț așá / noi i spúnem rálițătúră [...] ...începe recoltátu la câteva foi [de tutun – n. n.] / cáre le áre mai...coápte-acoló / jos la pámánt // [...] álea nu le țin mînte cum le zíce // noi pe limbáju nóstru spúnem căței // dar în téhnic nu cunósc* (*ibidem* /338),

- (12) *túlă / ...îi spúnem / tұлă // însă știu că se spúne și chiripíci / știți? însă la noi-aícea majoritatea oámenlor spun tұлă (ibidem/759).*

1.2. Uneori, indicațiile subiectului stabilesc distincția între formele mai vechi și cele mai nou intrate în grai, respectiv între denumirea veche și cea nouă a obiectului (ori între existența sau dispariția unei realități extralingvistice: obiect, tradiție, obicei etc.):

- (1) *ne duceám cu plug /cu prîma dátă să arúm // cum se /u spunea înainte: brăzdám (NALR– Mold. Bucov. TD I/1/54),*
- (2) *eram încălțát bine / cu opínci / cu... níște cioáreci de sumán / cum ícem no i/ cum íce-amú câtă nădrági // cioáreci de sumán ziceá atúncea (Teiuș 1980: 139),*
- (3) *lána tot la fel o puneám la fus la... o torceám, o dam la darág la... cum să spúne, cum sânt acúma. [...] Așá erá ș-atúnci la lánă (TDO/ 322),*
- (4) *usturói // naínte-i ziceám ai (GS/116),*
- (5) *noi mai mult / mai naínte vréme / frigeám cárnea în oále de pámánt astupáte (GPF/144),*
- (6) *ei / pă naínte s-a vorbít așá cum î...cum vă vorbesc io // [...] cu đe / cu únđe... / cu đí coló... // acúma-i đí coló / adícă cu acéia / cum vorbéște fetele-áștea... // noi nu / noi așá am vorbít cu ce / cum vorbesc io acúma (ibidem/219),*

- (7) **înainte** nu erá lánțuri mülte [la car – n. n.] / **atúncea** erá **fúnea** / legám cu **fúnea** // **amú sânt lánțuri**, avém / că se găsesc... la tâte magazinele lánțuri / și nu-s scúmpe / amú nu [ε] se mai întrebuintează **fúnea** (TDGBN/53),
- (8) ș-atúnci el își lua / [k] făceá niște víne mai mari porúmbu / ș-atúnci **cum îi ceam noi** / că noi áștia îi iceám **șipi** / **așá-i ceam noi atúnci** (TDM II/3),
- (9) noi.../ **cum erám noi în bătráni** / puneám pelín / **pelín** așá-i ziceám ...noi / pelín se púne [în săpun – n. n.] (*ibidem*/350),
- (10) **foc!** [la Lăsatul secului – n. n.] / **e! îi ziceá diórniță** [< dihorniță – n. n.] / **c-atúncea** ereá **păcură** / cu diórniță / ungeá cărúța / ș-o puneá-ntr-o béldie și-i da **foc** / acólo și s-adună toți / **dávále** (*idem* III/558).

1.3. În unele texte, conștiința lingvistică a subiectului se manifestă și prin comentarii care trimit la diferențe de natură **diatopică**, marcate și prin opoziția pronominală **noi** vs. **ei**, în care subiectul realizează chiar o evaluare critică a graiului din alte localități:

- (1) **Ei** [locuitorii din satul Ogradena – n. n.] **vorbesc așá** / **alfél**: s-a dus / a vinút // da **la noi** [Dubova, com. Plavișevița, jud. Mehedinți – n. n.] **spúne**: s-o dus / ș-o vinút / nu s-a dus sau venút // s-o dus ș-o vinút / **vorbă străcurată** // **ásta-i la noi**. [...]
Noi zicém **duléce** / **ei** spúne **dovléce** // [...] **noi** spúnem **crumpéri** / **ei** spúne **crumpi** // **așá noi** am văzút că **ei nu ca noi spúne** // **nóuo nu ne place vórba**

lor // ei nu ne vo plăceá vórba noastră // așá... nu ne convíne únu de áltu... cum vorbím (GPF/9),

- (2) *Noi* [Ogradena, com. Eșelnița, jud. Mehedinți – n. n.] *sântém cu Ișálníța... / la Ișélníța [k] noi avém máțǎ cáre puném la car... // noi i zicém máțǎ... / cáre púnem supt roáte la car / când împiédicǎ // [...]* *Dúbova-i zíce ciovátǎ.../ Ișélníța-i spúne otíc // iacǎ / sântem trei sáte aícea / și sântem rumáni toți (ibidem/219).*

1.4. Se întâlnesc și observații cu conținut metalingvistic referitoare la:

➤ repartizarea teritorială a unui fapt lingvistic, în strânsă legătură cu identitatea etnică (sau raportarea termenului din limba română la termenul corespondent dintr-o altă limbă pe care vorbitorul o cunoaște):

- (1) *aiésta-i unгурéște / spui // noi nu spunem che... doáúǎ úna căș ar viní (!)/ núma titiház (GRU/ 86),*
- (2) *am fost tolmáci / perióci cum zice ei (ibidem: 37),*
- (3) *Mórjo, da, din maghiárǎ. Mórjo, ásta ínseámnǎ deci chéfu de dúpǎ núntǎ. Ce rămáne di pá la núntǎ (Guia 2014: 306);*

➤ diferențe de natură individuală (diafazică):

- (1) *Zolím cu ála cu zolítóriu / mǎmǎligătóriu/ no / cáre cum vrea... îi spúne (GS/ 162),*

- (2) *Și mai sunt dóuo...cum se spúne álea? chíșcă / úna máre / și la úna noi îi spúnem móșu // fíecáre i spúne cum vrea el* (TDM II/783),
- (3) *fácem trandafíri / fácem gâlbáși.../ fácem tóbă / fácem limbrembúș / limber [!] cá nu pot să zíc de dínții [!] mei / limberbúj de-ála* (idem III/811).

➤ termeni regăsiți și în limba standard, caz în care comentariile metalingvistice „tind să devină un simplu tic verbal” (Vulpe 2004: 422)⁵⁶:

- (1) *Dup-acéea se fáceá cercuírea, așá să zíce la noi în popór* (Guia 2014: 167),
- (2) *míe mi-e frícă când aúđ așá... cum dúdăie, cum spúnem noi, acólo. [...] Dúdăie, așá zícem noi* (TDO/ 266),
- (3) *pisám ca o farfuríe sau o stráchină, așá zícem, ca la țáră, o stráchină dá usturói* (ibidem/ 377),
- (4) *sápúnu să face-așá: dín grășíme // de... porc / cum se spúne* (NALR – Mold. Bucov. TD I/1/ 4),
- (5) *și de... pă fuioárâle-álea / la acéi le zícem câlți* (GS/ 163),

⁵⁶ Motivațiile acestui tip de comentarii, însoțite de sintagma limitativă „la noi”, ar putea fi de ordin psihologic: dorința subiectului de a oferi interlocutorului detalii cât mai originale, specifice vieții rurale, un mediu social diferit de cel al interlocutorului.

- (6) [O pasăre] *o tăiem / o opărim așa cum se zice-aici la noi* (TDM II/89),
- (7) *și pe urmă puneăm sare / puneăm lapte / și-l țineam acolo pân-se uscă el // și se făcea on [ε] material așa [ε] mic de-l făcea cheag / așa-i spuneam noi* (ibidem/169),
- (8) *piftie-i spunem noi // și piftie // și kiftie / și...așa-i la noi / la țară* (ibidem/784),
- (9) *deci asta [soba – n. n.] este cu cinci / deci are două póduri / și trei fúmuri / trei ástea rămáse-așa / fúmuri/ ce mai / așa se spúne* (idem III/146),
- (10) *ș-adúcem apă dă.../ lac îi spúnem noi* (ibidem/895).

2. La nivel discursiv, în textele dialectale se regăesc fenomene ale oralității manifestate printr-un joc de anticipări și reveniri, concretizate în construcții sintactice de tip discontinuu. Este vorba despre *construcțiile incidente, repetiția și apozitia*⁵⁷.

2.1. *Construcțiile incidente* se întâlnesc și la nivelul metadiscursului, ele având funcția de a clarifica / lămurii conținutul mesajului prin adăugarea de / complinirea cu informații suplimentare. Este o enunțare de tip polifonic, prin care locutorul își dublează discursul pentru *a comenta*

⁵⁷ Acestea apar în cadrul unor mișcări conversaționale considerate drept strategii de tip *anticipativ*, care vizează reacția și atitudinea interlocutorului. Mai exact, sunt mișcări strategice de *amplificare* (Ionescu-Ruxândoiu 1995: 58), semnalate printr-un grad ridicat de redundanță a expresiei verbale.

propria vorbire. Se produce astfel o suprapunere de planuri: cel al enunțului cu cel al enunțării, formându-se „bucle textuale” (Maingueneau 1987) prin care enunțul nu mai vorbește doar despre lume, ci se reîntoarce spre enunțare (cf. și Colciar 2018a: 45–55):

- (1) *pă Nûța/ el o zâs că o să vie demineáța să.../ **cum să vă spun?** că sclúga să sculá la pátru ceásuri* (GRU/ 75),
- (2) *și páscând ea vácile-așá prin poiánă/ dá de-o corhánă // șt [k] **cred că vă dați seáma ce-i acéie** / o rápă // cum s-ar spúne* (Teiuș 1980: 147),
- (3) *așá... zícem / noi zícem desfăcătúri // **da dumnevoástă poáte nu știți cum*** (GS/ 109),
- (4) *Jintaláu, așá să numéște, **un cum să-ți esplíc io așá,** îi o roátă așá făcútă din, tot din brad* (Guia 2014: 187),
- (5) *Púii de cúrcă, când iésă, sînt, [ε] **cum să vă spun io dumneavoástă,** [ε] **nu știu cum să le mai zic,** sânt tafalógi ráu* (TDO/ 85),
- (6) *mă púsără-n pat / **ce să vezi mneatá!** / toátă lúmea s-o adunát că m-o-mpúns váca / am fos mir la sat / să mă-mpúngă váca // vîne oámeni / vîne muiéri / vîne... toátă lúmea // n-ai mai știút pe lúme de om // **ce să vadă?*** (GPF/14),
- (7) *mirodíe...! **dácă ai și căția mórcovi / tăiáți / mirodíe / țéler...ceápă / ...și când îi gáta / pun cáta pipárcă iúte / ...da cui îi pláce, nu pun toți // núma... úite***

- spun aşú / pe gústu meu, cum îl fac eu // ásta pun (ibidem/294),*
- (8) *torceám / doámnă.../ cânepă / atúnci atáta cânepă puneám / câte tri pátru súte de fuioáre, doámnă // și in // pe tímpu acéla, vezi c-amú nu mai pun feméile nici la noi in (TDGBN/35),*
- (9) *opt colăcári / ...ș-ápăi... se iau și se duc... pe la mire // și vorbăsc / aşá cum... vorbăsc colăcării / de ásta nu vă știu să vă spun io cum// și drúștele tot aşá // se duc la mireásă / și o fúrá știu.../ cum să zic / dácă vreți să vă spun... (TDGBN/97),*
- (10) *păi puneá la Ánu ou // puneá oále știu io cu / ... acoló... puneá cu păr / cu mai multe / știu io / cu piéptene / nu știu n-am văzút da aşá am auzít / puneá oále /-aşá se ziceá (TDM II/48),*
- (11) *aíci a fost núma venitíci / sectóru ásta d-aíci / veníți du pân toate părțile / cu víte / și cam líme... fugăreátă / povestésc io cum povesteá și părănții mei (ibidem/82),*
- (12) *dúpă ce-l făceám șírá [grâul – n. n.] / ne făceám ceátă / ...zéce dóozeci de oámeni sau zéce / cât puteám / aduceám o mașínă / și-l treierám // álții-l tréieră de pe câmp / l-aduceá / da noi íți spui cum a fost la noi aíci (idem III/310),*
- (13) *când íșá pă rod [via – n. n.] / făceá strúguri frumóși / ...mergeá la un sfert cínzeci / șáizeci / cum [k] dúpă cum e și tímpu-adícă // dumneavoástră nu vedéți? / dácă nu e tímpu / nu méрге (ibidem/335).*

Construcțiile metadiscursive din exemplele citate anterior exprimă intenția locutorului de a da explicații necesare pentru înțelegerea sau clarificarea mesajului, ele funcționând ca *mărci explicative*. Utilizarea, în aceste construcții, a pronumelui personal de persoana a II-a plural *vă*, alături de forma verbală a aceleiași persoane, precum și a pronumelui de politețe *dumneavoastră* (du)mneata și a apelativului *doamnă*, contribuie la exprimarea unor strategii ale politeții negative, care sunt strategii ale deferenței față de interlocutor. În contextul relațiilor dintre „insideri” și „outsideri”, specifice anchetei dialectale, aceste strategii conversaționale au rolul de a menține distanțele între indivizi (cf. Ionescu-Ruxăndoiu 1995: 84–92, Colciar 2018a: 104–115). În cadrul anchetei dialectale, principiul politeții este respectat de către ambii parteneri de conversație, alături de principiul cooperării verbale (Grice 1975) și al „sincerității”. Intenția comunicativă a anchetatorului nu se realizează decât dacă este recunoscută și acceptată exact de către subiectul anchetat, asigurându-se astfel reușita comunicării, conform unui caracter predictiv și strategic al actului de comunicare.

2.2. Repetiția este un alt mijloc prin care se asigură coeziunea textuală în discursul vorbit de tip dialectal, ea având rolul de *intensificare* semantică prin insistență (cf. și Colciar 2018a: 56–72). Atunci când însoțește secvențele metalingvistice cu rol de glosare, din textele descriptive, repetiția este orientată asupra codului sau a modului de producere a mesajului:

- (1) *mestecăm oréz, rais cum ziceám noi mai de mult, rais* (Guia 2014: 186),

- (2) *láptele ăla s-adúce să bágă-n într-o **budácă**, **budăca**-i de lemn, la noi să zíce **budácă**, deci un vas de lemn (ibidem: 187),*
- (3) *vra zícă... î spúnem **pránzu**//... **pránzu** de dimineată (NALR–Mold. Bucov. TD I/1/ 16),*
- (4) *núma **fiéru**/ **fiéru** cel lung / așá-i zícem noi (GS/ 104),*
- (5) *cu secúrea o lucrá / **fără firéz** // fierăstráu... zíceți la dumneavoástră // **fără firéz** (ibidem: 157),*
- (6) *puneá o măsă, **fideléșu**-i ziceám noi, la **fedeléș** (TDO/ 39),*
- (7) *în tot colácu pui un ban // fie núma câte doi **bani** / și de cinci **bani** / și de zéce **bani** /cum áre ómu să púnă // în ái **nóuo** coláci cu **nóuo** lumíni (GPF/21),*
- (8) *la Rusáli ieșeá pópa cu **lítia**.../ la [k] afără / la câmp / **cu lítia** // cu stágurile din bisărică (ibidem/197),*
- (9) *și feméile tot așá // o umblát cu **opínci** /...**opínci** de dubálă erá pe-atúncea / făcúte **opínci** / **și** umblám cu **opínci** / **și** cu obiéle de pánură álbe / **și** cu sumán / **și** cu poále/ ...de pánză / **și** cu pánzătúri (TDGBN/38),*
- (10) *lucrá ómu la **Bărágán** // se duceá pã **Bărágán** (TDM II/95),*
- (11) *și dácă mă duceám **la prúne** / și munceám **la prúne** la óameni mă duceám / ...băteám **la prúne** (ibidem/102),*

- (12) *dacă ereá núma pǎlămidă / se făceá* [plivitul – n. n.] *cu niște otíce // se făceá cu niște otíce /într-un ciomág mai lung (idem III/103),*
- (13) *la câmp // le duceám* [oile] *la izláz / vă spuséi / le duceám la izláz / aveám ciobán / și le dúcem la izláz (ibidem/314).*

2.3. Coeziunea textuală este asigurată și de *apozitie*, care, dincolo de aspectul morfo-sintactic, este relevantă la nivel semantico-pragmatic, prin relația de echivalență contextuală pe care o stabilește între unități. Reluările prin reformulare, întâlnite în cadrul relației apozitive, alături de secvențele metalingvistice, susțin discursul și asigură viabilitatea schimbului verbal, având rolul de a provoca reafirmarea sau reconfirmarea opiniei deja existente:

- (1) *făceá butúci, îi ziceá buștėni* (TDO/ 4),
- (2) *o casíncă frumoásă...cu flori / mocăneáscă se zice* (NALR–Mold. Bucov. TD I/1/ 16),
- (3) *și mai nou acúma fac cort afără, șópru, la noi îi zice șópru* (Guia 2014: 234),
- (4) *duceá căte...pátru/ șáse pietrói de acėia mari / bolováni // pietrói zicem noi* (GS/ 156),
- (5) *în tătă mărțea-i...târg/ mărturie cum spúnem noi* (Teiuș 1980: 144),
- (6) *n-am putút io să ieu nimic de jos / că n-am putút să merg // tot dacă m-am dus úndeva // m-o luat în cocie /-n car* (GPF/14),

- (7) *dacă s-o dus afară pîntru el / o știut căsa lui cum îi / el o pipe[ε]iát pe părăte până o ișít afară din gang / din tîndă, cum îi zice el* (GPF/15),
- (8) *când fáce núnța / atúncea-i cúmbără...soácrá la mireásă / îi cúmpără voálu-ála / șláier / noi așá-i spuném de bătráni* (*ibidem*/184),
- (9) *și în afară vineá alt car cu lășile // lășile / strúngile-álea / c-ápoi puneá o cúrbă așá ni / închis cu leși / úne mulgeá óile* (TDGBN/221),
- (10) *se fáce o strúngă așá pe...lângă ea* [stână – m n. n.] / *comárnic adică de aciuală* (TDM II/85),
- (11) *gândácii níște viermișóri așá / se fac așá de mari* (*idem* III/202),
- (12) *deci la tutún // la óra actuală // dómle la...[ε] plánta adică tutúnu cáre se numéște / încépe de la prîma epócă* (*ibidem*/292)⁵⁸.

3. Cu toate că, în ancheta dialectală, activitatea metalingvistică este mai degrabă un fenomen de „inducție” (Vulpe 2004: 423), manifestat la nivelul relației dintre un „outsider” (anchetatorul) și un „insider” (subiectul informator), totuși, după cum se poate constata din cele expuse pînă acum, ea exprimă o atitudine activă și

⁵⁸ „Adică” este inclus de Popescu (2018: 358) în categoria „marcatorilor parafrastici de reformulare și de autocorectare”, „reformularea parafrastică” fiind considerată de autoarea citată drept „o operație metadiscursivă de echivalare între două acte de vorbire” (p. 357) și presupune o atitudine retrospectivă a locutorului, care dorește o clarificare a enunțului anterior.

conștientă față de limbaj, subiectul (locutor) luând parte la elaborarea acestuia.

Intervențiile cu caracter metalingvistic din textele dialectale glosează termeni care se încadrează într-un sistem de referințe situat cel mai adesea la nivelul diferențelor de ordin social (diastratic și diafazic).

La nivelul discursului, construcțiile cu caracter metadiscursiv dezvoltă valori semantico-pragmatice cu funcție „reparatorie”, având rolul de a clarifica și de a aduce informații suplimentare conținutului mesajului.

Credințe populare reflectate în comentariile metalingvistice⁵⁹

După cum am afirmat deja în capitolele anterioare, ancheta dialectală nu urmărește doar varietatea diatopică, ci și, prin prisma competenței expresive a subiectului, variația limbajului în raport cu statutul vorbitorului ca purtător al unei anumite tradiții socio-istorice.

În capitolul de față, vom urmări, pe baza unui material dialectal excerptat din ALR și NALR (vezi **Surse**), comentariile metalingvistice care reflectă *credințe populare* specifice imaginarului arhaic românesc.

Dacă luăm în considerare faptul că rezultatele anchetei dialectale reflectă și influența factorilor extralingvistici, contextuali, putem afirma că aceste comentarii dovedesc cu prisosință faptul că registrul dialectal este nu doar expresia unei identități lingvistice, ci și culturale. Astfel, practicile discursive sunt influențate sau chiar condiționate de factori sociali și culturali, reflectând specificul culturii materiale și spirituale a comunității respective, în cadrul unui sistem arhaic, al cărui imaginar este constituit pe baza unei gândiri de tip

⁵⁹ Vezi și Colciar 2023b și 2023c.

magico-mitic. Configurația simbolică a credințelor populare întâlnite în cadrul comentariilor metalingvistice este specifică întregului teritoriu dacoromân, fapt ce exprimă, ca și în cazul configurației lingvistice, „o marcată unitate diatopică” (Olariu 2017: 14) și, în opinia noastră, și diastratică.

Încă Ferdinand de Saussure (1962: 40) exprima ideea cunoașterii societății prin intermediul limbii, deoarece, „într-o mare măsură, limba face națiunea”, iar „moravurile unei societăți au o reacție asupra limbii sale”. De asemenea, prin teoria semantismului social, Émile Benveniste (1974) susține că limba configurează societatea și o conține în aparatul său conceptual.

Din perspectivă etnolingvistică, Edward Sapir considera limba ca o matrice în care se poate citi istoria culturală a poporului (1967) sau ca un ghid simbolic al unei culturi (1970). Limba este deci un principiu activ, un autentic organizator al universului unei societăți; prin conceptele și clasificările pe care le propune, ea depozitează experiența generațiilor trecute și furnizează celor viitoare o grilă de interpretare a lumii înconjurătoare. După Jerzy Bartmiński (2018), reprezentarea lingvistică a realității nu este o simplă *reflectare* a lumii în limbă, ci este mai degrabă o *interpretare* a lumii în și prin limbă, autorul menționat vorbind chiar de „stereotipuri lingvistice”, care, după Aline Viviani (2014: 33), reunesc atât imagini intelectuale, larg răspândite și general acceptate, cât și amprente emoționale asociate acestora, fiind definitorii pentru sentimentul identității de grup și căroră, în opinia noastră, li se subsumează și conotațiile culturale sau simbolice specifice credințelor populare.

Acestor teorii li se adaugă teoria cognitivă asupra limbajului (de exemplu, Lakoff, Johnson 1985), bazată pe ideea conform căreia fenomenul metaforic este cel care

contribuie la cunoașterea realității prin imagini, dar și la crearea unor noi semnificații, pe baza unor scheme imagistice sau a unor modele încorporate ale imaginației.

Din perspectivă sociolingvistică, Marilena Tiugan (1985) consideră că registrul dialectal este expresia unei identități culturale și nu a unei clase sociale, ducându-ne cu gândul la ideea potrivit căreia competența lingvistică se bazează pe competența culturală.

Urmărind ideile și perspectivele enunțate mai sus, se poate observa cu ușurință necesitatea îmbinării metodelor de descriere a unui „imaginar lingvistic colectiv, modelat cultural, incluzând totalitatea reprezentărilor despre diferite obiecte și fenomene ale lumii (reale sau imaginare), inclusiv reprezentările despre limbă (văzută ea însăși ca obiect cultural, fixat în date lingvistice)” (Platon 2020: 25). Indiferent însă de modul de abordare, trebuie să se țină seama de faptul că multe date și comportamente lingvistice sunt condiționate cultural, varietatea acestora depinzând, atât la nivel colectiv, cât și individual, de modul de gândire, de viziunea asupra lumii, de sistemul de valori și de intențiile de comunicare (cf. și Bartmiński 2018: 12).

Credințele populare reflectate în comentariile metalingvistice din atlasele românești au la bază o gândire de tip magico-mitic (cf. și Taloș 2001: XII), potrivit căreia universul este antropomorfizat. Pentru omul arhaic, a cărui gândire se raportează la experiența trăită, viața are și o dimensiune cosmică (cf. Eliade 1995), iar mitologia arhaică se caracterizează printr-un „immanent bispiritual care urcă la ceruri” (Vulcănescu 1987: 355). Lumea este imaginată antropocentric, omul fiind considerat adevăratul și singurul centru al universului, el nefiind croit după măsura divinității protectoare, ci dimpotrivă, aceasta este modelată ficțional după detaliile peisajului uman.

Conform acestei „remodelări umanizate a realității” (Șeuleanu 1994: 111), credințele, riturile și miturile au o *funcție apotropaică*, exprimând preocuparea individului de a-și asigura integritatea și prosperitatea, ele fiind focalizate asupra sănătății fizice și morale atât a individului, cât și a colectivității și a mediului în care el își desfășoară existența. Posibilele neconcordanțe cu această integritate, vătămarea echilibrului printr-o nepotrivire cu norma colectivității se cer a fi restabilite, pentru a nu fi periclitată desfășurarea firească a existenței și pentru a fi menținut echilibrul cosmic, mediul propice manifestării vieții. Tocmai astfel se explică și remediile propuse de omul arhaic pentru eliminarea răului sau a forțelor nefaste care tulbură acest echilibru, prin practica rituală.

I. Credințe populare referitoare la integritatea ființei umane (corpul uman, comportamente, boli)

1. Comentariile metalingvistice din atlasele dialectale, supuse analizei în capitolul de față, pun în lumină credințe populare referitoare, în special, la aspecte ale corpului uman, la trăsături morale și comportamentale sau la diferite anomalii sau boli, în unele cazuri fiind date și remediile acestora, ca mijloace de reinstaurare a integrității ființei și de refacere a echilibrului microcosmic, reflex al celui macrocosmic. Aceste comentarii reflectă atât aspectul pozitiv al „normei” tradiționale, dar mai ales pe cel negativ, abaterile de la normă.

1.1. Comentarii ce exprimă credințe referitoare la aspectul fizic:

1.1.1. Comentarii ce vizează trăsături cu conotație pozitivă:

Aluniță: *oămenii frumôși au* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 64/527 leg.)⁶⁰,

⁶⁰ Exemplele citate – cu caractere italice sunt redată comentariile informatorului, iar cu caractere drepte și între ghilimele, comentariile anchetatorului, conform precizărilor oferite de informator – sunt transpuse, asemenea exemplelor din capitolele anterioare, într-o formă literarizată; între paranteze, după sigla atlasului, este dată abrevierea hărții (h.) și numărul ei, despărțit prin bară oblică de numărul punctului de anchetă, după care urmează

Blond: *om frumós, că dăcă-i alb, îi frumós* (NALR–Criș., I, h. 16/162 leg.),

Spân: *îi frumós* (*idem*, h. 113/134 leg.),

Strungăreață: *îs frumóși acéia cu strúngă* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 54/484 leg.);

1.1.2. Comentarii ce vizează trăsături cu o conotație negativă, ce nu corespund normei estetice a comunității, anomalii sau defecte fizice datorate, de obicei, încălcării normelor moralei tradiționale sau tulburării echilibrului cosmic:

Aluniță: La indicația subiectului, anchetatorul consemnează: „Se credea că dacă o femeie gravidă fură ceva de mâncat și nu spune nimănui, copilului îi va ieși un semn asemănător cu lucrul furat, în locul de pe corp pe care și l-a atins mama cu mâna, imediat după furt” (NALR–Ban., I, h. 51/5, 34 leg.) – anomalia fizică apare ca o „pedeapsă” dată furtului,

Bărbie²: *dăcă mănânci mult se fáce* (*idem*, h. 76/85 leg.) – trăsătură dobândită prin exces, lăcomie,

Brunet: *ómul négru sau bărnáci îi mai hâd 'urât'* (NALR–Criș., I, h. 15/219 leg.),

Chior: *i-o bătút soárta și-o chiorát* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 19/520 leg.),

precizarea din legendă (abreviată leg.) ori abrevierea pentru materialul necartografiat (MN), urmată de numărul chestiunii, despărțit prin bară oblică de numărul punctului cartografic.

Creștetul (capului): *cel căre ăre trei vârtėjuri îi ómul drácului* (NALR–Ban., I, h. 4/64 leg.),

Mărul lui Adam: *când a mâncát din pómul oprít, s-a oprít acoále* (*ibidem*, h. 119/180 leg.), *nódu ăsta; s-o necát Adám cu mǎru ș-o rămás în grumáz* (NALR – Ban., I, h. 84/57 leg.), *când o-nghițit Adám mǎru* (ALRR–Trans., I, h. 113/283), *lui Adám, mǎrul i s-a oprít în gât, de ăsta au bărbáții nódu-n gât* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 62/621 leg.) – credință referitoare la pedepsirea neascultării; de influență creștină, ea e specifică întregului areal dacoromân⁶¹,

Pistrui: *când copilul se joacă cu pui de rândunică, căpătă aluniță* (NALR–Ban., I, h. 50/65 leg.) – încălcarea regulilor de comportament față de natură,

Schilod: *bătút de Dómnu din născáre* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 104/542 leg.),

Urdori: *atáta o durmít până-i cu urdóri la ochi* (ALR I/I, h. 15/80 leg.) – anomalie dobândită ca o „pedeapsă” dată excesului de somn și lenei;

1.1.3. Comentarii care nu vizează neapărat o încălcare a normelor sau un dezechilibru, ele exprimând doar anumite credințe sau superstiții fără o explicație clară:

Strănut (ind. prez. 1): *se lásă cu chef* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 45/544 leg.), *îi a beție* (*ibidem*/534 leg.)

⁶¹ Imaginarul arhaic românesc se caracterizează printr-o împletire a atitudinii magico-mitice cu cea de influență creștină („trancendental care coboară”, după Blaga 1969: 155–161), osmoză care a dat naștere unei mitologii românești aparte, unui creștinism cosmic.

– credința despre strănutul care anunță petrecere și bună dispoziție este întâlnită frecvent,

Sughit (ind. prez. 1): Când mă *pomenéște cinevá* (ALR I/I, h. 84/790 leg.);

1.2. Comentarii ce exprimă ideea conform căreia aspectul fizic sau comportamentul sunt legate de anumite sentimente, trăsături morale sau intelectuale:

Albul ochiului: Când cineva e „supărat ori mâniaș pe mine”, *se úitá núma cu-al alb* (ALR I/I, h. 18/825 leg.) – trăsătură ce denotă sentimente negative (mânie sau dușmănie),

Cărunt: *amú* [când este cărunț] *ómu-i cu múntea întreágă* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 14/551 leg.) – înțelepciunea senectuții,

Chior: *cáre-s oámini rái* (*idem*, h. 19/518) – trăsătură fizică ce denotă un caracter dificil,

(Mă uit) cu coada ochiului: *se úitá costíș când e mâniaș, cu coáda óchiului, când vrea să prindă ceva mișcáre* (ALRR–Mar., I, h. 29/231 leg.), [se uită] *de-a dóua, chiordíș, «când este ambițiós»* (NALR–Olt., I, h. 35/943 leg.), *te uiți chioráș la dánsa când ai ceva dușmănie* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 24/488 leg.), *când se úitá dușmănéște* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 18/719 leg.) – sentimente negative (mânie sau dușmănie),

Încrețesc (fruntea) (ind. prez. 1): *atúncea áre ambiție în el când increțéște frúntea* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 13/746 leg.) – hotărâre și concentrare; *cáre-i întunecóși e și puturóși* (*ibidem*/819 leg.) – stare

negativă ce exprimă și lenea; *cel căre încrețește fruntea îi om firétic* [= „(Prin Transilv. de vest și de nord) furios, vehement, cu toane” – DLR, s.v.] (NALR–Criș., I, h. 31/179 leg.),

Mărul lui Adam: *căre îl are mare aici, zice că e bețiv* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 52/841 leg.) – comportament vicios, ce încalcă, prin exces, norma morală a comunității; *d-ăia se zice că vorbesc muiéřile multe, că n-au nod la grumáz ca oămenii* (NALR–Ban., I, h. 84/75 leg.) – obiceiul de a vorbi mult și uneori fără rost, sancționat ironic de comunitate,

Minte: *de-acólo cred io că-i conștița ómului* (ALRR – Trans., I, h. 32/246 leg.) – legătura dintre rațiune și conștiință,

Scrășnesc (ind. prez. 1): „Acela e un om rău” (ALR I/I, h. 89/370 eg.) – comportament care trimite la o fire dificilă, la un temperament coleric,

Slab¹: *amărát, dácă știi c-o trăit rău; dác-o trăit bine [înseamnă că este] sãmânța rea* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 46/554 leg.) – aspect fizic ce denotă un trecut dificil al individului sau o fire dominată de răutate, trăsătură ce nu corespunde normelor etice ale comunității; această din urmă credință este larg răspândită în mentalul popular,

Strungăreață: „omul strungaci e” *curvói* (ALR I/I, h. 31/351 leg.), „omul cu strungă e” *curvár* (*ibidem*/530 leg., 772 leg.) – trăsătură fizică ce exprimă o fire mai ușuratică, înclinată spre plăceri; *acéla spúne multe minciúni* (ALRR–Mar., I, h. 80/235 leg.), *ís mincínóși* (NALR–Ban., I, h. 67/65 leg.), *iásă minciúnile p-acólo* (*ibidem*/66 leg.), [oamenii care au strungă] *ís mincínóși* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 54/463 leg.) –

trăsătură fizică ce denotă predispoziția pentru minciună, respectiv pentru încălcarea normelor etice ale comunității; *de drágoste-i acéea, o ști tăt mútu* (ALRR–Trans, I, h. 96/252 leg.), *la acéea cáre-i plac bărbáții* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 54/474 leg.), *îs buni de-a lúmii* (*ibidem*/493 leg.), *ómu-i curvár* (*ibidem*/499 leg.) – aceeași aluzie la o fire mai ușuratică, înclinată spre plăceri; *áia-s oámeni cu pótcă, a drácului* (NALR–Ban., I, h. 67/51 leg.) – sau o fire dificilă, greu de abordat;

1.3. Comentarii referitoare la legătura dintre aspectul fizic și statutul social sau evoluția vieții individului:

Aluniță: „Despre omul care are alune se spune că are noroc” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 64/623 leg.),

Creștetul (capului): „Cine are multe roți se-nsoară de mai multe ori” (NALR–Ban., I, h. 4/64 leg.),

Strungăreață: „Cel care o are e cu noroc la oi” (ALR I/I, h. 31/412 leg.), „cel care o are dedesubt are noroc la oi” (*ibidem*/498 leg.), „Despre oamenii cu strungăreață se spune că sunt de neam bun (dacă au și mustață)” (NALR–Ban., I, h. 67/25 leg.), „Despre omul cu strungăreață se spune că îi om norocos” (NALR–Criș., I, h. 101/114 leg.), *feméile réle și bărbáții norocóși au strúngă* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 54/527 leg.);

1.4. Comentarii ce vizează legătura dintre aspectul fizic și statutul material al individului:

Aluniță: *zíce c-ai noróc de cai* [dacă ai alune] (ALRR – Munt. Dobr., I, h. 54/762 leg.),

Strungăreață: „cel care o are e” *cu noróc la oi* (ALR I/I, h. 31/412 leg.), „cel care o are dedesubt are noroc la oi” (*ibidem*/498 leg.); *áre noróc la oi* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 54/505 leg), [omul este] *cu noróc la vite* (*ibidem*/515 leg.);

1.5. Comentarii referitoare la diferite boli și, în unele cazuri, la remediile acestora:

1.5.1. Comentarii în care se precizează doar cauza bolii:

a) cauză raportată la individ:

Aiurează (ind. prez. 3): *când vorbește cu mórții, nu măi dúce mult, sárácu* (NALR–Ban., I, h. 147/73 leg.), *atúnci se dúce* ‘moare’ (NALR–Criș., I, h. 191/131 leg.), *îi gáta* ‘e pe moarte’, *c-amú núma buigúește* (*ibidem*/189 leg.), *îi pe drum de moárte* (NALR–Olt., I, h. 134/929 leg.) – ieșirea din limitele „normalului”, din normă, prin slăbirea forței fizice și psihice și transcenderea, prin delir și halucinație, a graniței dintre lumea reală și cea de dincolo,

Amuțește (ind. prez. 3): *a amuțit «din sperietură»* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 40/685 leg.) – tulburarea echilibrului psihic printr-o influență negativă exterioară în exces,

Coș (pe față): *búbe curvéști, iar în leg.: așá ziceám în tineréte. Ele ies la curvărói* (ALR I/I, h. 25/98), *de drágostea bărbátului* (*ibidem*/266 leg.), *mi-a ieșít drágostea pe fătă* (*ibidem*/874 leg.),

Coșuri (pe obraz): *cáre ies fúndcă iubéște* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 7 MN/687), *când ești tánăr, de dai*

în iub (ibidem/746), l-o umplút drágostile [se spune despre cel care are coși] (NALR–Criș., I, h. 60/210 leg.) – tulburarea echilibrului interior prin exces (surplus hormonal),

Creier: *créieru seacă dă bătrânețe, e cu mîntea, d-áia úitã ómu, nu mai ține bine mînte* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 2/758 leg.) – tulburarea echilibrului prin degradare fizică și psihică, respectiv prin pierderea capacității neuronale și intelectuale din cauza vârstei,

Epilepsie: *dácã jurã pe strâmb se îmbolnăvește* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 115/830 leg.) – pedepsirea încălcării conduitei morale,

Fapt: *un fapt din blestém strămoșesc* (ALR II/I, MN 4217/36), *făcătúřă, i-o făcút áltu, i-o descântát, l-o legát* (365), *i-o făcút fapt, ca să pătimească ceva* (405), *zícem la drácu, o vinút fáptu-n căsã la míne* (414), *i-o făcút cinevã, „i-a dat bube, i-a dat dureri”* (551), *mi-a făcút un fapt „farmec”* (682), *a dat pân nêște scãldătúři, iese búbe pã el* (886) – contagiune prin influența unui factor exterior malefic,

Leșin (ind. prez. 1): *leșină copíi de plâns mult* (NALR–Ban., I, h. 153/31 leg.) – tulburarea echilibrului prin exces; *când îi vine leșin înseamnă că moare* (NALR–Olt., I, h. 147/912 leg.) – tulburarea echilibrului prin slăbirea legăturii cu lumea reală (leșin),

Mătrează: „Se face când omul are” *gânduri multe* ‘necazuri’ (ALR I/I, h. 11/458 leg.), „se face de” *gríjã múlțã* (ibidem/492 leg.) – aceeași tulburare a echilibrului prin exces, prin încălcarea limitelor „normalului”,

Neg: *Se fac când te pișă broásca* (ALR I/I, h. 51/403 leg.); *când se pișă broásca pe mână, delóc se face nigéi* (NALR–Ban., I, h. 87/13 leg.) – contactul mai puțin benefic cu anumite elemente ale naturii și tulburarea echilibrului acesteia (magie prin contagiune, dar și prin imitație, când efectul se aseamănă cauzei),

Ouăle picioarelor: *álea se scrintéște când cálcă ómul alénea* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 90/812 leg.) – nerespectarea conduitei adecvate normei tradiționale (atenție, agilitate și vioiciune în mișcare și comportament),

Purice: *nu e bine să le spui pă núme, c-atúncea se-nmulțesc* (NALR–Ban., I, h. 21/73 leg.) – tulburarea echilibrului prin încălcarea unei interdicții (cuvânt sau „numire”), cu implicații de tip magic (magie de tip homeopatic, dar și prin contagiune⁶²),

Pușchea: „Se face când scui pă omul în foc” (ALR II/I, h. 39/29 leg.) – magie prin contagiune,

Scarlatină: „Se ia” *dacă calci în el* (ALR I/I, h. 116/150 leg.) – tot magie bazată pe principiul contactului,

⁶² După Frazer (1923: 15–16 și *passim*), lumea omului primitiv este guvernată de forțe supranaturale asupra cărora el, ca ființă-zeu, cu puteri superioare, poate acționa prin intermediul unei „magii simpatice” („magie sympathique”), manifestată ca: 1) *magie homeopatică* sau *imitativă*, bazată pe legea similitudinii („tout semblable appelle le semblable”, „un effet est similaire à sa cause”) și 2) *magie contagioasă*, bazată pe legea contactului („les chosent qui ont été une fois en contact continuent d’agir l’une sur l’autre, alors même que ce contact a cessé”), chiar dacă presupune acțiune la distanță. De multe ori, cele două tipuri de magie sunt împletite.

Urdori: *dormi mult și faci púchini* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 25/530 leg.) – încălcarea normelor de comportament ale comunității prin exces și lene (magie prin similitudine),

Zăbală: *Se face atunci când mănâncă-n scápătu* [apusul] *soárelui* (ALR I/I, h. 29/885 leg.) – tulburarea echilibrului printr-un comportament inadecvat normelor comunității;

b) cauză raportată la un factor exterior⁶³:

Boala dintru iele: *párcă-i luát din iéle* se zice despre cineva care e paralizat de o parte. Se îmbolnăvește omul dacă se culcă într-un loc rău unde au jucat *iélele* (ALR II/I, h. 127/182 leg.), *sfintele úmblă noáptea, nu le véde nimeni. îl damblagéște, îl pocéște, îi trémurá tot córpu* (*ibidem*/876 leg.) – influența unui factor exterior malefic reprezentat de iele, ființe supranaturale, ca pedeapsă cauzată de încălcarea interdicției de a umbla noaptea și de a le deranja (magie prin contact), pedeapsă aplicată de obicei elementului masculin,

Epilepsie: *o dat péste el un vânt ráu* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 115/723 leg.) – influență malefică exterioară; *áre prá ceásu ráu* (NALR–Ban., I, h. 152/10 leg.), *îi îndrácít, trámurá, fáce spúme la gúră* (*ibidem*/37 leg.), *o trecút vânt ráu pástă el* (NALR–Criș., I, h. 200/204 leg.) – în aceste cazuri, boala este raportată la un factor exterior necunoscut omului, la o

⁶³ În opinia Mariei Purdela Sitaru (1999: 155), „cauzele care provoacă boala sunt întotdeauna externe”, iar Federica Cugno (2011: 169) afirmă că, în graiurile dacoromâne, motivațiile semantice ale bolii se referă în mod direct la un aspect demonic.

forță malefică ce îi amenință integritatea și echilibrul (cf. și Adam 2018:14–15), așa cum se constată și în exemplele de mai jos,

Potcă: *Dacă îl doare la rânză, zice: mă doare la inimă, că m-o pălit o potcă de noapte (ALR II/I, h. 123/228 leg.), muiéřile pică-n potcă, le ies péte róșii pe piele (ibidem/284 leg.),*

Tremurătură: *Din făcătúřă 'farmec' omul trámură (ALR I/I, h. 120/98 leg.), și vânt rău (ibidem/343 leg.), i drácu-n el (ibidem/355 leg.),*

Tuberculoză: *i-o atacát necurátu bojógii (NALR–Mold. Bucov., I, h. 68/522 leg.);*

1.5.2. Comentarii în care se precizează atât cauza bolii, cât și remediul ei sau, uneori, doar remediul (realizat prin intermediul unor practici magice):

Boala dintru iele: cauza și remediul: *s-o pișát úndeva. Íi descántă (ALR II/I, h. 127/8 leg.), záce-așá și i-e ráu; îi dăscántă din iele. Vine din vânt (ibidem/705 leg.), se îmbolnăvește dacă bea ápa iélelor, dá únde-a băút iélele; îi dăscántă din iele (ibidem/762 leg.), pocéște pă cinevá, să scúrtă o mánă sau un piciór, să strámbă, polomójđii dá unchéși bătráni; îi dăscántă pã la pãráie (ibidem/784 leg.), a cãlcát în mása ráului; îi descántă (ibidem/858 leg.) – influența factorului exterior negativ (ielele), prin contagiune, este anihilată prin „descântec”,*

Epilepsie: *Și boală drăcească, când îi citesc ómului préoții (ALR I/I, h. 119/890 leg.) – boala este raportată la un factor exterior, necunoscut omului, la o forță malefică ce îi amenință integritatea și echilibrul, iar ca*

remediu este propusă invocarea forțelor benefice cu conotație creștină, privită tot ca un ritual de tip magic⁶⁴; și comentariile din NALR trimit la aceleași referințe:

- cauza: *duh necurat, se face de la bătăi* – cauza este exterioară, respectiv agresiunea unei energii negative, malefice (NALR–Mold. Bucov., I, h. 106/514 leg.), *s-o făcut din spaimă sau bătaie* (*ibidem*/542 leg.),

- remediu: *îl duci* [pe cel bolnav] *să-i cetească* (*ibidem*/519 leg.), *trébe stropít cu aghiázmă* (*ibidem*/526 leg.) – intervenția/invocarea forțelor benefice cu conotație creștină este privită tot ca un ritual de tip magic,

Junghi:

- cauza: *te-o prins drácu* (*idem*, h. 72/511 leg.) – influența unei forțe malefice exterioare,

- remediu: *ál legáu bábele-naínte cu un fuiór de cánepă* (*ibidem*/620 leg.), „se descânta cu ață de la gura sacului” (*ibidem*/621 leg.),

Mătreață:

- cauza: *se fáce de múlte griji* (*idem*, h. 16/489 leg.) – tulburarea echilibrului psihic și reacția corpului fizic (magia prin similitudine);

- remediu: *dácă te speli cu leșie, pică jos* (*ibidem*/552 leg.),

Neg:

- cauza: „Există credința că, dacă-i numeri pe ai altuia, îți apar ție sau că sunt molipsitori” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 65/571 leg.) – încălcarea normelor prin numărare, prin rostire privită ca interdicție, tabu,

⁶⁴ Este vorba despre aceeași împletire a atitudinii magico-mitice cu cea de influență creștină, specifică imaginărilor arhaice românesce (vezi și nota 56).

ducând la molipsire (magie prin contagiune, împletită cu cea de tip homeopatic, respectiv obținerea unui efect prin imitarea lui), *se fáce la cei care úmblă cu broáște la scáldát (ibidem/606 leg.)* – același tip de magie prin contagiune și similitudine,

- remediu: *íl tai și-l dai cu cenúșă; íți tréce (ibidem/509 leg.), se vîndecă dácă pui deasúpra buréfi de róuă (ibidem/585 leg.), se taie c-on fir dă păr (NALR–Ban., I, h. 87/58 leg.),*

Potcă: *pocitúră; să-l descánt de deóchi.* „De obicei îl doare capul pe cel bolnav” (ALR II/I, h. 123/405 leg.), *se scoálă ba c-o mánă moále, ba c-un piciór moále; din íele; se descántă (ibidem/728 leg.)* – influența factorului exterior malefic (ielele), este anihilată prin descântec/incantație magică,

Stomac: cauza și remediu: *Nu mái sári, că-ți cáde rántza! Erá în sat o bábă cáre veneá să te trágă de rántzá (idem, h. 112/73 leg.)* – tulburarea echilibrului prin exces,

Tuberculoză: cauza, dar și remediu: *táta spuneá: când ai un necáz, să nu faci ah, of, că te dúce la oftică, ci să tușéști (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 59/711 leg.)* – exteriorizarea energiei negative și anihilarea ei prin rostire (magie prin similitudine),

Îmi țiuie urechea:

- cauza: *Atúncea zíce ómu că-l súduie cinevá (ALR II/I, h. 22/36 leg.), când íți țúie uréchile, ápo-i sámn de scárbbă, supărăre (ibidem/219 leg.), când mă vorbéște cinevá de ráu,*

- remediu: „Ca să nu mai țiuie”, *prind cu dínții de gúler (ibidem/2 leg.)* – influența negativă a factorului exterior presupune un remediu bazat pe legea similitudinii,

Uimă:

- cauza: „Se face la stinghii, din cauza mersului și a ridicăturii” (ALR I/I, h. 113/420 leg.), „se face la vintrichel când te obosești mult” (*ibidem*/522 leg.), „se face din răceală, în ureche, gură și gât” (*ibidem*/780 leg.), „se face când” *se schimbă sângele în om* (*ibidem*/857 leg.); „scurtă, umflătură care se face din muncă grea și nu coace, dispare singură de la o vreme” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 103/491 leg.) – tulburarea echilibrului prin exces de efort fizic (magie prin similitudine), *se făce dacă mănânci de frupt* (*ibidem*/561 leg.) – încălcarea interdicției, a conduitei creștine (a postului), pedepsită prin boală (magie magico-mitică cu influențe creștine);

- remediu: „O vindecă numai femeile cu leacuri” (ALR I/I, h. 113/363 leg.), „se vindecă cu” *oblojele femeiești* (*ibidem*/740 leg.), *dacă o descântă, dă înapoi* (526 leg.); „se vindecă cu” *scârnă de om* (90 leg.), „se vindecă cu excremente de om și cu sămânța de in” (194 leg.), „se vindecă cu excremente de câine” (592 leg.); „se vindecă cu” *piele de mât ori cu in pisat și fiert cu lăpte* (118 leg.), „femeile o descântă și o spurcă cu sânge din coada pisicii” (677 leg.), „se pălește cu oase de cal și dă îndărăt” (988 leg.) – magie prin similitudine (imitativă sau homeopatică);

„se vindecă dacă o atinge un om cu degetele cu care a omorât o cârțiță” (790 leg.) – magie prin contagiune și similitudine; „se vindecă” *dacă o scrie înapoi, adică AMIU* (150 leg.), *se scrie cu un creion și trece* (09 leg.) – utilizarea, prin rostire/incantație, a magiei prin similitudine și homeopatică, respectiv obținerea unui efect prin imitarea lui;

„se vindecă dacă se pune” *sopón cu pîtă* (49 leg.), „se pune pe ea ceapă coaptă, ceară, ca să tragă răutatea” (538 leg.), „se vindecă cu usturoi” (594 leg.), „se căptușește cu sare caldă” (596 leg.), „ca să se vindece” *o ocolêste cu sârea de-a-ndărâtele, ca să dea*

îndărăt (730 leg.), „se înțeapă cu sula arsă” (898 leg.), „î se descântă cu mălai, ca să se tragă” (900 leg.), „ca să se vindece, se unge cu pământ galben descântat” (984 leg.), „se pune cenușă” (01 leg.) – diferite practici rituale ce implică remedii bazate pe magia prin similitudine și incantația;

o descântă bábele cu cútea, boscorodéște împrejurul ei (NALR–Mold. Bucov., I, h. 103/548 leg.), *se descântă cu țárnă de la nouă mușuroaie de scârțiță* (*ibidem*/612 leg.), „leac de cârtiță: un om omoară o cârtiță cu mâna, ținând mâinile la spate; tot cu mâinile la spate, strânge de trei ori locul bolnav” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 110/830 leg.), *leac de cârtițoi: o femeie cu copii gémeni îl strânge cu două degete, și seacă* (*ibidem*/834 leg.),

Urcior (la ochi):

- cauza: [apar] *că s-a uitat la câini, așa spune bătrânii* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 20/869 leg.), „se face dacă dai cu mătura în pisici, găini etc.” (NALR–Ban., I, h. 40/82 leg.), *se fac când te uiți prin bórta chéii* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 27/509 leg.), *te-ai uitat únde nu trébe și s-o făcút* (*ibidem*/520 leg.), *se fáce minigóci dacă te speli din urciór* (NALR–Olt., I, h. 38/950 leg.) – tulburări ale echilibrului explicate prin principiul contactului,

- remediu: *trébuie să-l úrli, pe horn: hau, hau, ulciór de cáine, până mâine să nu mai fii la mine!* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 20/717 leg.), „pentru a se vindeca, urciorul se împungea cu o boabă de orz, spunându-se: *ham, ham, ulciór de cáne, nimic să nu mai fii tu până mâne*; bobul se arunca apoi în fântână” (NALR–Ban., I, h. 40/56 leg.), *te uiți într-o garáfă și-ți tréce* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 27/489 leg.), *te descântă bábele cu funíngină* (*ibidem*/507 leg.), *dai cu coada lîngurii de lemn ársă-n foc și-ți tréce* (542 leg.), „îl înțeapa cu fir de orz ca să dea înapoi” (639 leg.),

Zăbală: „Se face” *dacă am băut apă după cal.* „Se vindecă astfel”: *dau pin gură cu fieru de la căpițala călului* (ALR I/I, h. 29/600 leg.), „se face din răceală și” *ia veríga-n gură pe nerăsăritu soarelui că-ți trece* (*ibidem*/980 leg.),

Zăbale (la gură):

- cauza: *a mâncat în sfințitul soarelui și-a făcut caș la gură, ca puiu de rândunică* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 43/821 leg.), *ai mâncat după măt ș-ai făcut frâu* (NALR–Ban., I, h. 74/6 leg.), *se face dacă bei apă după cal* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 56/499 leg.), *se fac dacă bei apă pe la toărta ulcélui* (*ibidem*/504 leg.) – pedepsirea încălcării unor interdicții sau norme de comportament (magie prin similitudine și prin contact)⁶⁵;

- remediul: *dă cu coada pisicii să-i treacă* (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 43/824 leg.), *zice: șterge-te cu coada mâții* (NALR–Criș., I, h. 108/210 leg.), *te freci cu frâu ars de la cal și-ți trece* (NALR–Mold. Bucov., I, h. 56/498 leg.), *te ungi cu rugină de la căruță și-ți trec* (*ibidem*/509 leg.), *te freci cu cenușă și-ți trec* (512 leg.), *le freci cu coada lîngurii de lemn arsă-n foc și-ți trec* (544 leg.), *se trec [la bărbați] cu zăbalele de la cai, [la femei] cu coada de păr din cap* (621 leg.).

1.5.3. Comentarii în care se precizează doar remediul bolii:

Mi-au alinat durerile (leacurile): *descântecu ăsta mi-a mai luat júnghiurile* (ALR II/I, h. 125/728 leg.),

⁶⁵ Și Mihaela-Mariana Morcov (2014: 120) vorbește despre cauzele spirituale ale unor boli, în mentalul arhaic, acestea (precum epilepsia, de exemplu) fiind privite ca o consecință a „păcatului”.

Amigdale: „Când amigdalele erau inflamate, se aplica următorul tratament: bolnavului i se dădea să bea câte o linguriță de petrol sau era dus la o babă să-i dea-n gușă, să-i spargă lăturoii cu degetul sau cu coada unei linguri de lemn” (NALR–Ban., I, h. 86/5 leg.),

Creștetul (capului): „viermii de sub dușumeaua cămării, numiți *sordomáși*, *soldomáși*, se puneau pe moalele capului la copii și se descânta pentru ca să-i omoare pe cei dinăuntru” (*idem*, h. 4/2 leg.),

Cum se apără contra deochiului? (ALR II/I, h. 128)⁶⁶:

- *il șchípă*, leg.: *ptui, să nu te dióchi!* (2), *șchiopi să nu-l dióchi* (346) – gest protector, ritualic, prin magie homeopatică,

- *îi fáce crúce la obráz cu mána așá*, leg.: *cu degetul arătător* (4) – gest ritualic care implică și conotații de tip creștin (protecția divinității și a Sfintei Treimi),

- *mărjele la brâncă, ghióc*, leg.: *se leagă copilul la mână* (53), *il leagă la brâncă cu áță rósă*, leg.: *că zice că nu să dioache* (95), *áre o țâr de áță rósie ș-un ghióc pângă mână*, leg.: *ori un ai* (= usturoi, n.n.). *Dacă îi*

⁶⁶ În ALR II/I, comentariile din legenda hărții 128, chest. [4226] *Cum apărați copilul de deochi?*, sunt extrem de numeroase, fapt pentru care le-am selectat doar pe cele mai reprezentative pentru tema discutată; cifra dintre paranteze reprezintă numărul punctului cartografic. Unele comentarii metalingvistice din legendele hărților din ALR II, cum este și cazul acestei cheștiuni, fac trimitere la volumul de texte dialectale care completează atlasul (ALRT II), în care răspunsul la cheștiunea discutată este reluat sub formă de text.

Trebuie precizat și faptul că răspunsurile din atlas la această cheștiune, ca și la alte cheștiuni din această sferă, nu au putut fi, prin natura lor, cartografiate, nefiind urmăriți termeni lingvistici pentru o noțiune, ci descrierea obiceiului/ritualului; considerăm că aceste răspunsuri de tip descriere pot fi încadrate, din perspectivă pragmatică, în categoria „comentariilor metalingvistice” (descrierea obiceiului este explicitată prin limbaj, ca răspuns la solicitarea/interogația anchetatorului).

diochét, trăbă cotát de pótcă (250), îi leágă de mânúță néște coárdă de la céteră, să nu se deoáche (141 leg.), puneáu céva la grumáz, așa un os de descântec, ghióc (105 leg.) – influența malefică a factorului exterior nociv, respectiv a privirii care deoache (străpunge câmpurile energetice) poate fi combătută prin purtarea unor obiecte-totem (magie imitativă), iar dacă răul s-a manifestat, el poate fi combătut prin ritual de tip magic („căutatul de deochi”),

- *il negrește cu cărbune pe frunte; oamenii se miră: ce murdár este băiatu! Și nu se miră că e frumós; și așa nu-l deoáche (182 leg.), ia noróiu de sub călcái și-i fáce un semn copilului în frúnte, să nu se deoáche; zíce: núma să nu se deoáche! (414 leg.)* – semnul făcut pe frunte cu noroi sau cărbune este un gest ritualic cu virtuți protectoare (magie de tip imitativ, prin homeopatie, respectiv combaterea răului prin urât),

- *Se zíce: dedióchiu năcurat, du-te din-cătráu ai plecát (29 leg.), după fúndu dóniții ia; zíce că când s-o dăochiá fúndu dóniții, atúncea să se dăoáche copílu (ș-a dăochiát) (762 leg.), zíce: să se mire dă semnulétu ála, nu dă copíl, că e frumós sau urát (784 leg.), ridicánd copílu în sus, zíce: când s-o deochiá cériu cátu-i de nalt și pământu cátu-i de larg, atúnci să se mai deoáche cutáre, cum îl cheámă (848 leg.), îi spúne-asă: când s-o lumără firele-ástea în lung și-n lat, atúnci copílu meu să fie dăochiát (886 leg.)* – remediul pentru alungarea răului care a atacat sau ar putea amenința integritatea ființei e reprezentat de incantația magică, prin formule rituale ce vizează magia prin homeopatie sau prin similitudine (răul la nivel microcosmic este combătut prin hiperbolizare),

Hernie: *îți pun bábele ulcícá și-ți tréce (NALR–Mold. Bucov., I, h. 100/549 leg.),*

Pojar: „Se iau surcele din topor, se bagă în scaldă și se vindecă” (ALR I/I, h. 115/772 leg.),

Potcă: *îi coată de pótcă în apă cu cărbúni* (ALR II/I, h. 123/250 leg.), *descántă, súflă-nt-on vas cu apă, stánge cărbúni și cáscă cu lácrămi*. „Căscatul e semn că-i trece” (*ibidem*/833 leg.),

Pușchea: „Se zice: *mărgeáua mea, pe límba ta*, ca să se vindece pușcheaua” (*idem*, h. 39/172 leg.) – remediu care trimite la magia prin contact, cu ajutorul rostirii/incantației,

Scarlatină: „Se vindecă astfel”: *le dăm țúică și răsád de vârză, nóuă boábe pisáte în țúică* (ALR I/I, h. 116/780 leg.),

Urcior la ochi: *se zíce și ulciór, dar mai mult se zíce cíuru găinii*. „Ca să te vindeci”, *din bábe, se zíce, să azvârlí cu orz pe foc* (*idem*, h. 16/504 leg.),

Ureche: „S-a mai notat termenul *năjit* ‘durere, junghi în ureche’, care se vindeca dacă se băga ai în ureche și se descânta de năjit” (NALR–Ban., I, h. 42/57 leg.),

Zăbală: „Ca să te vindeci *le pâléști cu coáda língurii*” (ALR I/I, h. 29/614 leg.), „se ard cu coada lingurii” (*ibidem*/776 leg.).

2. Atlasele lingvistice cuprind și comentarii (inclusiv răspunsuri la chestiuni, de tip comentariu) care exprimă credințe sau superstiții ce vizează un alt tip de dezechilibru, datorat influenței unui factor exterior negativ asupra destinului individual sau chiar colectiv (în linie genealogică)⁶⁷:

⁶⁷ Este vorba despre aceleași răspunsuri ample de tip MN din ALR II, care, deși nu sunt neapărat comentarii explicite și opinii raportate la limbaj, pot fi considerate, din perspectivă pragmatică, un tip de

Cum se iau frate de cruce?: *dacă copilu ăl d-o murít mai áre un fráte, ori cá mái mic, ori cá mái máre, născúți toți într-o lúnă, se zic copii lunátici și, ca să áibă fráte pră pámánt (cá zice cá-l tráge și pră el în mormánt)* (ALR II/I, MN, 2629/76) – restabilirea echilibrului la nivel colectiv (slăbit la nivelul lanțului genealogic), cu ajutorul altui membru al comunității,

Caua (ființă închipuită cu care se sperie copiii)⁶⁸:

- *víne moróiu*⁶⁹ (ALR II/I, MN, 2662/2), *bébea, báu* (53), *víne pépea* (95), *víne góga și te mánáncă* (272), *víne cáua* (414), *bordóiu* (478), *bórza* (551, 574), *víne góga* (769), *hoáca* (833), *víne gogoróiu* (958) – amenințare cu pedepsirea comportamentului inadecvat prin intervenția unor ființe fantastice cu puteri malefice,

- *te múșcă cáinii, te múșcă céva* (4), *víne báu, víne lúpu* (36), *víne cánele, víne broásca și te múșcă, un șárpe máre* (192), *víne cánele, lúpu, húlpea* (310), *te pápă cáțélu, te pápă gáscánu* (762), *víne cálu, te múșcă cáinele, te-mpúnge* (812), *víne goánga, lúpu, ciovíca* (848) – amenințare cu pedeapsirea comportamentului inadecvat prin intervenția unor elemente zoomorfe cărora li se atribuie puteri malefice,

- *víne celáu* ‘țigan nomad’, *víne neámțu* (27), *víne báu, ómu-al négru* ‘hornarul’, *víne țigánu cu sácu*

răspuns-comentariu la întrebarea adresată de anchetator. Prin intermediul lor și prin descrierea detaliată a ritualului/obiceiului urmărit, nonlingvistul, respectiv informatorul, transmite o întregă moștenire culturală (vezi și nota anterioară).

⁶⁸ Despre pedepsirea încălcării anumitor reguli ale codului comportamental, conform cu mentalul arhaic magico-religios, sancțiune realizată prin boli sau anomalii cauzate de intervenția unor forțe/ființe supranaturale malefice, vezi și Mihali 2021: 99–111.

⁶⁹ După I.-A. Candrea (1999: 142), este vorba despre o categorie de ființe malefice supranaturale în care s-au sălășluit sufletele unor morți.

(47), *víne jindári și te bagă-n sac* (141), *mútu, múta* (182), *îi táie límba pópa* (250), *a viní drótoșu, a viní hornáru* (325), *víne jídovu cu stráița și l-a băgá-n stráiță* (334), „*îi sperie cu nebunii din sat*” (346), *víne móșu, te-a luá-n tórbă* (455), *te pápă móșu* (705), *fugi, că te ia túrcii (dobândéște frícă)* (791) – amenințare cu pedeapsa fizică sau chiar cu răpirea prin intervenția unor ființe umane care, prin anumite însușiri (fizice, psihice, profesionale sau chiar etnice), sunt diferite de restul comunității sau nu se încadrează standardelor comunității tradiționale,

Se pune pom verde la casă în ziua de 1 mai; cum se cheamă?: *la sângiórz, sára, se púne frúnză vérdé și rug la poiátă, leg.: „la poártă, la ocólu óilor, pe la firéști, să nu dúcă strigóii mána”* (ALR II/I, h. 213/250), *la sângiórz pun rugi pă porți, leg.: „pántru strigói, pántru strigóile, să nu ia láptele la vaci”* (260), *la rusálii púnem crengi verzi dă tei pân căsă, leg.: „pă la lăzglóane, pă la stréșina cășii; téiu nu-i ghicít dă tun ‘tráznet’, dă diávol (lăzglóane = grájdu și șúra, cotéțele; lăzglónu ómului)* (310) – ritualuri menite să împiedice influența unor entități negative asupra vieții materiale și a prosperității individului,

Todoruse: *sára púne frúnză dă ai și pelín la cheutoáre, să nu se fácă strigói* (ALR II/I, MN, 2838/47), *te ia rusálele și te dúce pe sus, dácă-i lucrá* (520), *la stródu rusárilor luá pelín și usturói; puneá pe la copii și pe la víte; spuneá că e bine-așá; cícă-i ia din călúș rusálele, adică-i bolnăvésc și pân nu joacă călúșu, nu le tréce* (812) – pedepsirea, de către ființele fantastice cu puteri malefice (Rusaliile), a încălcării interdicției de a lucra în ziua lor, protecția în fața acestora cu ajutorul unor plante, iar remediul bolii se realizează prin intermediul dansului ritualic al Călușului,

Ce fel de sărbători băbești mai cunoști?: zúua úrsului
„la 1 august; nu lucrează nici bărbații, nici femeile; nu se pronunță numele ursului, să nu le păgubească vitele” (ALR II/I, MN, 2850/27); **sfredeleúțele**
„atunci se găuresc urechile la fetițe” (53); **mărțea strámbă**: se-njimb atúncea, dácă lucră (64); **ștéfan cu fúmu**: tot píntru foc în doi augúst (219); **miércureantíe din post nu lucră, că țin díntru iéle** (250); **aléxia**: o țin feméile pántru broáștele; se fac pă mánuri (260) – nerespectarea unor zile însemnate în calendarul popular are consecințe nefaste asupra integrității fizice sau materiale a individului, datorate intervenției unor ființe cu însușiri supranaturale;

3. Comentarii referitoare la legătura dintre evoluția vieții individului și intervenția unor forțe supranaturale, însoțite de ritualuri magice cu funcție apotropaică; sunt vizate, în primul rând, momentele importante ale existenței individului:

Ce se face cu copilul mic îndată după naștere?⁷⁰: **púne mătură lângă el ș-un cuțít și tãmáie, să nu s-aprópie céla rău să-l stríce** (ALR II/I, MN 2652/53); **dácă-i slab, îi púne coádă de ludáie, să se-ngráșe ca ludáia** „dacă are păr după cap, atuncea aruncă apa din baie pe un câne, să piáră páru”; „pun și bani”: **să fie drăgástóși copíii ca báníi** (47); **púnem flori de pe câmp, amú vára, și din grădínă în oála acéea căre-ncálzésté ápa, ca să fie prúncu fain ca flórule** (95); **până nu răsáre soárele, îl púne-n leágán și púne-un fier péste copil, ca să nu-l poceáscă** „și tãmáie sub pernă” (172); **îi fáceá o legáturíță, puneá trei cúie de**

⁷⁰ Din multitudinea răspunsurilor la chestiunile care se încadrează în această categorie, transcrise în ALR II/I sub formă de material necartografiat, vom reda doar exemplele mai reprezentative.

cal, trei fire de tămâie, trei căței de usturói: să nu fie singur; puneá un cuțit pă el (192); când îl lăsă singur în casă pun mătură ori foárfeci ori cociórvă lângă dânsu, pân-la șase stamáni (365); îl scáldă: îi pune flúier în mână să poátă cânta frumós, îi pune bani să fie negustór „când îl lasă singur pun o mătură și un cuțit lângă copil” (386); îl scáldă, îl înfășă „moașa îi pune copilului în mână un condei sau o unealtă, ca să fie învățat sau meșteșugar” (399); nu-l lăsă singur și făr de lumânări pār-ce-l boteáză, să nu se lipească o lipitúră urátă, o pedepsie, o neputință (414); dícă-l ungi la picioáre cu untúră de găscă, nu-i frigurós niciodátă (574), „când îl lasă singur, îi pune un cuțit la cap”: că n-áre inger până nu-l boteáză (762), să nu s-alátare necurátu: cuțitu-i crúce (705); îl scáldă: pune mătúșile nițél lápte dúlce, zácăr, páine, se zíce că să fie copilu norocós, zácăr, să fie dúlce ca zácăru, páine, să áibe parte de páine, și bun ca páinea (784); dácă-i fátă, pune foárfeci lângă ea în trocúță; dácă-i copil, pune d-éștelalte céva, ce se ține de lucrú ómului (833) – ritualuri de tip magic (unele, cu influențe creștine) care vizează integritatea și protejarea nou născutului de forțe exterioare malefice, dar și dobândirea unor trăsături fizice și psihice conforme cu standardele estetice și morale tradiționale,

Ursitorile ursesc: *ursítele spun norócu și soárta copilului (ALR II/I, MN 2653/228); vine ursitóri; îi rânduiește ce áre să páță (95); ursesc la fereástă (102); ursíte „a auzit că au venit ursitele și au spus să întârzie cu nașterea, ca să se nască în ceas bun” (250); trei ursíte áre fiecáre om (431); ursitórite de la dumnezéu urséște, de-l urséște pă el când áre să moáră, cum áre să trăiáscă, șase zile pân-împlinéște el săptámána „atunci sunt” ursitórite (cum o fi el ursát de la dumnezáu; ucigáșu 'diavolul' il ursáză pe*

el, copilul) (872) – creștinism cosmic (728). În cadrul acestui obicei, se disting:

- ritualuri magice care trebuie îndeplinite pentru influențarea în mod pozitiv a entităților supranaturale:

în seára de ursitóri, ține lumânárea aprinsă toată noáptea și púne o pogáce: ursésc (ursitóri) (36); *ursitórule schimosésc, schimbă, îl fáce cúmva de nu-i cítav copilul* „de aceea se așează mătură și cuțit lângă copil” (141); *ursitórule îl urséște (îi fáce, trei seri, copilului o măsuță; mánáncă câteva vecine; se lásă dóuo farfurii neatínse și nici mása nu o stránge; spúne că vine ursitórule)* (182); *ursătórii ursésc (púne pá măsă pítă și sáre și apă, și áibă ursătórii ce máncă)* (316); *la trei zíle púne pe fereástă un pahár de apă ș-o bucățică de páne să vádă ce noróc áre* „baba vede în pahar dacă va fi bogat” (646); *îi púne bani, îi púne condéi, îi púne páine* (705); „se pune pâine, vin pe masă și bani; moașa, a doua zi, *ridică páinea*” (876),

- încălcarea unor reguli atrage pedeapsa din partea ființelor fantastice:

vine ursíta la feméia céea și moáre, dacă nu se păzéște a tria noápte; să nu ias-afără noáptea (405);

Ce obiceiuri mai sunt la Crăciun?: „Se face un colac numit **crăciún**; se pune în el busuioc și mătase roșie; dacă se arde busuiocul la copt, va fi **rod**; la Anul Nou se taie colacul în două; se udă la mijloc cu rachiu sau vin; cât e ud, se scoate; grăunțele rămase în ciur de la Crăciun la Anul Nou se dau la vite, colacul îl mănâncă cei din casă; paiele se mătură a doua zi și se aruncă într-un loc pe unde nu umblă nimeni; se aruncă și mătura” (ALR II/I, MN, 2830/47) – ritual de aflare/influențare a fertilității naturii și a prosperității individului,

Care sunt obiceiurile de Anul Nou?: *ârde două lumânări de la Paști și se uită în oglindă ca să-și vadă ursitóru ei* (ALR II/I, MN, 2798/537), *púne orz pe vátră, púne-acólo două boábe de orz pe vátra ársă și ele sáre úna-ntr-áltu; zíce că se iubésc, [k] ibéște-amândói „un flăcău și o fată”* (705) – ritualuri magice prin care se încearcă influențarea viitorului relației erotice,

Se ia busuioc de la preot și de ce?: *să-și púnă la păr, să-i crească páru* (ALR II/I, MN, 2802/53), *zíce că-i bun de leac* (102), *adúce noróc* (182) – ritualuri pentru influențarea integrității individului; *píntru ca să știe cu cine se mărítă, se viseáză cu ála după cáre se mărítă* (105), *ieu și pun la córnu mėsii* „peste creanga de busuioc pun un brâu, unde pune popa căldărușa; creanga o pune noaptea sub cap, *viseáză drágútu și ficiórii drágúta*” (141), *iși fac dă drágoste, îi dăscântă ele-acólo* (791) – ritualuri magice, cu influențe creștine, pentru aflarea viitoarei perechi,

Mărțișor: *la gúșă se púne un fir de mătáse róșie și úna álbă; vórba-i să nu se stríce la obráz de soáre* (ALR II/I, MN, 2833/29), *márțuri (hai să púnem márțuri la mánă să fim sănătóși!)* (769), *cică nu cáde smoála códrului pe ei pe fáță; vine un fel de căneálă, de negreálă de negrește piélea* (812), *mărțișór făcút de la lăsátu de sec de bránză; îl tréce pân bránză, ca să fie álbă ca bránza; și-l spálă și pân vin, ca să fie róșie ca vínu* (886), *scotém cevá róșu-afără, púnem pe o cúlme, pe o áță, afără, să se vază róșu; scuturám; se scútură púricii* (958) – ritualuri magice de asigurare a integrității ființei,

Ce fel de sărbători băbești mai cunoști?: *zúua cu lumină: atúncea tréce húlpea păstă gheútă; dácă este și poate tréce-i an bun, dácă nu tréce, îi an rău* (ALR

II/I, MN, 2850/284); **caloián** „a 3-a săpt. după Paști”: *făce fetele mărtea caloiénilor și-i dūce și-i îngroápă la mǎrginea sátului pin gráu și joi le făce pománă; măciníci*, zíua de măciníci „9 martie”: *rúpe un colác în córnu plúgului, înseámnă ca să fie timp bun de bucáte să se făcă páne múltă* (705) – ritualuri magice cu funcție apotropaică, de invocare a fertilității naturii,

Care sunt obiceiurile la înmormântare?:

- *lăsă bani la el pră piept; ocoléști groápa cu lománárea ce moáre el în mánă, să nu se făcă murói* (ALR II/I, MN, 2712/4), *îi bate un „pirói în piept să nu se făcă strigói*; de aceea îl păzesc; se pune pe el o seceră”; *cucurúz fript, ou fript, doágă de ciobáne și fir de trandafir „să nu se facă strigoi”* (8) – ritualuri al căror scop este acela de a împiedica transformarea individului, după moarte, într-o entitate malefică, ce ar putea amenința viața colectivității,

- *púne bani în mánă* [la mort]; *arúncă bani în groápă: îi răscúmpără groápa dác-o fost áltu-ngropát; îi plătéște áluiá locu*; „bani în mánă îi trebuie” *la vămi când mérge súfletu să áibă să nu fie cu mána goálă* (36); 2 coți de giulgiu îi dă peste mort și zice de trei ori: *pe lúmea ásta să fie a ta și pe háilaltă a mórtului; o betiță cât e copârșeu de lat o întinde, ca să poátă tréce váma* (157); *îi bágă un palțáu ‘băț’ și c-on ban și c-o lumină în copârșeu, în bráncă; și stérgură păstă bránci* (310); *fácem pomi cu poáme, cu caraméle și cu pérje* (463); *îi dă cevá de pománă: un așternút ș-o pérnă când îl scoáte pe úșă* (531)⁷¹ – ritualuri care au ca scop facilitarea trecerii sufletului în Lumea de

⁷¹ În cultura tradițională românească, în cadrul ritualului de înmormântare, obiectele puse în mâna mortului sau oferite ca pomană au o eficiență simbolică, aceste obiecte parvenindu-i celui decedat în Lumea de Dincolo și folosindu-i când va avea nevoie de ele (cf. Berindei 2015: 230), după cum îi vor ajuta la plata vâmlor văzduhului și banii puși în sicriu sau în mână (*ibidem*: 252 ș. u.).

Dincolo, prin plătirea tuturor datoriilor față de cei vii (pomana), dar și față de entitățile care ar putea împiedica trecerea sufletului spre Lumea „fără dor” (plata vămilor).

4. Credințele populare exprimate în comentariile metalingvistice avute în vedere în acest capitol se încadrează în tiparele unui mental arhaic de tip magico-mitic, în care lumea este imaginată antropocentric și este guvernată de o logică a fastului și de reguli morale stricte, care garantează echilibrul și prosperitatea individului și a colectivității. Orice încălcare a acestor norme și orice ieșire din tiparele tradiționale sunt sancționate într-un mod restrictiv și justițiar, atât de către colectivitate, cât și de forțe exterioare individului, cu puteri supranaturale. Practica rituală este unul dintre remediile prin care, într-un mod reparator, sunt anihilate forțele distructive ale echilibrului micro- și macrocosmic.

Așa cum se poate constata și în exemplele citate mai sus, pentru omul arhaic, caracterizat printr-o mentalitate ordonatoare, orice abatere de la norma care stă la baza armoniei universului este sancționată prin anomalie sau boală. Reinstaurarea ordinii se realizează prin practici rituale, deoarece, așa cum afirmă și Andrei Oișteanu (1989: 66), „pentru populațiile arhaice cu anume mentalitate magică, omul nu este un simplu spectator pasiv la înfruntarea zeului cu stihia, ci un participant activ, solidar cu zeul demiurg – ambii fiind răspunzători de menținerea echilibrului și ordinii cosmice”. Prin intermediul practicilor magice și al comportamentelor rituale, omul arhaic încearcă să stăpânească realul și să-l ordoneze conform rigorilor și legilor ființării comunitare, acționând prin „paradigmele ethos-ului etnic” (Crețu 1988: 133).

II. Credințe populare referitoare la „ciclul vieții”

0. După cum am menționat anterior (vezi cap. 3), comentariile metalingvistice surprinse în ancheta dialectală exprimă și *varietatea diastratică*, respectiv variația limbajului în raport cu statutul vorbitorului ca purtător al unei tradiții socioistorice. Acestea reprezintă reflexele unei gândiri de tip magico-mitic regăsite de-a lungul întregului areal dacoromân și manifestate prin practici rituale și remedii ce vizează eliminarea răului, a forțelor nefaste care tulbură acest echilibrul micro- și macrocosmic (de obicei, practici bazate pe magia homeopatică sau imitativă, potrivit legii similitudinii. cf. Frazer 1923: 15–16 și *passim*).

Ca și în cazul configurației lingvistice, această configurație simbolică a credințelor populare întâlnite în cadrul comentariilor metalingvistice denotă, în varietatea manifestării lor la nivelul ritualului, o marcată unitate nu doar diatopică, ci și diastratică (cf. și Dumistrăcel, Hreapcă 2008; Olariu 2017: 14).

1. În acest context, în comentariile metalingvistice din ALR I, ALR II și ALRT II, utilizate ca surse în capitolul de față, sunt întâlnite și credințe populare referitoare la itinerarul terestru al ființei umane exprimat în cicluri existențiale jalonate de cele trei momente esențiale: a) nașterea; b) căsătoria; c) moartea. În mentalitatea arhaică, existența individuală este un segment al existenței cosmice, Mircea Eliade (1965: 6), considerând că „la vie

humaine n'est pas sentie comme une brève apparition dans les temps entre deux néants; elle est précédée d'une préexistence, est se prolonge dans une postexistence, la mort n'est qu'une autre modalité de l'existence humaine". Aceste credințe sunt însoțite uneori și de anumite practici rituale, a căror pondere variază: în cazul nașterii, predomină riturile de integrare, la căsătorie, riturile de separare și de integrare, iar la înmormântare, riturile separării (cf. Șeuleanu 1985: 54).

1.1. Nașterea este momentul „ieșirii copilului din raiul odihnitor al pântecelui matern și intrării în Iadul lumii de aici” (Ghinoiu 2008: 208). Riturile legate de acest moment, ca „rituri de trecere”⁷², sunt menite să influențeze în bine și să facă posibilă intrarea în colectivitate a noul-născutului, din pre-existență la existență (Eliade 1965: 126), în linia genealogică a neamului său. În unele comentarii metalingvistice care consemnează credințe referitoare la acest moment sunt amintite și ritualuri de tip magic (unele, cu influențe creștine) ce vizează integritatea și protejarea noul-născutului de forțe exterioare malefice, dar și integrarea în rândul colectivității prin dobândirea și garantarea unor trăsături fizice și psihice conforme cu standardele estetice și morale tradiționale:

1.1.1. În ALR II/I, MN, chest. [2652] Ce faceți cu copilul după ce s-a născut?: *pune un cuțit și câtă usturói și câtă tămâie ș-un ban de argint (2)*⁷³; „dacă-i slab, îi pune

⁷² După Arnold van Gennep (1909), este vorba despre o translație între două moduri existențiale importante sau între două stări, cu efecte de natură socio-culturală, biologică etc.

⁷³ Așa cum am procedat și în capitolele anterioare, exemplele citate sunt redată în formă literarizată; spre deosebire de comentariile anchetatorului, care sunt scrise cu caractere drepte și sunt marcate

coadă de ludaie, să se-ngrăse ca ludaia, dacă are păr după cap, atuncea aruncă apa din baie pe un câne, să piară păru, pun și bani: să fie drăgăstoși copiii ca banii” (47); *púnem flori de pe câmp, amú vára, și din grădínă în oála acéea căre-ncălzéște ápa, ca să fie prúncu fain ca flórule* (95); *până nu răsăre soárele, îl púne-n leágân și púne-un fier péste copil, ca să nu-l poceáscă* „și tãmâie sub pernă” (172); *îi făcea o legăturiță, puneá trei cúie de cal, trei fire de tãmâie, trei căței de usturói: să nu fie síngur; puneá un cuțit pá el* (192); *când îl lásă síngur în căsă pun mătură ori foárfeci ori cociórvă lângă dánsu, pân-la șáse stamáni* (365); *îl scáldă: îi púne flúier în mână să poátă cánta frumós, îi púne bani să fie negustór* „când îl lasă síngur pun o mătură și un cuțit lângă copil” (386); *îl scáldă, îl înfășă* „moașa îi pune copilului în mână un condei sau o unealtă, *ca să fie învățat sau meșteșugar*” (399); *nu-l lásă síngur și făr de lumânări păr-ce-l boteáză, să nu se lipeáscă o lipítură urátă, o pedepsie, o neputínță* (414); *dică-l ungi la picioáre cu untură de găscă, nu-i frigurós niciodátă* (574), „când îl lasă síngur, îi pune un cuțit la cap”: *că n-áre ínger până nu-l boteáză* (762); *să nu salátare necurátu: cuțitu-i crúce* (705); *îl scáldă: púne mătúșile nițél lápte dúlce, zácăr, páine, se zice că să fie copílu norocós, zácăr, să fie dúlce ca zácăru, páine, să áibe párte de páine, și bun ca páinea* (784); *dacă-i fátă,*

între ghilimele, în comentariile informatorului, cuvintele sunt transcrise caractere italice și cu accent; după sigla atlasului, este dată abrevierea hărții (h.) și numărul ei (sau abrevierea MN, pentru materialul necartografiat), despărțită prin bară oblică de numărul punctului de anchetă și abrevierea pentru legendă (leg.); acolo unde exemplele aparțin aceluiași volum și aceleiași hărți, punctul de anchetă este dat între paranteze.

púne foárfeci lângă ea în trocúță; dácă-i copil, púne d-éstelalte céva, ce se ține de lucrú ómului (833)⁷⁴,

1.1.2. În comentariile din h. 241 **Ursitori**, din ALR I/II: *víne tri ursitóri și le urséște ce să páță ‘pățească’* (80 leg.); *strigoáie-s álea* (302 leg.); *îi urseáză ce să pățească* (343 leg.); **pocitóri**, leg.: *sânt ori bărbáți ori feméi* (385); *víne și-l poceáscă pe copil* (395 leg.), este exprimată credința în ființe malefice supranaturale (*strigoaie* sau *pocitori*) care „se crede că vin de regulă înainte de miezul nopții, și nu numai că chinuiesc și schimosesc în tot chipul pre copiii nebotezați, ci pre mulți chiar îi și fură, înlocuindu-i cu alții urâți și schilozi de-ai lor” (Marian 2000a: 56); este amintită, în pct. 504 leg., și credința legată de scăldatul nou-născutului: *Nu se aruncă scáldușa trei, patru zile,*

ALR II/I, MN, chest. [2653] **Ursitorile ursesc:** *ursítele spun norócu și soárta copilului* (228); *víne ursitóri; îi rânduiește ce áre să páță* (95); *ursésc la fereástă* (102); *ursíte* „a auzit că au venit ursitele și au spus să întârzie cu nașterea, ca să se nască în ceas bun” (250); *trei ursíte áre fiecáre om* (431); *ursitórite de la dumnezéu urséște, de-l urséște pá el când áre să moáră, cum áre să trăiáscă, șáse zile pân-împlinéște el săptămána* „atunci sunt” *ursitórite (cum o fi el ursát de la dumnezáu; ucigáșu ‘diavolul’ îl ursáză pe el, copílu)* (872); tot la această chestiune sunt consemnate și:

➤ ritualuri magice care trebuie îndeplinite pentru influențarea în mod pozitiv a entităților supranaturale: *în seára de ursitóri, ține lumánárea aprínsă toátă noáptea și púne o pogáce: ursésc (ursitóri)* (36); *ursitórite*

⁷⁴ Despre ritualuri cu rol protector sau augural practicate odată cu scăldarea nou-născutului vorbește și S. Fl. Marian (2000a: 68–90).

schimosésc, schimbă, îl făce cûmva de nu-i cîtav copîlu „de aceea se așează mătură și cuțit lângă copil” (141); *ursitorile îl urséște (îi făce, trei seri, copilului o măsúță; mănâncă câteva vecine; se lăsă dóou farfurii neatînse și nici mása nu o strânge; spúne că vine ursitorile)* (182); *ursătorii ursésc (púne pã mäsă pítă și sáre și apă, și áibă ursătorii ce mîncă)* (316); *la trei zile púne pe fereástă un pahár de apă ș-o bucățică de pîne să vádă ce noróc áre* „baba vede în pahar dacă va fi bogat” (646); *îi púne bani, îi púne condéi, îi púne pîne* (705); „se pune pâine, vin pe masă și bani; moașa, a doua zi, *ridică pînea*” (876),

➤ credința că încălcarea unor reguli atrage pedeapsa din partea ființelor fantastice: *vine ursita la feméia ceea și moáre, dacă nu se păzéște a tria noápte; să nu ias-afără noáptea* (405).

1.1.3. În ALR I/II, h. 208 **Colaștră**, pct. 45, apare și credința referitoare la alăptatul copilului imediat după naștere: *acesta nu i se dă copilului trei zile*, așa cum consemnează și S. Fl. Marian (2000a: 107):

Românele de pretutindene, după cât știu eu până acuma, nu îndătimează a da copiilor nou-născuți îndată după naștere de supt, ci abia a treia sau a patra zi, adecă până după trecerea Ursitorilor, când le-a venit laptele, căci adeseori se întâmplă că celor mai multe mame nu le vine laptele până după a treia zi, și anume după ce le-a scaldat moașa. Până atunci copiii se nutresc cu lapte de vacă, rărit cu puțină apă și îndulcit cu zahăr.

1.1.4. În ALR I, în hartă și în legenda hărții 243 **Deochiu**, este notată folosirea anumitor obiecte și gesturi ritualice cu rol protector, precum: *o verigă*, leg.: „la mână. Până la un an i se face un benchi, cu carbune sau cu noroiul

de la tocul ghetei” (614); *nîște topoáre*, leg.: „mici, închipuite numai. Sânt din fier și se leagă de fașe” (803).

În ALR II/I, comentariile metalingvistice din legenda hărții 128 **Cum apărați copilul de deochi?** sunt extrem de numeroase. Credințele exprimate sunt însoțite de aceleași gesturi rituale cu rol protector:

- *îl șchípă*, leg.: *ptui, să nu te dióchi!* (2); *șchiopi să nu-l dióchi* (346 leg.) – gest protector, ritualic, prin magie homeopatică,
- *îi fáce crúce la obráz cu mána așá*, leg.: „cu degetul arătător” (4) – gest ritualic care implică și conotații de tip creștin (protecția divinității și a Sfintei Treimi),
- *mărjéle la bráncă, ghióc*, leg.: *se leagă copilul la mână* (53); *îl leágă la bráncă cu áțá róșă*, leg.: *că zice că nu să dioache* (95); *áre o țar de áțá róșie ș-un ghióc pángă mână*, leg.: *ori un ai* (= usturoi, n.n.). *Dacă îi diochéť, trábă cotát de pótcă* (250); *îi leágă de mánúť néște coárdă de la céteră, să nu se deoáche* (141 leg.); *puneáu céva la grumáz, așá un os de descántec, ghióc* (105 leg.) – influența malefică a factorului exterior nociv, respectiv a privirii care deoache (străpunge câmpurile energetice) poate fi combătută prin purtarea unor obiecte-totem (magie imitativă), iar dacă răul s-a manifestat, el poate fi combătut prin ritual de tip magic („căutatul de deochi”),
- „îl negrește cu cărbune pe frunte; oamenii se miră: *ce murdár este băiátu!* „Și nu se miră că e frumos; și așa nu-l deoache” (182), „ia noroiu de sub călcâi și-i face un semn copilului în frunte, *să nu se deoáche; zice: núma să nu se deoáche!*” (414) – semnul făcut pe frunte cu noroi sau cărbune este un gest ritualic cu

virtuți protectoare (magie de tip imitativ, prin homeopatie, respectiv combaterea răului prin urât),

- „Se zice: *dedióchiu năcurat, du-te din-cătrău ai plecát*” (29); *dúpă fúndu dóniții ia; zice că când s-o dăochiá fúndu dóniții, atúncea să se dăoáche copílu (s-a dăochiát)* (762), „zice: *să se mire dă semnulétu ála, nu dă copil, că e frumós sau urát*” (784), „ridicând copilul în sus, zice: *când s-o deochiá cériu cátu-i de nalt și pământu cátu-i de larg, atúnci să se mai deoáche cutáre, cum îl cheámă*” (848), *îi spúne-așá: când s-o lumără firele-ástea în lung și-n lat, atúnci copílu meu să fie dăochiát* (886) – remediul pentru alungarea răului care a atacat sau ar putea amenința integritatea ființei e reprezentat de incantația magică, prin formule rituale ce vizează magia prin homeopatie sau prin similitudine (răul la nivel microcosmic este combătut prin hiperbolizare).

Gesturi și practici rituale de acest tip sunt consemnate și în volumul de texte dialectale (ALRT II) ce însoțește și completează ALR II, precum: *Íi súflă prăstă cap să nu să dioáche. Fáce báiere, dă prin gunói, dă róșu, dă gálben, dă vérde. Ș-atúncea cáta chică ia din cap de la pártea dreáptă ș-o prinde cu cáta ceáră, ca să nu să piárdă; ș-o prinde-atúncea de firele-álea. Ș-atúnci dăscántă* (29 **Să nu să dioáche copílu**).

1.1.5. Unele credințe sunt legate de statutul copilului nebotezat (născut mort sau mort după naștere, nebotezat), precum cea întâlnită în legenda hărții 215 **Copil nebotezat**, din ALR I/II, pct. 378, unde se afirmă: „*morói* zic femeile la copiii pe care îi nasc morți”, aceștia fiind considerați ființe malefice supranaturale care se întorc să

facă rău celor vii, îndeosebi copiilor mici și vitelor (cf. și Marian 2000a: 63).

În ALR II/I, h. 145 leg. **A murit în naștere**, în pct. 551, apare credința, de influență creștină, a impurității femeii în primele patruzeci de zile după naștere: „Până trece copilul de șase săptămâni, se zice despre femeie, dacă ea moare, că o murit în păcate. La înmormântare n-o duc în biserică, ci o prohodește afară”.

1.2. Căsătoria este un alt moment existențial important din itinerariul ființei umane, rit de trecere ce marchează ieșirea dintr-o stare veche și intrarea într-o etapă diferită a vieții individului. Conform mentalității tradiționale, este „o experiență umană fundamentală și socialmente necesară în viața omului, peste care nu se poate trece, care nu poate fi ocolită” (Șeuleanu 1985: 55). Comentariile din atlase pun în evidență o serie de ceremonialuri care oficializează căsătoria, între care predomină ceremonialul nupțial.

1.2.1. Există și comentarii despre imposibilitatea intrării în această etapă existențială și implicit a încadrării în rândul lumii, conform mentalității tradiționale, așa cum se poate constata din legenda hărții 241 **Ursitori** din ALR I/II, care reflectă credințe referitoare la influența unui factor exterior negativ asupra destinului individual: „i-o făcut de ursită. Dacă nu se poate mărita, se zice: **să-ți desfucă ursita**” (428); *vântu cel rău de ursit* (456).

Unele comentarii se referă la anumite ritualuri de tip magic cu rolul de a afla viitorul partener de viață sau chiar de a influența întâlnirea cu acesta: „când la o femeie i-a murit bărbatul, ea zice: **mai am on ursitór**, adică mai am un bărbat. Ca să se mărite, ea își **face pe ursită**, la o babă care știe descânta de ursată” (*ibidem*/512); „**îi face de**

ursită flăcăului sau fetei și se arată pe cine ia în căsătorie” (618).

Și în răspunsurile notate în ALR II/I, e consemnat, în materialul necartografiat, acest tip de ritualuri (unele, cu influențe creștine), practicate cu ocazia Anului Nou sau a Bobotezei, precum:

- MN chest. [2798] **Care sunt obiceiurile de Anul Nou?:** *ârde două lumânări de la Paști și se uită în oglindă ca să-și vadă ursitoru ei* (537); *pune orz pe vâtră, pune-acólo două boabe de orz pe vâtra arsă și ele sáre úna-ntr-áltu; zice că se iubesc, [k] ibéște-amândói „un flăcău și o fată”* (705),
- MN chest. [2802] **Se ia busuioc de la preot și de ce?:** *pîntru ca să știe cu cine se mărită, se visează cu ála după cáre se mărită* (105); *ieu și pun la córmu mėsii „peste creanga de busuioc pun un brâu, unde pune popa căldărușa; creanga o pune noaptea sub cap, visează drăgútu și ficiórii drăgúta”* (141); *își fac dă drăgoste, îi dăscántă ele-acólo* (791).

1.2.2. În condițiile în care ceremonialul nupțial are rolul de a lega doi tineri care trec într-un nou ciclu existențial și de a apropia două familii distincte, unirea acestora se realizează progresiv, presupunând unele etape pregătitoare dominate de anumite tipare comportamentale impuse de mentalul colectiv. Este vorba despre o categorie de acte rituale cu funcție de unire, dar și de compensare (Șeuleanu 1994: 65), de multe ori acestea fiind împlinite.

Ca acte ceremonial-rituale de **unire** pot fi considerate:

- pețitul: *i-o vinít un míre s-o ceără fâta* (ALR II/I MN **Pețitor** chest. [2672]/405); *i-a vinít împețitor*

(*ibidem*/682); *o mână pe-un om să văză că mere după ficióru ăla* (*idem*, MN **Pețitor (delegat de mire)** chest. [2673]/141); *a venit un om cu plósca trimés dă cutăre* (*ibidem*/791) – acesta din urmă fiind un act ceremonial de unire, dar și de compensare („cu plosca”, pentru cinstirea viitorilor socri),

- logodna: „când merge să se învoiască” (ALR I/II h. 515/178 leg.); „când a făcut încredințarea ‘logodna’” (*ibidem*/335 leg.); *atúncea se dúce mírele de-ntreábă (se logodesc, schimbă inelele)* [Logodna e deci, de fapt, pețitul] (ALR II/I h. 158/463 leg.) – ritual de unire, dar și de compensare; *núnu-i logodéște: púne-o stráchină de grâu plínă. Ș-ápu ia veríga de la mire și de la mireásă. Ș-ápu ia și le-améstică pe-amândouă în gráu ceála pără-n tri ori. Ș-ápui vără mána amândói și, căre scoáte veríga mai întâi, pu-aceála-i mei hárníc* (ALRT II/431 **Logodna**).

Ca rituri de *compensare* sunt considerate „schimburile” („plăți” și urări reciproce, diferite cadouri și mesele de „reconciliere”), oferirea și primirea de daruri rituale având drept scop „ameliorarea și deci structurarea în direcția voită a relațiilor interpersonale” (Șeuleanu 1994: 67): „flăcăul dă bani fetei căpară ‘arvună’” (ALR II/I, h. 158/27 leg.); „mirii schimbă inelele” (310 leg.); *dăpă logóndă schimbă: ea-i dă o cămășe dă noápte și el o róchie* (762 leg.); *i-adúce schímбу: cercéi și inél* (958 leg.); „când se duce mireasa la casa mirelui, dăruiește o rochie nunei; această rochie se numește *sovón*” (*idem*, h. 160/728 leg.).

În cadrul ceremonialului nupțial, cu reguli stricte instituționalizate prin tradiție, în categoria schimburilor se încadrează și:

- chemarea la nuntă: *sânt băiéți; pleacă pin sat cu ploști sámbăță după dóoșpe* (ALR II/I, h. 161/784 leg.);

umblă cu gînerile și cu lăutării pin sat din căsă-n căsă; strigă: bă, cutăre!, vîno-ncoă de bea din plóscă, ia din mánă și roágă de bine! (812 leg.) – închinarea cu plosca fiind un rit de propițiere (de acceptare a noului cuplu în rîndul comunității și de influențare a prosperității noii celule familiale care urmează a se închea),

- masa ritualică, oferită de miri nuntașilor, precum și darurile oferite de nuntași mirilor, ca semn al acceptării acestora, ca nouă familie, în rîndul comunității: *ospăt* ‘masa cu bucate de la nuntă’ (ALR I/II, h. 254/385 leg.); *pănă ei o umblăt p-acólo, pân-atúnci părinții acasă s-o pregătít cu toate mîncările și băuturile să fie gáta. Ș-ápă p-atúnci, pă căți o fost chemáți la nuntă, tăți o fost acólo. [...]* *Cáre cum gátá de jucát cu mirása, mereá la mása ín de șideá mirile cu nánáșu-său, ș-apói da ce voiá de jócu mirési, or bani, or céva háne, or páhăre, órce váse* (ALRT II/ 325 **Cum se face nunta**).

1.2.3 Comentariile metalingvistice și răspunsurile-comentariu din materialul necartografiat cuprins în ALR II surprind și ritualuri de *separare*. Astfel, în ALR II/I, MN, chest. [2689] **Măscărici**, este consemnat gestul ritual al travestirii unora dintre nuntași în ființe supranaturale cu virtuți malefice, cu scopul de a „păcăli” alaiul nupțial care vine după mire sau după mireasă prin amânarea momentului separării de vechea stare: *se fac maiamúci* (8), *mozomáine* (36), *goțói* (53), *paparúde* (130), *buduháli* (141), *măscurăși; iau obrázár „umblă călare; și caii sunt mascați”* (250), *ciufulitór* (316), *ciuf* (353), *se fáce mut* (362), *moșneág* (399), *brezáie* (762), *poznáși* (784), *stólnici mascáți* (987), *se fac uráți, cu tórbă în spinăre și*

cu grébăn în spinăre. Și bába se únge cu funíngine: niște nălúci (ALRT II/455 **Măscărici la nuntă**).

Este întâlnită și travestirea sau ascunderea miresei/mirelui, pentru a nu fi găsiți de nuntași: *cân vîne după mireásă, se-mbracă únu urât, ș-ápuí spúne că áia-i mireása, nu éste álta acó* (ALR II/I, MN **Măscărici**, chest. [2689]/102); *núma pe mireás-o-mbracă, când vin după mireásă, să n-o cunoáscă mirele „numai a patra oară i-o dá”* (157); „se îmbracă un flăcău în haine femeiești și zice că e mireasa” (334); „mai demult îl **pitulá** pe mire; acoperirea mai mulți flăcăi; mireasa, dacă nu-l cunoștea, plătea bani” (172).

Pe lângă rolul separator al acestor ritualuri, ele au și un rol purificator, de alungare a entităților negative prin intermediul magiei prin similitudine și crearea unui spațiu propice pentru noua stare în care urmează să intre cuplul nupțial, care, la nivel microcosmic, are statut de cuplu primordial. Aceleași jocuri cu măști și aceleași personaje sunt întâlnite și în cadrul ritualurilor de Anul Nou, când se celebrează intrarea într-un nou ciclu existențial.

Purtătoare de semnificații separatoare (ieșirea dintr-o stare veche și intrarea într-o nouă stare) sunt și comentariile referitoare la îmbrăcămintea miresei și la gesturile rituale legate de aceasta, precum în harta 160 din ALR II/I **Vălul miresei**: „mai demult mireasa purta **fachiól**, un vâl cu flori albe brodate pe el; se lăsa până peste ochi; se glumea că adecă mireasa să nu vadă pe unde o duce, să nu știe drumul înapoi la casa părinților” (235 leg.); *i-astupá óchii cícă-naínțe cu-o măsă ‘față de masă’* (463 leg.); „mai demult mirele lega mireasa la ochi cu un **hóbot** și cu ochii legați o ducea la cununie” (666). În pct. 47, este consemnat și gestul ceremonial de unire, îndeplinit de nașă, referitor la acoperirea capetelor mirilor cu același material: „Astăzi vâlul obicinuit al miresei se numește

zovón, zǎvón. Mai demult nuna cumpăra materie pentru o rochie și aceea o pune peste capetele mirilor în timpul cununiei. Aceasta era tot *zovón, zǎvón*. Făcea ca un cort pe capetele mirilor”.

1.2.4. În comentariile din ALR II/I, ca și în volumul de texte, sunt întâlnite și credințe referitoare la rituri de purificare, de fertilitate și de integrare, reflexe ale unei gândiri de sorginte mitică.

Astfel, este prezent ritualul împodobirii simbolice a unui *arbore* (*măr* sau *brad*), ca semn al fertilității, dar și al începutului, al intrării într-o nouă stare, arborele având chiar virtuți antropo-cosmogonice (întemeierea unei noi „lumi”) ⁷⁵, în cadrul unui ritual mitic cu elemente creștine: *pómu uspǎțului* (*împǎnát* „cu mere, prune, zahăr, flori: îl licitează”) (ALR II/I MN **Mărul de la nuntă** ⁷⁶ chest. [2692]/53); *măr* („o cracă de măr; se pun pe ea colăcei, mere, lumânări; se duce la biserică; se pune lângă măsuța pe care o înconjură la cununie”) (130); *mǎru mirelui* (*îl slujéște* „preotul, acasă, seara, la mirele sau îl duce la biserică”) (141); *brádu mirésii* („gătit cu pesmeți, cornuri, turte, pișcoturi; cel care *joacă brádu* are un kg de pesmeți la mânerul bradului”) (182); *púne brazi, doi brazi, la poártă la sócri și púne și la nuni*; „îi pun” *vórnicii; i-adúce din pădúre; îi gătéște mireása cu flori* (192); *pom cu túrte* (260); *brádu* („nunul îl face”) (762); *brad* („un brad mic”;

⁷⁵ Despre arborele antropo-cosmogonic, simbol al centrului, în jurul și din materia căruia se întemeiază lumea, vezi Oișteanu 1989: 123. Imaginea mărului ca „arbore cosmic” și simbol al centrului lumii este amintită și de Vasile Tudor Crețu (1980: 51). De asemenea, despre ceremonialul împodobirii copacului/bradului de nuntă discută și S. F. Marian (2000b: 243–244).

⁷⁶ Din numeroasele răspunsuri obținute la această chestiune, le-am selectat pe cele care ni s-au părut mai reprezentative pentru lucrarea de față.

îi pune un măr în vârful și-un covrig și-i leagă mireasa un ștergar la flăcău căre-a dus brădu) (769); **pom de măr**, **pom de brad** (848),

- *Se duce mireasa, cu fratele dă mână și cu fetele și cu lăutării cântând, cu căldărea la fântână, căre-aduce apă să facă brădu. Îl face tri fete, fie verișoare, fie prietine. Leagă așa acolo trei buchete dă flori în trei crăci ale brăduului. Pune căldărea pã mäsă și-nvârtește brădu în căldăre. P-ormă, după ce-l tărmenă, îl stropéște fratele dă mână dă trei ori cu vin. D-ací ies afără, fac o hóră. Atúncea pune brădu, îl înfîge undevă. Și întră fetele la mäsă, mănâncă și bea și pleac-acás.*

[Acestea se fac duminică dimineața. După aceea pun bradul în căruță, îl duc la biserică și înconjură biserica cu el. Apoi îl rup și îl împărțesc, iar cotorul îl aruncă pe biserică] (ALRT II/886 **Nunta**) – ritualul de fertilitate este precedat de un ritual de purificare (prin intermediul apei),

- *Împreșoară [bradul de la nuntă] cu hârtii și cu beteală. Mai are și-o pâine-n el.*

*La nuntă, pleacă dă la fătă și-l duce la táta băiatului și-l pune pã casă. Stă până căde el singur (ibidem/928 **Nunta**),*

- *Face brad: [aduc un brad de la Oltenița sau] o cracă dă ciréș și-l înfășoară cu til și cu arnici rôșu și-i pune și-un colăcu-n vârful brăduului. Și-l ia și-l duce la ginere, când ia țoálele mirésii (le ia duminică, când vine dă ia mireasa), l-îmfîge în colțu cásii la ginere. Stă acolo până putrezéște (ibidem/958 **Nunta**).*

În ALRT II, împodobirea ceremonial-rituală a mărilor este prezentă și în cadrul ritualurilor de

compensare, respectiv al „schimburilor”: „La câteva zile după ce s-au tocmit”, *atúncea dă mǎru. Să duc părinții júnelui și júnelle la mireásă cu mǎru: pogáce și mǎr și bani pǎ pogáce. Atúncea cină și joácă și mai descântă câte úna*” (47 **Cum se dă mǎrul miresei**).

În cadrul ceremonialului nupțial, care marchează un nou ciclu vital prin împerecherea cuplului divin/primordial (cf. și Ghinoiu 2008: 214), pe lângă pomul/bradul de nuntă este întâlnit și **steagul de nuntă**, „substituit al masculinității și virilității mirelui”, dar și al fecioriei (*ibidem*: 288), așa cum consemnează MN-ul din ALR II/I **Steag (la nuntă)** chest. [2691], unde este denumit: *stag* (27, 29, 36), *steag* (141, 219, 250, 260), *zazlǎu* (279), *lazglǎu* (310), *lazlǎu* (316), *brad* (431, 899), *prăjină* (762) sau *băț* (574) și se precizează materialul din care este confecționat: *un chindéu, o bótă* (219); *făcút din príme* ‘panglici’ (250); *din nǎfrámi mari de mătáse* (260); *din cárpe de la fete* (316); *cu țurgǎláuă* (346); *coáda biciului; leágă o bastită albă-n vǎrv*. „Se pune pe masă; se poartă la horă, îl duce *vornicélu*” (431); *pun brad pe la nuntă* „la casa cu nunta” (531); *crácă din brad*; „se aduce de la munte, se acață de acest brad fire de lână și flori” (899) – după cum se poate constata, în unele puncte, steagul se identifică cu bradul de la nuntă.

În ALRT II, se precizează:

- „[Mirele are un vornic și mireasa unul.]” *Vórnicu áre-un băț încárcát cu pânzătúri de-áste de cap. Și-n vǎrvu bățului o bucrétă frumoásă din tot fel de flori* (574 Vornic la nuntă),
- *Víne pocinzéii cu prăjína, pocinzéii mirésii*. „[Neamurile, nuntașii miresii, merg la mire seara, cu

un curcan fript, cu o ploscă de vin, cu pâne și cu un șervet mare în vârful unei prăjini lungi]” (762 Obiceiu la nuntă).

1.3. În mentalul arhaic românesc, credințele referitoare la problematica **morții** și a **înmormântării** sunt la fel de numeroase ca și cele referitoare la ceremonialul nupțial⁷⁷. Ipostaza încetării funcțiilor vitale ale ființei umane a generat o multitudine de credințe și ritualuri menite a asigura liniștea trupului și a sufletului celui plecat în Lumea de dincolo.

1.3.1. În ALR, sunt consemnate și credințe referitoare la această etapă existențială, începând cu ideea unei morți menite/provocate prin practici rituale, respectiv **ursitul de moarte**, precum în ALR I/II, h. 241 **Ursitori**: *pribuluiésc* ‘socot’ *că moare de ursită* (436 leg.); „*ursită* i se face cuiva, ca să moară” (542 leg.); „*făce pe ursită* femeile, pentru ca să moară lăuza, ca bărbatul să ia pe alta” (558 leg.); „*i-o făcút de ursită*, să moară, să o ia altul” (652 leg.).

⁷⁷ Problematika este abordată pe larg, în etnologia românească, mai ales în două lucrări apărute la sfârșitul sec. al XIX-lea și care rămân, în ciuda caracterului lor pronunțat descriptiv, de referință: Teodor T. Burada (1882) și S. Fl. Marian (1892). La un pol metodologic opus abordării de tip descriptiv, în contextul cercetărilor actuale referitoare la această problematică, poate fi menționat, de exemplu, studiul Cosminei Timoce-Mocanu (2013), care reprezintă, după cum însăși autoarea mărturisește, „o încercare de antropologie funerară la scară individuală” (p. 182), cu accent pe diferențele de viziune asupra problemei morții și a înmormântării redată prin prisma unui principiu polifonic. Autoarea surprinde astfel „logicile interne ale practicilor funerare”, dar și „motivațiile acțiunilor rituale, respectiv a interpretărilor care emerg la nivel intracomunitar” (p. 303).

1.3.2. Volumul ALRT II surprinde, în pct. 836, și ritualul *bradului* la înmormântarea unui tânăr necăsătorit. Acesta reprezintă perechea postumă a mortului, iar împodobirea lui ca un steag de nuntă (fapt neconsemnat în textul pe care-l menționăm, dar întâlnit în tradiția românească⁷⁸) îi confirmă funcția rituală și ceremonială: *Când moare al tînăr, băiát, se duc de dimineáță pátru inși, tîneri, băiéți, la munte și adúc un brad máre tăiát tînăr și șáse brazi mărúnți de núnta băiátului.*

1.3.3. Ceremonialul funerar conține și o serie de ritualuri menite a liniști sufletul celui mort și a-l ajuta să treacă în Lumea de dincolo. Un astfel de ritual este *împodobirea mărului*, reprezentat de o creangă sau de un pom întreg (asemenea celui de la nuntă); mărul, simbol al purității și al fertilității, îndeplinește funcția de substitut al celui decedat (Ghinoiu 2008: 187, 237). În conformitate cu creștinismul cosmic specific mentalului arhaic românesc, S. F. Marian (1892: 173, s. a.) consideră că acesta reprezintă „*pomul vieții* omului care l-a nutrit pe acesta în viața sa cu tot felul de poame, precum a nutrit odinioară *pomul Raiului* pe Adam și Eva și că acum murind omul, se sfârșește și el deodată cu dânsul, iar alții spun că ar fi *jertfa* cea convenită pentru ultima dată spre împăcarea și împreunarea omului cu Dumnezeu”:

- *făcem pomi cu poáme, cu caraméle și cu pérje* (ALR II/I, MN **Care sunt obiceiurile la înmormântare?**, chest. [2712]/463),

⁷⁸ Obiceiul bradului funerar, specific nunții mortului nelumit și îndeplinind funcția rituală de pereche a acestuia, trimite, în opinia lui Nicolae Bot (2008: 170), la „vechi credințe dendrolatrice”, poate chiar la „un totem arboricol”.

- *prinós la măr* = *vîne-un colác după Dumnezéu, o prescúrá, o vârtélniță și vîne o scără*⁷⁹ (ALR II/I, h. 172 **Colaci (la mort)**, pct. 192 leg.); *atúncea după-nmormântáre-i pun pe măsă poméne și un pom; pómu-i podobít cu colăcéi și mére și túrte dolci; poméne „trei colaci în formă de cruce puși într-un ciur”* (228 leg.); *pómuri* „o creangă se încarcă cu cornuri, bomboane, mere, covrigi etc.” (399 leg.),
- *Îi fáce măr* [în seara dinainte de înmormântare]; *o crácă dá măr încărcátă cu niște aluát făcút la brutári: îi zíce mâini, scări, foárfeci, dreptăți; nóuo colăcéi, túrte, covrígi, zmochíne, dóuo șervéte. Îl dúce la groápă înăíntea mórtului. După ce-a-nmormântát mórtu, cheámă náșu mórtului și i-l dá péste groápă.*
Dúpă ce l-a-nmormântát, dá la poárta biséricii páine și vin, fúică, lumánări: dá de pománă la poárta biséricii (ALRT II/784 **Obiceiuri la mort**).

1.3.4. Ritualul *pomului pomenilor*, „substituit al roadelor Pământului”, reprezintă „partea (moștenirea) care-i revine sufletului mortului, expediată prin intermediul pomenii” (Ghinoiu 2008: 235) și este întâlnit în cadrul parastasului, respectiv al pomenirii mortului la 40 de zile:

La șáse săptámáni [după înmormântare], púnem măr la biserică (il dúcem). Mére frumoáse, túrte, nuci, lumíni și prúne, dácă sânt și strúguri se pun. Frumós se fáce ála. Și după áia se fáce iar părăstăș. (ALRT II/141 **Obiceiuri la parastas**).

⁷⁹ După S. Fl. Marian (1892: 169), *scara* simbolizează obiectul necesar sufletului ca să se suie la Rai, iar mărul devine astfel un *măr al Raiului*.

1.3.5. Ritualul *punților* sau al *podurilor*, referitor la trecerea sufletului peste „o mulțime de râuri și păraie, unele mai mici, mai înguste și mai lesne de trecut, iar altele mai mari, mai late și mai adânci, peste care nimeni nu este în stare să treacă fără de ajutor” (Marian 1892: 300), constă în așezarea și oferirea unor obiecte rituale pe drumul pe care trece cortegiul funerar spre cimitir și care mai târziu vor fi date pomană:

- *dă punți; la mers până la groapă – on colác, o ulcică cu apă și o bucă de pânză cât mórtu de lúngă = púnte* (ALR II/I, h. 172 **Colaci (la mort)**/531 leg.),
- *și píntru un mort se dă nouă punți sau șapte* (ALRT II/531 **Obiceiuri la mort**),
- *póduri = o bâcățică de pânză și un colăcél; la fiecáre odinică câte-un pod* „se dau unui copil; la groapă 9 colăcéi și-o colívă și-o găină; dă găina peste groapă” (*ibidem*/682 leg.);

În această categorie se mai încadrează și:

- *colăcéii drúmului cimitírului*, leg.: „40 de colaci, 40 de lumânări; se dau pe drum până la cimitir copiilor de pomană; se lasă 9 ai grópii, se dau la gropáși” (ALR II/I, h. 172/836) – colacul este văzut ca „perechea sufletului omului” (Ghinoiu 2008: 83),
- *pognéte [s.m.]* „1 colac, 1 farfurie, 1 linguriță, 1 șervet” (*ibidem*/762 leg.), *dă coláci cu polméti (batíste) la cimitír când l-îngroapă* (812 leg.), *pomnéti* (= nouă bucăți de pânză) și nouă lumânări și nouă bani la fiecáre colț (958 leg.),

- „*pânile de vămă*, ce se dau la gropăși” (ibidem/833 leg.) – obolul sau pomana dată pentru trecerea vămilelor dintre Lumea de aici și Lumea de dincolo (cf. și Marian 1892: 448 ș. u.).

1.3.6. Ritualul *strajei*, măsură din ceară a decedatului, împletită sub formă circulară, se referă tot un *alter ego* al sufletului care trebuie ajutat să treacă în Lumea de dincolo:

Ș-ápăi iau muiéřile o coárdă de lumină câtu-i mórtu de lung și de gros. Ș-ápăi o făce roátă ș-ápăi la roáta áia-i zice strájă. O dúce par la groápă aprinsă-n fėjnic ș-o adúce-ndărăpt de la-ngropăciúne. Se dúce-n tri diminéři cu strája și cu jar, cu tămáie, de tămáiază mórtu. Ș-ápăi o dúce la biserică (ALRT II/172 Obiceiuri la mort).

1.3.7. În ALRT II, apare ritualul *spălării mâinilor*, care poate fi un ritual de purificare, dar poate fi legat și de credința referitoare la *setea mortului*, la nevoia acestuia de a-și uda sufletul când va trece prin vămi, în schimbul pomenilor primite (cf. Marian 1892: 398, Timoce-Mocanu 2013: 200):

- „O femeie duce” *o oálă cu apă ș-o stráiiță cu noúă colăcúři, vămieri, și noúă luminúța ș-o ștérgură. Ș-atúncea când îi gáta dá acoperít mórtu cu pământ, atúncea muiéřea áia cu oála le toárnă și se spálă pă mâni. Ș-atúncea cu ștérgura áia se șterge pă mâni. Ș-atúncea stráiița o dá la cáre-o-ncepút groápa și la únu dintr-áialálři dá ștérgura și la únu oála. Și pă vămieri-i împărțéște la oámینی și la copúii* (47 Obiceiuri la mort),

- *Dau la gromnițăși, păstă mormânt, háine și coláci. Se spală de pe cruce gromnițășii și căre-o ajutat acó la mort. Se spală pă mân. Zice c-așá-i módea din bătráni. O vársă acó în vârvu crúcii (102 La mort),*
- *La cimitír când ne ducém cu mórtu, avém o ulcelúță noáúă și-o lom cu apă di la vo fântána. Când îngroápă mórtu, ține toată lumea mánile și se spală pe mâni pe mormânt. Acúma púne vin în ulcelúță și îl împreunám cu găina și cu pogneáta, cu colăcélu ei, și le dăm peste groápă álui de-ncépe groápa. Și de-ací nainte, le dăm pognéți d-élea, cu colăcéi, la toți oámenii la căre s-ajúnge (848 Obiceiuri la mort).*

1.3.8. Tot în volumul de texte dialectale ALRT II este amintit și ritualul, de sorginte precreștină, al **jocurilor de priveghi**, fără a se preciza însă care jocuri anume se practică:

*Noáptea, dúpă ce moáre ómu, vin oámeni mulți la privég. Ș-acoló se fac múlte féluri de jócuri șodoáse (833 **Obiceiuri la mort**).*

1.3.9. Alte ritualuri funerare referitoare la **privegherea mortului** sunt îndeplinite cu scopul de a împiedica transformarea individului, după moarte, într-o entitate malefică, ce ar putea amenința viața colectivității:

- *lásă bani la el pră piept; ocoléști groápa cu lománárea ce moáre el în mánă, să nu se făcă **murói** (ALR II/I, MN **Care sunt obiceiurile la înmormântare?**, chest. [2712]/4),*

- „îi bate un *pirói* în *piept* să nu se *facă strigói*; de aceea îl păzesc; se pune pe el o seceră”; *cucurúz fript, ou fript, doágă de ciobáne și fir de trandafir* „să nu se facă strigoi” (*ibidem*/8),
- *să nu treacă mâța peste el, că zice că dacă-l lași singur și trece mâța peste el, se face morói* (*idem*, h. 169/848 leg.),
- „ca să nu treacă vreo pisică peste el, căci se face *morói*” (*ibidem*/876 leg.),
- „dacă trece o pisică peste el, se face *strigoi*” (886 leg.),
- *Când îl bágă-n copârșáu, îl ung cu unsoáre și cu lioșteán. Áia, cícă, să nu se făcă strigói. Aprínd néște cucurúz de-al uscát și-l bag-acoló în copârșáu cu el, cícă să pútă, iáră, să nu se făcă rău. Dúpă ce l-o-ngrupát, dimineáța, mérge c-o muiére descântătoáre la mormánt ș-acoló muiérea se dezbracă până-n brâu și aprínde fuiór de cânepă de vără ș-acoále mormántu cu el apríns – și lumína din mână. Și când pleacă nu voroiésc nimic. Să nu vînă noáptea* (ALRT II/27 **Obiceiuri la mort**),
- [Ca să nu se facă] *strigói* : *Bágă o sécere la írma dânsului, dacă íce că-i strigói. Íce că-i mor neámurile túpă dâns, dacă-i strigói* (*idem*/95 **Obiceiuri la mort**),
- *Pázéște pisicile; le închide, ca să nu treacă peste mort. Dacă nu le păzéște, se face strigói și pă urmă-i cără pă toți din căsă, tot neámu lor. La noi păzéște foarte mult pisica să nu între la mort* (*idem*/728 **Obiceiuri la mort**).

1.3.10. Comentariile se referă și la unele ritualuri care au ca scop facilitarea trecerii sufletului în Lumea de dincolo prin **plătirea** tuturor datoriilor față de cei vii (pomana), dar și față de entitățile care ar putea împiedica trecerea sufletului spre Lumea „fără dor” (plata vămilor):

- *púne bani în mână* [la mort]; *arúncă bani în groápă: îi răscúmpără* groápa *dác-o fost áltu-ngropát; îi plătéște* áluaia *lócu; „bani în mână îi trebuie la vâmi când mérge súfletu să áibă să nu fie cu mâna goálă”* (ALR II/I, MN **Care sunt obiceiurile la înmormântare?**, chest. [2712]/36),
- „2 coți de giulgiu îi dă peste mort și zice de trei ori: *pe lúmea ásta să fie a ta și pe háilaltă a mórtului; o betiță cât e copârșeu de lat o întinde, ca să poată trece váma”* (ibidem/157),
- *ii bágă un palțáu* ‘băț’ *și c-on ban și c-o lumină în copârșeu, în brâncă; și ștérgură păstă brânci* (310);
- *ii dă ceva de pomână: un așternút ș-o pėrnă când îl scoáte pe úșă* (531),
- *Țíp-un ban* *acó-n groápă și púne únu a mână, cánu-l bágă-n copârșáu. Dau la gromnițăși, păstă mormânt, háine și colác* (ALRT II/102 **La mort**).

2. În concluzie, se poate afirma că această categorie de comentarii metalingvistice din atlase, care au fost analizate în capitolul de față, respectiv cele care exprimă credințe referitoare la „ciclul vieții”, sunt centrate pe o viziune antropomorfică și antropocentrică a universului, manifestată prin ceremonii familiale și comportamente rituale menite să garanteze, prin integrarea individului, coerența și ordinea universului.

III. Credințe populare referitoare la obiceiuri de peste an⁸⁰

1. După cum s-a putut constata și în capitolele anterioare, atât volumul ALR II/I, cât și corpusul de *Texte dialectale* (ALRT II), care completează volumul atlasului, cuprind numeroase date de ordin etnolingvistic⁸¹.

Din punct de vedere tematic, atât comentariile metalingvistice din legendele hărților lingvistice, cât și răspunsurile de tip comentariu din materialul necartografiat al ALR II/I, alături de textele din volumul ALRT II, aduc informații nu doar despre obiceiurile legate de momentele importante ale existenței umane, precum nașterea, nunta și moartea, ci și informații referitoare la sărbătorile mari și sărbătorile de peste an (obiceiurile de Crăciun și de Anul Nou, cele de Mărțișor, Arminden, Rusalii etc.)⁸², conform întrebărilor programate în ancheta ALR II.

Din multitudinea comentariilor metalingvistice și a textelor conexe, ne-am oprit, în acest capitol, în special asupra celor referitoare la unele obiceiuri și practici rituale referitoare la sărbătorile de peste an a căror semnificație

⁸⁰ Vezi și Colciar 2023d.

⁸¹ În acest sens, Emil Petrovici afirmă, în *Prefața* la ALRT II: „Pentru ca materialul să fie cât mai comparabil de la un punct la altul, am dat în acest volum mai cu seamă răspunsurile la întrebările relative la folclor” (p. VI).

⁸² După cum reiese din *Indicele folkloric* din ALRT II (p. 341–344), există o multitudine de texte pe aceste teme în multe puncte de anchetă din rețeaua ALR II.

este raportată la *destinul individului și la integritatea lui*, selectând chestiunile mai reprezentative.

2. După cum se cunoaște, în viața colectivităților tradiționale, obiceiurile au o funcție instituțională, ele modelează comportamentele individuale și relațiile intracomunitare (cf. Pop, Ruxăndoiu 1978: 138). Dacă destinul individului (și al neamului) este guvernat de ciclul nașterii și al morții, viața acestuia desfășurându-se după reguli intracomunitare care îi asigură prosperitatea, ciclul muncilor agrare sau păstorești, reflectat de obiceiurile calendaristice, este guvernat de ciclul natural, al perioadelor de vegetație. Există o strânsă împletire între obiceiurile legate de muncile agrare și cele referitoare la viața și prosperitatea individului, toate având la bază cultul fertilității și al rodirii, specific gândirii de tip magico-mitic.

Așa cum se poate observa din materialul dialectal excerptat ca exemplu în lucrarea noastră, comentariile metalingvistice și textele dialectale care le însoțesc pun în lumină elocvent credințe populare care se referă la aspecte ale destinului individului și la integritatea ființei umane (legate de corpul uman, de trăsături morale/comportamentale, de diferite anomalii sau boli datorate influenței unui factor exterior negativ, în unele cazuri fiind date și remediile acestora – vezi cap. 6.I.), dar și la aspecte ce vizează asigurarea prosperității lui.

2.1. Comentarii referitoare la relațiile între membrii comunității, dar și la legătura dintre evoluția vieții individului și intervenția unor forțe supranaturale, însoțite de ritualuri magice cu funcție apotropaică; sunt vizate, în primul rând, integritatea individului, precum și momentele importante ale existenței sale:

Mărțișor [2833]: „Cum numiți firele acelea roșii și albe, de mătase sau de lână, pe care le pun la mână fetele și femeile în ziua de întâi martie?”:

- *la gúșă se púne un fir de mătase róșie și úna álbă; vórba-i să nu se stríce la obráz de soáre* (ALR II/I, MN, chest. 2833/29)⁸³,
- *márțuri (hai să púnem márțuri la mână să fim sănătóși!)* (*ibidem*/769),
- *cică nu cáde smoála códrului pe ei pe fúță; víne un fel de căneálă, de negreálă de negrește piélea* (812),
- *mărțișór făcút de la lásátu de sec de bránză; il tréce pân bránză, ca să fie álbă ca bránza; și-l spálă și pân vin, ca să fie róșie ca vínu* (886),
- *scotém ceva róșu-afără, púnem pe o cúlme, pe o áță, afără, să se vază róșu; scuturám; se scútură púricii* (958) – ritualuri magice care implică purtarea unui obiect ritual, a unei „funii” a anului (Ghinoiu 2008: 188) cu rol protector, de asigurare a integrității ființei;

La Flurii *îi scáldă dúpră flori pră copii. Bágă flórule-n apă. Să fie sănătóși ca flórule.* (ALRT II/36),

Căii lu Sâmtóader:

Săptămána máre, marți, atúncea țin cáii lu Sâmtóader. Fétele-ále mari se duc la ștálóg, la cai, cu óchii-nchiși și se prind de cóada cálului; trag la obráz și zic:

⁸³ Urmând procedeul din capitolele anterioare, exemplele sunt transpuse într-o formă literarizată. Precizările făcute de anchetator sunt redactate cu caractere drepte, între ghilimele. Între paranteze, după sigla atlasului, este dată abrevierea hărții (h.) și numărul ei, despărțit prin bară oblică de numărul punctului de anchetă, după care urmează precizarea din legendă (abreviată leg.) ori abrevierea pentru materialul necartografiat (MN), urmată de numărul punctului cartografic. Când exemplele aparțin aceluiași volum de atlas, între paranteze apare doar punctul cartografic. În cazul volumului de texte, după sigla acestuia urmează (despărțit prin bară oblică) numărul punctului de anchetă.

*Toádere, Sântoádere, dă-mi **chíca cábului** ca și coáda cáului, de groásă ca și bárna și de lúngă ca prájina! Atúncea dau pogăci de pománă **în cínstea cáilor, ca să fie sănătóși.** (ALRT II/36);*

Sânziéenele:

- *strángem sânziéne. Le ținem; fácem scáldă când ü un om **beteág** (ALRT II/27),*
- *La Sânziéne, adúc sânziéne dúpă hólde. Fáce cuniná la cáre au **vaci**. Și pun în feréști. Așá-i bine pένtru márve. (idem/47),*
- *Și cunína o púne p-**acoperemántu de la ușă la ocól** (64),*
- *Și atún-ci se pun píntru fiecáre om din cáasă cáte úna în poártă. Se pun sára. Când se pun, se numésc: ásta-i a lu Pátru, ásta-i a lu Pável. Și dimineáța, a lu cui s-o veștezít, se zíce că ála **moáre mái náinte** (105),*
- *Fac curúni și le țină pă cáasă pántru cáți ísu-n cáasă și pántru morți. Și dácă pică jos, **zíce că moáre** (250),*
- ***La Sânziéne**, stráng sânziéne di pă hotár foméile și copfii. Le-adúc acásă ș-apu-mpletésc cununéle. Le țină pă cáasă pă númele fiecáruia de chilín, **ca să știe că a cui nu stă pă cáasă** din tri ținătúri, apu **ála moáre mai iúte**. (260),*
- *La Drădáica să sápă trei rădácini dá cicoáre. Și când le sápă, fétele zíce că: Cicoáre, cicoáre, / Spúne-mi d-a mea **ursitoáre**, / Că-ți dau páne și sáre! Și când o scoáte, rădácina, și púne în lócu rădácinii o bucățicá dá páne, [K] dá pítă, ș-o bucățicá dá sáre, la cáteș-tréi rădácini. Pă úrmă să cúlcă cu ea la cap sub pérină. Și ce-o visá, ápái éle știe, că nu spun. (192) – Înflorind la solștiúil de vară, la împárguirea și coacerea lanurilor, sánziana reprezintă, în imaginarul popular, un „substitut fitomorf” (Ghinoiu 2008: 267) al zeiței agrare cu același nume și, prin urmare, este utilizată în ritualurile magice desfășurate în această zi, precum împletirea unei cununi cu rol protector al*

gospodăriei sau cu rol divinatoriu, în legătură cu viitorul membrilor familiei: aruncată pe casă, prezice ce li se va întâmpla în viitorul apropiat sau ajută la visarea ursitului (cf. și Pamfile 1910: 93, Ghinoiu 2008: 267–268);

2.2. Comentarii care exprimă credințe sau superstiții legate de practica rituală a înfrățirii și a „îngropării terapeutice” (Ghinoiu 2008: 152), ritual de leuire a bolii prin moartea și renașterea simbolică a suferindului:

Răspuns la întrebarea: [2629] „Cum se prind frate de cruce?” (*Chest. ALR II*)⁸⁴:

- *mănăncă cruce-n Gorneác* ‘mănăstirea Gornjak’, *dă să fie furtăți* (ALR II/I, MN, pct. 4), comentariu din atlas completat, prin trimiterea „v. volumul de texte”, de textul intitulat *Furtăți*, unde se mai precizează: *să fie frați și pră ásta lúme și pră áia* [...]. „**Când cineva e foarte bolnav**, atunci i se caută fârtat” (ALRT II/10),
- *se dăspárt*: „**când unul e foarte bolnav**, ca să nu moară, caută” *frați dă geámănă*; „bolnavul îi desparte pe gemeni printr-o ceremonie oarecare și unul din ei îi devine frate de cruce” (ALR II/I, MN, pct. 8),
- *Acú mie m-o murít frátele meu. Și eu acólo, când o fost frátele meu în groápă, până n-a tráge țărănă pă el, eu am fost pă copârșáu, cu picioárele în groápă, și aveám un colác așa [rotund] și băgám o clióambă cu doi craci în colác. Și eu în groápă, și frátele-afără. Și o prins de-o clióambă și eu de álta și, când m-o tras, când m-o rădicát sus, am rupt colácu-n doáúă și clióamba-n doáúă și ne-am sărutát.*

⁸⁴ Răspunsurile la chestiunile pe această temă sunt incluse de E. Petrovici, în clasificarea propusă în *Indicele folkloric* din ALRT II, p. 348, în categoria *Practici magice*, cu două subcategorii: *Frați de cruce (fârtați)* și *Frate scos din fiare (frate de cruce)*.

- Așa să prinde fráte de crúce la noi. (ALRT II/27),*
- *dacă copílu ăl d-o murít mai áre un fráte, ori cá măi mic, ori cá măi máre, născúți toți într-o lúnă, se zic copíi lunátici și, cá să áibă fráte pră pământ (cá zice cá-l tráge și pră el în mormánt) (ALR II/I, MN, pct. 76) – prástă groápa mórtului, a lu fráte-so, se despárte cu el dúpră pământ și-și prinde fráte pră copílu ála dá-i zice fráte de crúce (ALRT II/76),*
 - *duc coláci únu áltuia și cáte-o lumină și-s frați de crúce; la vréme de nevóie se-ajútorá únu pe áltu (ALR II/I, MN, pct. 399),*
 - *Când doi frați buni sunt născúți tot într-acéeași lúnă, s-a-nâmplát ș-a murít únu dân ei, atúncea pá cel viu il bágă-n fiáre cu cel mort. Și-atúncea strígă un alt báiat sau flăcău, cá să-i descúie fiárele și lu-ntreábă:*
 - *Te lépezi de frat-to? (Adécă d-acéla mórtu.) El ráspúnde:*
 - *Pă lúmea ásta mă lépád și voi fi fráte dá crúce cu tine, iar p-aceáaltă voi fi tot cu el fráte.*
Și acúma áștia se numésc frați dá crúce.
[Se prind frați de cruce și prin aceea că-l scoate din groapă, în loc de a-l băga în fiare] (ALRT II/705).

Din exemplele citate mai sus, se poate constata că restabilirea echilibrului (slăbit la nivelul lanțului genealogic prin moartea unui frate sau chiar prin lipsa lui) se realizează la nivel colectiv, cu ajutorul altui membru al comunității; remediile propuse de omul arhaic pentru anihilarea forțelor nefaste care tulbură desfășurarea firească a existenței și echilibrul acesteia se realizează prin practica rituală.

3. Comentarii referitoare la ritualuri menite să celebreze renașterea naturii (înnoirea timpului calendaristic), să asigure fertilitatea naturii și a individului, dar și să prevină și să împiedice influența negativă a unor

entități malefice asupra vieții materiale și a prosperității individului:

Alimori (roata de foc la începutul Rusaliilor) [2839]

(cf. *Chest.* ALR II; în ALR II/I, titlul MN-ului este **Sărbătoarea când se face roata de foc**): „Țineți pe aici o sărbătoare pe la lăsatul secului, când se adună flăcăii pe deal, chiuiesc, aprind focuri și fac roate de foc?”:

- **Silítu Morii**: [La lăsatul secului], *silésc, núma copíii. Fac silitóri așa cu páie [un lemn crăpat; în crepătură se bagă paie; le aprind; bățul îl întorc în cerc]. Atúncea strígă silitu mórii, când silésc cu páiele [pe un deal, deasupra satului]: Silítu mórii, silítu! / Cine nu ș-o tors fuióru, / Să-i căzá picióru. / Cine nu ș-o tors călții, / Să-i căzá dínții. / Cine nu ș-o tors pácișelele, / Să-i căzá măsélele. Ș-ápăi ficiórii mari silésc: S-o tot dus la drăgúta lui ș-o zis că nu i-o dă tátă-so, că nu i-o zis búnă zúua. De-áia nu mére după ála, că n-o stráns destúl... (ALRT II/141),*
- *La Sfántu Gheórghe, în sára de Sfántu Gheórghe, se súie-aici pe deal și duc vo dóuă roáte o tri și lem-fășură cu páie și le dau foc și le slobód de vále (ALR II/I, MN, pct. 235),*
- *Când se lásă sec de póstu Páștelui, púne o dihóniță dă păcură într-o prăjină și-i dă foc „flăcăii”; úmblă pă úliță pî la fête mari „bătrâne, rămase nemăritate”, strigă: ă, cutăre a rămás nemăritată! (ibidem/723),*
- **Alióș** (când lăsăm post de sec: „aprinde paie pe deal; strigă”: *Alióș!* (ibidem/858) – ritualuri ce marchează moartea și renașterea anului (cf. și Ghinoiu 2008: 12);

Arminden [2836]: „Se pune pom verde la casă în ziua de 1 mai; cum se cheamă?”:

- *la armíndin púne-n pământ armíndin din muzúci de sílhă, leg.: prind acólea lăngă casă, púne-n pământ*

- armîndin din muzúci de sílhă* ‘vlăstari tineri de molid’ (ALR II/I, h. 213/95 și leg.),
- *armînden*, leg.: *púnem o cloámbă vérdé năíntea cásii; aśá-i móda dîn bătráni* (ibidem/102 și leg.)⁸⁵,
 - *armîndin = sărbătoarea fetelor*, *le pun ficiórii armîndin la poártă, un lemn lung de fag; la țâțána pórtii îl púne* (141 leg.),
 - *púne armîndeni pin sat pe la pórtile oámenilor*. „Flăcării cojesc brazi tineri, înalți, lasă în vârful o văstră ‘un buchet de crengi mărunte’ și-i așează la porțile gospodariilor mai de seamă” (172 leg.),
 - *púnem armînden cu struț ‘buket’ în vârv lângă casă* (219 leg.),
 - „la 1 Mai se pune un lemn verde pe care: *îl ínstrúță ‘îi pun buchete’*” (334 leg.),
 - *púnem armîndeni înaintea cásii, bâte un lemn frumós, mesteácăn, brad alb sau crim ‘zadă’; ficiórii le pun armînden la fete* în ajúnu armîndenului (574 leg.),
 - *în zúua de armînden se púne o creángă lúngă de fag, cu frúnze în vârful, înaintea cásii* (833 leg.).

Celebrarea Zeului Vegetației are loc nu numai la Arminden (1 mai), ci și în alte momente ale anului precum *Sfântul Gheorghe (Sângeorz)*, *Florii*, *Todoruse* și *Rusalii*, sărbători în cadrul cărora împodobirea gospodăriilor cu ramuri verzi (substituit al Zeului Vegetației) are aceeași funcție apotropaică, respectiv de protecție a individului și a gospodăriei de entități malefice (Ghinoiu 2008: 21), precum și de influențare a fertilității naturii:

⁸⁵ „În momentul în care își pierd substratul de credințe străvechi și devin simple forme de conviețuire socială, riturile se transformă în ceremonialuri” (Pop, Ruxăndoiu 1978: 136), aspect ce caracterizează astăzi și ritualurile legate de aceste credințe aparținând imaginărilor arhaice românești, prin slăbirea sau pierderea bazei motivaționale ce le descifrează configurația simbolică.

- *la Sângeórz púnem la úșă frúnză de sálcă*, leg.: *și la vrácnîță: cic-așá e bine* (ALR II/I, MN, 2836/4 și leg.),
 - *și sálcă la víte, la grajd, la Sângeórz; și cunúnă fácem pá găleátă la Sângeórz* (*ibidem*/27 leg.),
 - *la Sînjórz se púne spinișóri* „la poartă, la ușa grajdului”; *la spinișórii ahía nu s-aprópie strigóile* (141 leg.),
 - *la Sângiórz, sára, se púne frúnză vérde și rug la poiátă*, leg.: „la poártă, la ocólu óilor, pe la firéști, *să nu dúcă strigóii mána*” (*idem*, h. 213/250 și leg.),
 - „*la Sângiórz pun rugi pá porți*”, leg.: *pántru strigói, pántu strigóile, să nu ia láptele la vaci* (*ibidem*/260 și leg.),
 - „*La Sf. Gheorghe se pun*” *crengi de rug* „ca *să*” *nu vie strújile únde sânt vaci cu lápte* (334 leg.),
 - *La Sfântu Gheórghe*, [k] *sângiórgi, púnem sângiórgi în gard: néște gătéje cu frúnză de mestácăn* (346 leg.),
 - *La Sfântu Gheórghe se púne brázdi*, leg.: *pe stâlpi la porți și în brázdă o nuiá de ráchită înverzítă* (386 și leg.);

 - *La Florii se púne sálcă în fereástă*, leg.: *și-n stréșină și la poártă* (47 și leg.);

 - *la Rusálii púnem crengi verzi dá tei pân cásă*, leg.: „*pă la lăzглоáne, pá la stréșina cășii; téiu nu-i ghicit dá tun* ‘trăznet’, *dă diávol* (lăzглоáne = grájdu și șúra, cotétele; lăzглоnú ómului) (310 și leg.)⁸⁶;
- Todoruse:** [2838]: „24 de zile înainte de Rusalii”:
- *La Todorúse púnem rug în vrániță și sálcă la víte la grajd* (ALR II/I, MN, pct. 27),
 - *ne témem dá trésnit, dá dudăit ‘tunet’* (*ibidem*/29),

⁸⁶ Aceleași funcții apotropaice sunt vizate și prin practicile magice din cadrul „Obiceiurilor agricole” (cf. ALRT II, p. 344), dar acestea nu constituie obiectul capitolului de față.

- **Todorusálile** „nu se mai țin” (or pus dămúlt, în bătránéțe, ai la pieptáre, la grumáz) (36),
- *sára púne frúnză dá ai și pelín la cheutoáre, să nu se făcă strigóí* (47),
- *te ia rusálele și te dúce pe sus, dácă-i lucrá* (520),
- **Sfréderere Rusálilor** (nu-s mari, da-s primejdióase; la tri miércuri dúpă Paști) (682),
- la **stródu rusálilor** luá pelín și usturói; puneá pe la copii și pe la vite; spuneá că e bine-așá; cícă-i ia din **cáluș rusálele**, adícă-i bolnávěsc și pán nu joácă cálușu, nu le tréce (812),
- **Stodorúsele** (álea cam pe la árat; púne leușteán și usturói și pelín la júgu vácilor; freácă vácile; „rătorii le poartá la ei” (836) – Denumită *Todorusale*, dar și *Sfredelul Rusaliilor*, *Strodul Rusaliilor* sau *Strat de Rusalii*, sárbătoarea, celebrată în miercurea a patra după Paști, marchează ziua de naștere a *Călușului*, divinitate protectoare a cailor și a sezonului călduros al anului, considerându-se că în această zi se întâlnesc *Caii lui Sântoader*, flăcăi voinici, pentru a petrece cu *Rusaliile* sau *Ielele*, fecioare frumoase (Ghinoiu 2008: 275, 290, 310), dar malefice, care „sfredelesc” cu răutăți și îi pedepsesc pe cei care nu le respectă ziua (Pamfile 1910: 19, Mihali 2021: 100 ș.u) cu diferite boli neuropsihice, deformări prin reumatism sau paralizie. Ritualurile îndeplinite în această zi au o funcție protectoare (împodobirea cu ramuri verzi, în special cu pelin sau folosirea usturoiului) sau terapeutică (dansul ritualic al călușarilor putând vindeca persoanele „luate” din Căluș sau din Rusalii);

Marina [2840]: „Țineți pe aici o sárbătoare numită MĂRINA? Cum îi ziceți?”:

- **Mărína Măcinică** (*Mărína încă-i máre; atúncea iáră nu se lucrá* (ALR II/I, MN, pct. 95),
- „Se ține **Marína**, ca să nu căpieze oile, să nu le mănânce lupii (*ibidem*/182) – Sárbătoarea de la 17

iulie celebrează figura Sfintei Mucenițe Marina, reprezentată, în imaginarul tradițional românesc, tot ca o entitate capricioasă și răzbunătoare (Pamfile 1910: 167);

Pălia [2841]: „Aveți pe aici o sărbătoare băbească numită PĂLIA, pe la Sf. Ilie?”:

- *Sântilie, Pălie și Părlie* („3 zile” să nu lucrăm, că-i dă tresnît) (ALR II/I, MN, pct. 29),
- *Pălia* (atunci nu lucră, că zice că pâllesc hóldele și nu-i bine) (ibidem/95),
- *Sfântu Ilie și fráte-so*, la săptămână „după Circovi”; rău tot de sfulgerătură și de trăznitură (812) – Celebrată în ziua Sfântului Prooroc Ilie (20 iulie), *Sântilie* reprezintă o divinitate solară și meteorologică, aducătoare de incendii în verile toride, de fenomene meteorologice în timpul furtunilor, dar și care leagă ploile; i se alătură alte divinități aducătoare de arșiță și foc, în luna lui Cuptor, precum *Pălie*, fratele lui, sau *Părlie*, sora lui (Ghinoiu 2008: 266). După Pamfile (1910: 212), „în ziua de 21 iulie, poporul serbează pe *Ilie-Pălie*, fără a-i zice *Sfânt*. În alte părți, precum în Bucovina, se numește numai *Pălie*”, iar unii consideră că *Pălie* este vizitiul lui *Sântilie*;

Foca [2842]: „Aveți pe aici o sărbătoare băbească numită FOCA, a treia zi după Sf. Ilie?”:

- *Nu se căde ca s-adúni pológu, píntru fócu, píntru fúlgererele* (ALR II/I, MN, pct. 219),
- *pántru priléj, ca să nu s-aprindă hórnurile* (ibidem/260),
- *nu lucră-n cas, núma p-afără mai lucră* (310) – Sărbătoarea, al cărei nume a fost preluat, prin schimbare de sens, de la cel al Sfântului Mucenic Foca, se referă la „o reprezentare mitică a *Panteonului românesc*” (Ghinoiu 2008: 122) care pedepsește cu foc pe cei care nu îi respectă ziua;

Ana [2843]: „Țineți pe aici o sărbătoare numită ANA?":
O fost o muiere și o culés cânepă ș-o adurmít acólo
(ALR II/I, MN, pct. 284) – Este, probabil, o referință la reprezentarea mitică românească *Ana-Foca*, sărbătoare ce deschide luna lui Cuptor și pedepsește cu arșiță și pârjol (Pamfile 1910: 162, Ghinoiu 2008: 18);

Pantelimon [2844]: „Țin aici femeile o sărbătoare numită PANTELIMON?":

- *Iără nu se lucră; ș-ácela-l țin; îi rău de tun; se tâmplă rău* (ALR II/I, h. 214/95 leg.),
- *Nu muncím; sóra lu Sfântu Ilie* (*ibidem*/791 leg.) – Sărbătoarea celebrează, la 27 iulie, o divinitate aducătoare de arșiță și foc, *fratele lui Sântilie* (Ghinoiu 2008: 266), sărbătoare soră cu cea a lui Sfântu Ilie, după cum reiese și din ultimul comentariu (cf. și Pamfile 1910: 218);

Vartolomei [2845]: „Țineți pe aici o sărbătoare numită VÂRTOLOMEI?":

- *Vârtoloméi* (*îi rău de vânt și de piátră*) (ALR II/I, MN, pct. 2),
- *Vârtoloméi* (*îi rău de tun 'trăsnet'*) (*ibidem*/95),
- *Vartoloméi* (*cică seacă rădácina la grâu „dacă lucrează în ziua aceea”*) (105),
- *Vârtoloméiu* (*nu sá pá-n hólda lui, cá íce că nu rodéște; îi ródie; „ziua lui Vartolomeiu se numește și Ródie”*) (310) – Încadrată în categoria *Sfinșilor mărunți*, sărbătoarea, care are loc la 11 iunie, celebrează pe cel răspunzător cu împârguirea și coacerea la timp a lanurilor de grâu (Ghinoiu 2008: 274–275), precum și cu protejarea de furtuni și grindină (Pamfile 1910: 78);

Ce fel de sărbători băbești mai cunoști? [2850]: „Ce fel de sărbători băbești mai cunoști?”⁸⁷:

- **Ziua ursului** „la 1 august; nu lucrează nici bărbații, nici femeile; nu se pronunță numele ursului, **să nu le păgubească vitele**” (ALR II/I, MN, pct. 27); *La șapte Macavei, când se prinde pôstu Sfintii Mării, la prima augúst, atúncea-i zice Ziua Úrsului, iáră țin opăceală muiérite să nu mánce úrsu óile* (ALRT II/130) – celebrarea divinității protectoare a ursului,
- **Sóra lui Sânpétru** „a doua zi după Sânpetru”: *de búbă prántru márvă* (ALR II/I, MN, 2850/29),
- **Sfredeléútele** „atunci se găuresc urechile la fetițe” (ibidem/53) – zile faste, propice activităților de celebrare a feminității,
- **Mărtea strâmbă**: *se-njimb atúncea, dácă lucră* (64),
- **Cáii lui Sântoáder**: *când ne băgăm în Părésimi* „sunt caii” – marcând începutul muncilor agricole, sunt celebrate opt reprezentări mitice cabaline care purifică spațiul, iar fetele care merg în șezătoare în aceste zile, sunt pedepsite (Ghinoiu 2008: 53), **cálu-ál șchiop**: *a doáua săptămână luni și marți* „e calul șchiop”, *când se ia vârvu la dumbránic* (76),
- **Hărálámpi**: „pe la lăsata secului”, *nu lucrăm* (95) – Mucenic făcător de minuni, în *Calendarul ortodox* (10 februarie) și patron al bolilor, dar și al animalelor domestice, în *Calendarul popular*, Haralambie trimite boli asupra celor care îi nesocotesc ziua (Ghinoiu 2008: 137),
- **Precúpu**: *trăznéște* „țin și bărbații, 8 iulie” (105) – suprapusă peste sărbătoarea creștină a Sfântului Mare Mucenic Procopie, *Precupul/Pricupul* din calendarul

⁸⁷ Răspunsurile-comentariu la această chestiune, consemnate sub formă de material necartografiat (MN), sunt extrem de numeroase, majoritatea nefiind însoțite de explicația referitoare la motivul pentru care trebuie ținută sărbătoarea respectivă. Am încercat să le selectăm pe cele care trimit la o motivație și pe care le-am dat în ordinea crescătoare a punctului de anchetă.

- popular este o reprezentare mitică meteorologică ce poate să protejeze holdele de grindină sau să le strice înainte de rodire (Ghinoiu 2008: 242–243),
- **Fîlipii** „îi țin cei care au oi” (182) – celebrarea divinităților protectoare ale lupilor, la sfârșitul lui ianuarie și începutul lui februarie, când se încheia perioada de împerechere a lupilor (Ghinoiu 2008: 117),
 - **Indrăi**: *pîntru jigănille* (219) – celebrarea divinității protectoare a lupilor, sărbătoare suprapusă peste cea religioasă a Sfântului Andrei,
 - **Ștefan cu fumu**: *tot pîntru foc în doi augúst* (219),
 - **Tândăliile** = *tând înainte – tând înapoi*: „mijlocul Postului Mare”, *atîncea nîmără ouăle* (228),
 - *miércurea-ntie din post nu lucră, că țin dîntru iele* (250) – *Ielele* (identificate, de obicei, cu *Rusaliile*) sunt reprezentări mitice feminine ce călătoresc prin aer, înzestrate cu puteri malefice, pedepsindu-i prin diferite boli pe cei care nu le respectă ziua, boala provocată de ele fiind „boala dintru iele”, denumire dată paraliziei sau deformării prin reumatism (ALR II/I, h. 127); cf. Pamfile 1910: 18–19, Mihali 2021: 101–102,
 - **Aléxia**: *o țin feméile pântru broáștele; se fac pă mánuri* (260) – celebrarea divinității protectoare a viețuitoarelor de sub pământ, din scorburii, de sub pietre sau din ape (Ghinoiu 2008: 11), sărbătoare suprapusă peste cea religioasă a Cuviosului Alexie (17 martie),
 - **zúua cu lumină**: *atîncea tréce húlpea păstă gheăță; dacă este și poate tréce-i an bun, dacă nu tréce, îi an rău* (284),
 - **caloián** „a 3-a săpt. după Paști”: *făce fetele márțea caloiénilor și-i dúce și-i îngroápă la mărghinea sátului pin gráu și joi le făce pománă* (705) – este vorba despre celebrarea divinității ploii prin ritualul Caloianului, care presupune nașterea și moartea

simbolică a acestuia, urmată de ospățul funerar, cu scopul de a îmblânzi divinitatea în vederea dezlegării sau legării ploilor,

- **măcinici**, ziua de măcinici „9 martie”: *rúpe un colác în córnu plúgului, înseamnă ca să fie timp bun de bucáte să se făcă páne múltă* (705) – Celebrarea Anului Nou Agrar prin ritualuri cu funcție apotropaică, de invocare a fertilității naturii, precum cel al rupei colacului, ce marchează moartea și renașterea Zeului Vegetației (Ghinoiu 2008: 187);

În ALRT II/812, se mai amintește, din această categorie, și **Jóia Verde**:

- **Îi rău de piatră. Și Liséiu și Jóia Verde. Nu muncim la múnca câmpului, nu prășim, nu copăim, nu rărițăm pe ziua de mâine. Putem să ne ducem cu câru la lémne, putem să vedem de vite. Altceva nu făcem nimic. Hodiním.**
- **De la Joi Mari până la Jóia Verde, zece săptămâni.** – Un ciclu de nouă joi „verzi” sau „oprite”, cuprinse între Paști și săptămâna a doua după Rusalii, este caracterizat prin interzicerea unor activități casnice, agrare și pastorale, nerespectarea acestor zile fiind pedepsită cu daune aduse naturii și culturilor (ploi cu furtuni și piatră, incendii, brume și înghețuri târzii etc.). Este vorba despre o reminiscență a calendarului popular în care joia era dedicată cultului și odihnei (Joia era ziua Zeului Jupiter), zi care a fost înlocuită, în calendarul creștin, cu duminica (Ghinoiu 2008: 159–160).

4. Urmărind exemplele de mai sus, se poate constata că sărbătorile religioase s-au suprapus, de obicei, peste cele precreștine, așa cum se precizează în punctul

cartografic 192: „*de când cu calendarul nou, nu mai țin sărbătorile băbești*”. În cazul imaginarului popular românesc, se poate vorbi despre o întrepătrundere a profanului cu sacralul, osmoza dintre atitudinea magico-mitică și cea creștină dând naștere unei mitologii românești aparte, unui creștinism cosmic, conform căruia universul este valorizat și gândit după dimensiunile staturii umane⁸⁸, guvernat de o logică a fastului și de legi care îi garantează echilibrul și prosperitatea. Orice încălcare a acestor legi și orice ieșire din tiparele tradiționale sunt sancționate într-un mod restrictiv, justițiar și reparator, practica rituală fiind unul dintre remediile prin care sunt anihilate forțele distructive ale echilibrului cosmic.

⁸⁸ În opinia lui Romulus Vulcănescu (1987: 355 și urm.), ontologia spiritualității poporului român se caracterizează prin două tipuri de atitudini mitologice față de cer: 1) „*immanentul bispiritual care urcă spre ceruri*”, atitudine specifică unei mitologii arhaice, și 2) „*transcendentul care coboară*”, această din urmă atitudine fiind amintită și de Lucian Blaga (1969: 155–161).

Forme onomastice neconvenționale reflectate în comentariile metalingvistice

I. Porecle

1. Comentariile metalingvistice din atlasele lingvistice românești oferă, pe lângă completări și precizări aduse materialului dialectal propriu-zis, și informații de natură onomastică, respectiv forme antroponimice neoficiale/neconvenționale de tipul *poreclelor*, al „numelor de batjocură” sau de „ciufală” ale locuitorilor⁸⁹.

Capitolul de față analizează din punct de vedere semantic și structural porecelele întâlnite în comentariile metalingvistice cuprinse în atlasele lingvistice din seria

⁸⁹ Denominația personală se realizează prin două sisteme care se influențează reciproc: *sistemul denominativ oficial*, reprezentat de nume de familie și nume de botez, și *sistemul denominativ neoficial (popular)*, reprezentat de numele unic, patronime, matronime, supranume și porecle. Datorită faptului că, în mediul rural, inventarul numelor de familie și chiar cel al prenumelor este redus, sistemul denominativ oficial nu constituie un element important în identificarea membrilor comunității, recurgându-se la procedee complementare de numire, de tipul hipocoristicilor, al poreclelor și al supranumelor.

NALR (vezi **Surse**), pe care le vom da într-o formă literarizată.

2. Prin raportare la ideea unei numiri suplimentare, în cadrul sistemului denominativ neoficial, în lucrările de specialitate au fost dezbătuți pe larg termenii de *supranume* și *poreclă*, în abordarea acestora conturându-se două direcții: a) propunerea de a fi utilizat un singur termen – poreclă (Graur 1965: 70; Purcar-Gușeală 1967: 146) sau supranume (Pașca 1936: 43–60⁹⁰; Țâra 1968: 227; Homorodean & Mocanu 1969: 136; Roșianu 1976: 300); b) necesitatea diferențierii celor doi termeni (Grecu 1962; Loșonți 1969; Stan 1973; Felecan N. 2010/2020; Zăbavă 2011; Felecan O. 2012; Felecan D. 2014; Oancă 2016; Mihali 2017; Colciar 2018b; Colciar & Mihali 2019, 2021; Colciar 2024b), opinie căreia ne raliem și noi.

Dincolo de aspectul oficial al numirii, în cadrul unei comunități, atribuirea unui nume neoficial, respectiv a unei porecle, ca și folosirea ironiei, constituie unul dintre mecanismele de tip pragmatic la care apelează vorbitorul atunci când intenționează să critice sau să ridiculizeze diferite aspecte neconforme cu normele și tiparele specifice mentalității tradiționale, adică abaterile de la normele comunității, fie că este vorba despre aspecte legate de corpul uman, fie de comportamente. Nu întâmplător, *porecele* sunt considerate de I.-A. Candrea (1895: 7–8) „cuvinte de ocară” prin care „poporul lovește în năravul sau defectul cuiva”, iar după Dumitru Loșonți (1969: 117), acestea au un conținut afectiv și sunt atribuite

⁹⁰ Ștefan Pașca (1936: 44) folosește termenul generic *supranume*, dar diferențiază totuși cele două categorii onomastice, considerând că *supranumele* are o funcție „exclusiv antroponimică”, iar *porecla* „se dă ca o batjocură unui individ, incidental”.

indivizilor „cu scopul de a ironiza, de a batjocori anumite defecte fizice, morale, felul de a vorbi etc.” (cf. și Colciar, Mihali 2020). Având un conținut afectiv, porecele pot fi supărătoare și, potrivit statutului lor de semn lingvistic secundar, se realizează într-un sistem de dublu codaj: un aspect denominativ și un aspect „secret”, asemenea unui cod argotic, fiind folosite inițial de o comunitate mai restrânsă. Uneori, prin uz și prin transferul de la purtătorul inițial la un alt membru al familiei, acestea nu mai sunt percepute ca jignitoare, transformându-se în *supranume*, printr-un proces de „redistribuire” a sensului sau de „alunecare” semantică (Hopper, Traugott Closs 1993: 84), de la nivelul lexical pur, la cel pragmatic.

Din perspectivă etno- și psiholingvistică, Sanda Golopenția-Eretescu (1972: 146) consideră actul poreclirii, potrivit unei „semiotici naturale a microcolectivității sătești”, drept un act de numire „nonritual”, care sancționează devierile de orice natură de la normele colectivității.

Din punct de vedere semantic, după Eugen Coșeriu (1992–1993: 17), identificarea indivizilor prin antroponime neoficiale exprimă numirea prin creare de sens, respectiv „o captare a esenței, a unicității”. În acest context, Teodor Oancă (2016: 107) vorbește despre „porecle neexpresive” (formate de la sensurile proprii ale cuvintelor), care identifică și/sau ironizează anumite trăsături fizice și morale, și porecle „expresive” (metafore), care au la bază nume de animale, plante etc.

Din punct de vedere pragmatic, porecele, în calitate de antroponime neconvenționale, sunt considerate de către Daiana Felecan (2014: 65–68) drept mijloace strategice de utilizare a limbii în scopul identificării exacte a

participanților la actul comunicativ și care, din perspectiva emițătorului (a denominatorului), contribuie la exprimarea unui mesaj-nume subvesiv. De asemenea, Oana Chelaru-Murăruș (2010: 176) le caracterizează ca „instrumente ale schematizării caricaturale”.

4. Implicând fantezia denominatorului, *porecele* sunt de o mare varietate și constituie un inventar deschis inovațiilor, conducând și la interpretări diferite (cf. și Felecan N. 2020: 120). În condițiile în care profilul psihomoral și comportamental al individului a rămas aproximativ același, multe dintre porecle sunt „universalii”, fiind întâlnite pretutindeni și sunt valabile până astăzi.

Precizăm faptul că, deoarece ancheta dialectală nu a vizat antroponimia, informațiile cu caracter onomastic din atlase, respectiv din comentariile metalingvistice, sunt doar tangențiale, deci nu foarte numeroase, ele venind ca o completare a celor din volumele introductive ale atlaselor, care cuprind *Date despre localități și informatori* (cf. și Colciar, Mihali 2019, 2020, 2021).

4.1. Din punct de vedere lexico-semantic, porecele discutate în lucrarea noastră au în vedere numirile care vizează o particularitate fizică, psihică, morală, comportamentală sau socială a purtătorului⁹¹:

⁹¹ Principiile denominative după care ne-am ghidat sunt cele expuse încă de Candrea (1895), care, din punct de vedere semantic, clasifică porecele „individuale” în porecle referitoare la: a) starea fizică a individului (bătrânețea, urâțenia etc.); b) starea morală (defecte și vicii/năravuri); c) starea socială (de ex., sărăcia).

a) Porecle referitoare la caracteristici fizice:

Buzălósu (NALR–Mold. Bucov. I, MN, pș. 16/254 *Buzat*, pct. 513); **Cârligát** (*ibid.*, h. 46 *Slab*¹/462 leg.⁹²); **Chiorovínă** (NALR–Ban. I, h. 30 *Chior*/22 leg.) „în batjocură”; **Chióru lui Mărcoáie** (*ibid.*, h. 32 *Sașiu*/64 leg.) „este poreclit un om din sat care se uită puțin în cruce”; **Ciolán** (NALR–Mold. Bucov. I, h. 66 *Os*/521 leg.) „îi nume de om”; **Ciolănósu-Porcósu** (*ibid.*/551 leg.); **Córbea** (*ibid.*, h. 9 *Brunet*/667 leg.); **Crucílă** (NALR–Ban. I, h. 32 *Sașiu*/71 leg.) „se spune mai mult în batjocură”; **Damblagílă** (NALR–Mold. Bucov. I, h. 47 *Slab*²/530 leg.) cf. *damblagiu* 1. ‘(popular) paralytic’; 2. ‘(familiar) epitet depreciativ pentru o persoană fără caracter, p. e x t. ahtiat, împătimit’ (DA, s. v.); **Dínte de cal** (NALR–Mold. Bucov. I, h. 52 *Dinte*/522 leg.); **Dințósu** (*ibid.*/553 leg.); **Gárbu lui Țágrea** (NALR–Ban. I, h. 111 *Cocoșat*/38 leg.) „o avut cocoș în spate” < *gârb*, var. lui *gârbă* ‘cocoasă’ (DA, s. v.); **Láie făr-o mână** (NALR–Ban. I, h. 120 *Ciung*/63 leg.) „este numit un om din sat”; **Măsăílă** (NALR–Mold. Bucov. I, h. 53 *Măsea*/499 leg. și 520 leg.), **Măseálă** (*ibid.*/498 leg.), **Măsele, borș cu pére** (*ibid.*/534 leg.), **Măselósu** (*ibid.*/553 leg.)⁹³; **Musteáță plínă de mătreáță** (*ibid.*,

⁹² Am utilizat următoarele abrevieri: după sigla atlasului și numărul volumului, urmează numărul hărții (h.) și titlul ei, despărțit prin bară oblică de numărul punctului de anchetă și de abrevierea pentru legendă (leg.) sau abrevierea MN pentru materialul necartografiat, urmat de cea pentru planșă (pș.) și de numărul chestiunii; între ghilimele obișnuite sunt date comentariile metalingvistice (ale informatorului sau ale anchetatorului).

⁹³ Unele porecle pot avea o dublă interpretare, putând semnala, în egală măsură, aspecte fizice sau defecte morale. Astfel, cele care trimit la părți ale corpului uman pot viza un defect fizic sau o trăsătură fizică proeminentă, dar pot trimite și la aspecte morale (de exemplu, un om poreclit *Măselósu* se poate distinge printr-o anumită înfățișare a

h. 41 *Mustață*/508 leg.); **Ochilă** (NALR–Olt. I, h. 30 *Sașiu*/934 leg.); **Patîca** (NALR–Mold. Bucov. I, h. 48 *Mic*/512 leg.) „e-o poreclă de femeie mititică” < *patică* 1. ‘(despre ființe) cu picioare scurte; cu picioare strâmbe’; 2. ‘pitică’. DLR, s. v. *pátic*, -ă); **Pichirneăță** (*ibid.*/529 leg.) „mititel tare” < probabil dintr-o fază neatestată **Pichirineață* < *pichirîn*, -ă ‘(regional) pui mic de găină pitică; (regional) pichirică’, dar și *píchire*, *pichere*, *píchiriță* ‘(Mold.) bibilică’ (DLR, s. v.); **Pitîcu** (*ibid.*/546 leg.); **Póncu** (NALR–Ban. I, h. 30 *Sașiu*/69 leg.) < *ponc* ‘(Banat și sud-vestul Trans.) (persoană) care se uită sașiu, (om) zbanghiu; (reg.) om lipsit de istețime, care nu știe să se descurce, pe care îl înșală cu ușurință toți; (om) prost, nătâng’ (DLR, s. v.); vezi și ALRR–Trans. I, h. 48/404; **Săcu** (NALR–Ban. I, h. 122 *Schilod*/61 leg.) „cu mână seacă, fără putere”;

b) Porecle referitoare la caracteristici psihice, morale, comportamentale:

Júnghiu (NALR–Mold. Bucov. I, h. 72 *Junghi*/487 leg.) „îl poreclea pe un bătrân care se văita mereu de junghiuri”; **Lîmba** (*ibid.*, h. 50 *Limbă*/481 leg.) „o poreclește pe-o femeie [pentru că vorbește mult]”; **Limbósu** (*ibid.*/517 leg.);

c) Porecle referitoare la caracteristici de vorbire:

Gángu (NALR–Ban. I, h. 57 *Peltic*/23 leg.) „este o poreclă în sat”; **Săsă** (*ibid.*/45 leg.) „este poreclit un om din sat care *săsăiește*”, cf. *a săsâi*; merită a fi menționate, în acest context, și porecele notate în

părții respective a corpului, dar poate fi și un individ cu un caracter dificil sau răutăcios).

ALR II/I, h. 20: **Fónfa** (pct. 64 leg.) „nume de ciufală – de batjocură”; **Fónfea** (pct. 8 leg.) < formațiunea onomatopeică *fonf* ‘care vorbește pe nas; p. e x t. prostuț, nerod, netot’ (DA, s. v.); **Fonforóg** (pct. 130 leg.); **Fornăiálă** (pct. 235 leg.) < *fornăială*, *fornăilă* ‘porecla unui om care vorbește pe nas, care fornăiește’ (DA, s. v. *fornăi*);

d) Porecle referitoare la floră (nume de plante):

Buriiană (< Buruiană) (NALR–Mold. Bucov. II, h. 129 *Copil din flori*/547 leg.) „[pe un om îl poreclește din această cauză]”; **Floráru** (*ibid.*/643 leg.);

e) Porecle referitoare la faună (nume de animale sau de păsări):

Díhoru (NALR–Mold. Bucov. IV, MN pș. 268/1358 *Díhor*, pct. 635) „un om [Paraschiv Felea] e polocrit *Díhoru*”; **Húlpe Chioáră** (*ibid.*, MN pș. 270/1361 *Vulpe*, pct. 643) ‘vulpe’; **Păpăgál** (NALR–Olt. I, h. 57 *Peltic*/937 leg.); **Păsăroi** (NALR–Ban. III, h. 452 *Vrăbioi*/49 leg.) „avem [și] băjocură ‘poreclă’ în sat”; **Viézure** (NALR–Criș. IV, h. 672 *Viezure*/174 leg.) „se și băjocorește: unu care-i mic îi zic *Viézure*” (vezi și **4.1.a**)⁹⁴;

f) Porecle referitoare la obiecte din gospodărie:

Foárfecă (NALR–Mold. Bucov. II, h. 204 *Foarfecă*/473 leg.) „e mai ascuțit la limbă” (vezi și **4.1.b**); **Moșoáică**

⁹⁴ Reamintim faptul că unele porecle au o dublă conotație, putând semnala atât aspecte fizice, cât și morale.

(*ibid.*, h. 187 *Ulcea/640 leg.*) „pe unul îl polocrește *Moșoaică*” < *moșoaică* ‘(regional) oală de lut (având capacitatea de circa o jumătate de oca)’ (DLR, s. v.); *Scăfîță* (*ibid.*, h. 209 *Piuliță²/617 leg.*) „om mic de stat” < *scăfîță*, diminutivul lui *scafă* ‘vas de lemn în formă de cupă sau de ceașcă de mici dimensiuni, din care se bea ori cu care se scoate apa din fântână’ (DLR, s. v.); *Trompitistu* (*id.*, I, MN pș. 16/254 *Buzat*, pct. 518) „porecla unui om din sat cu buze mari”;

g) Porecle referitoare la alimente:

Măligă (< mămăligă) *Rea* (NALR–Mold. Bucov. III, h. 435 *Mămăligă/518 leg.*) „poreclă a unui localnic”; *Pipér* (*ibid.*, h. 306 *Ardei iute/614 leg.*) – poreclă ce poate face referire și la o trăsătură pozitivă a purtătorului (de exemplu, hărnicia); *Tăiețel* (*ibid.*, h. 189 *Tăiței/649 leg.*) „este și porecla unui om din sat”;

h) Porecle referitoare la originea sau statutul social:

Pentru noțiunea ‘copil din flori’, NALR–Mold. Bucov. II, h. 129/477 leg. notează câteva forme antroponimice cu un statut oarecum incert, din comentariul anchetatorului neputându-se deduce, în afara faptului că exprimă un act de numire cu sens depreciativ, dacă este vorba despre porecle, despre nume de botez sau despre apelative nume comune: „Era un popă în sat care le punea la copiii din flori nume urâte, [de exemplu] *Matroánă* [< *matroană* ‘soție a unui cetățean roman; p. e x t. femeie căsătorită, cu înfățișare impozantă, care impune respect; (rar) femeie grasă; soția capului familiei’ DLR, s. v. – n. n. R. C.], în loc

de *Călină*⁹⁵, la băieți *Talalău* [cf. și *tălău*, *talau*, var. lui *talán*¹ ‘epitet depreciativ pentru cai, vite, precedând termenul calificat, de care se leagă prin prepoziția „de” – *talán de buhai*’ DLR, s. v. *talán*¹, dar și *Talală* ‘(regional) epitet pentru un om care vorbește mult’ – n. R. C.]”;

Ca mecanisme lingvistice prin care se realizează porecele, se pot aminti:

- apelativele – cele care trimit la trăsături/defecte fizice, precum: *Cârligat*, *Chiorovină*, *Chioru lui Mărcoai*, *Ciolănosu-Porcosu*, *Crucilă*, *Damblagilă*, *Dințosu*, *Fonfa*, *Fonfea*, *Fornăială*, *Gârbu lui Țăgrea*, *Laie fără-o mână*, *Limbosu*, *Măsăilă*, *Măselosu*, *Musteață plină de mătreață*, *Ochilă*, *Patica*, *Piticu*, *Poncu*, *Săcu*, *Săsă* etc.;
- metonimia – cele care trimit la părți ale corpului uman, precum: *Ciolan*, *Dinte de cal*, *Limba*, *Măseală*, *Măsele*, *borș cu pere*;
- metafora – cele care trimit la obiecte din gospodărie, floră, faună, ființe fantastice, personaje fictive etc.: *Buriană*, *Corbea*, *Dihoru*, *Floraru*, *Foarfecă*, *Hulpe Chioară*, *Junghiu*, *Matroană*, *Măligă Rea*, *Moșoaică*, *Păpăgal*, *Păsăroi*, *Pichirneată*, *Piper*, *Scăfiță*, *Talalău*, *Viezure* (cf. și Miron-Fulea 2002a, 2002b; Felecan N. 2020: 124).

4.2. Din punct de vedere structural, se remarcă preferința denominatorilor pentru un singur termen. Există însă și câteva cazuri de porecle compuse sau alcătuite din expresii, acestea vizând atât trăsături fizice, cât și morale:

⁹⁵ Despre „ironie” și conotațiile ei în comentariile lingvistice, vezi și cap. 4, precum și Colciar 2022a.

Ciolănósu-Porcósu (NALR–Mold. Bucov. I, h. 66/551 leg.); **Dínte de cal** (NALR–Mold. Bucov. I, h. 52 Dinte/522 leg.); **Húlpe Chioáră** (*ibid.*, MN pș. 270/1361, pct. 643); **Láie făr-o mână** (NALR–Ban. I, h. 120/63 leg.); **Măligă Rea** (NALR–Mold. Bucov. III, h. 435/518 leg.); **Măséle, borș cu pére** (*ibid.*, h. 53/534); **Musteăță plină de mătreață** (*ibid.*, h. 41 leg./508).

Uneori, cel de-al doilea termen din componența poreclei, de obicei un supranume, indică filiația: **Chióru lui Mărcoáie** (NALR–Ban. I, h. 32/64 leg.); **Gárbu lui Țágreá** (*ibid.*, h. 111/38 leg.) sau originea teritorială: **Gușáții de la Muscél** (NALR–Olt. I, h. 83/993 leg.).

Unele dintre porecele menționate sunt derivate cu sufixe, precum⁹⁶:

- **ău** (utilizat cu sens depreciativ): **Talalău** (NALR–Mold. Bucov. II, h. 129/477 leg.);
- **ea** (utilizat îndeosebi în antroponimie): **Córbea** (NALR–Mold. Bucov. I, h. 9/667 leg.) – cf. *corb*; **Fónfea** (ALR II/I, h. 20/8 leg.) – cf. *fonf*;
- **eață**: **Pichirneăță** (NALR–Mold. Bucov. I, h. 48/529 leg.) < **Pichirineață* < *pichirin*;
- **ilă** (indică în special posesorul unei însușiri): **Crucilă** (NALR–Ban. I, h. 32/71 leg.) < *cruce*; **Damblagilă** (NALR–Mold. Bucov. I, h. 47/530 leg.) < *damblagiu*; **Măsăilă** (*ibid.*, h. 53/499 leg. și 520 leg.) < *măsea*; **Ochilă** (NALR–Olt. I, h. 30/934 leg.) < *ochi*;
- **oi** (augmentativ, adesea depreciativ): **Păsărói** (NALR–Ban. III, h. 452/49 leg.) < *pasăre*;

Procedeele utilizate pentru formarea poreclelor, enumerate *supra*, caracterizează, pe lângă tendința de

⁹⁶ Pentru sufixele întâlnite frecvent în domeniul poreclelor, vezi și Pascu (1916) și Pașca (1936: 135–148).

exprimare a subiectivității, și tendința, remarcată nu o dată, de concretizare, specifică limbajului popular.

5. Poreclele analizate în studiul de față ilustrează atât relațiile sociale dintre membrii comunității tradiționale (sanționarea, prin ironie, a devierilor de la normele comunității), cât și creativitatea denominatorilor (numirea prin captarea unicității), ele reflectând totodată și particularitățile dialectale ale zonei din care aceștia provin.

Alături de supranume, aceste forme antroponimice contribuie la conturarea unei imagini de ansamblu a sistemului denominativ popular românesc.

II. Apelative neconvenționale⁹⁷

1. Așa cum consideră Eugen Coșeriu (1992–1993: 18), *a numi* înseamnă „a delimita un mod de a fi” prin identificare sau a face ca ființele lumii să existe numindu-le. După Patrick Charaudeau (1992: 663), actul numirii, respectiv al *clasificării* ființelor – în funcție de asemănări cu alte ființe și deosebiri față de acestea – este completat de actul *calificării*: „En effet, toute qualification témoigne du regard que le sujet parlant porte sur les êtres et le monde, et donc témoigne de sa subjectivité” (cf. și Felecan D. 2011b: 238 și 2014: 177–178).

Procedeele lingvistice al *denominării* constă în identificarea indivizilor prin intermediul substantivelor comune sau proprii. Dincolo de definiția clasică dată *antroponimului*: „nume propriu de ființă umană” (DȘL 2005, s.v.), *nominația antroponimică* este definită de către Ionescu Pérez (2007: 215) ca „fenomenul universal de individualizare și identificare a ființelor umane realizat prin semne lingvistice specializate pentru această funcție”. După cum se cunoaște, denominația personală se realizează prin două sisteme care se influențează reciproc: *sistemul denominativ oficial/convențional*, reprezentat de nume de familie și nume de botez, și *sistemul denominativ neoficial (popular)/neconvențional*, reprezentat de numele unic, patronime, matronime, supranume și porecle. Datorită faptului că, în mediul rural, inventarul numelor de familie și chiar cel al prenumelor este redus, sistemul

⁹⁷ Vezi și Colciar 2024a.

denominativ oficial nu constituie un element important în identificarea membrilor comunității, recurgându-se la procedee complementare de numire, de tipul hipocoristicelor, al poreclelor și al supranumelor. Pe lângă acestea, ca procedeu reprezentativ de identificare, în cazul antroponimelor neconvenționale, se distinge și *identificarea generică*, prin care ființele sunt numite cu ajutorul *substantivelor comune*, care le individualizează și le clasifică.

Termenul *apelativ* este definit în DȘL 2005, s.v., drept „nume dat unor substantive care se referă la un gen sau la o specie, ființe [...] sau lucruri [...]; într-o interpretare mai largă, apelativul este reprezentat de orice substantiv comun care desemnează o specie și care se opune numelor proprii sau altor categorii de substantive (de ex., abstracte)”. Din perspectivă onomastică, pentru Margareta Manu Magda (2011: 508–509), apelativul este „acea *expresie potențial alocutivă* utilizată de un locutor pentru *identificarea unei persoane sau a unui grup de persoane*; acesta trebuie abordat ca parte integrantă a *formulei antroponimice, unitate discursivă* prin care se realizează funcția de *individualizare* și de *identificare* a membrilor unui grup uman” (s. a.)⁹⁸. Aceeași autoare (2015: 722) consideră apelativul un „principiu unificator” sau „numitorul comun între *antroponimul/nume propriu* și *entitatea antroponimică nume comun*” (s. a.). În funcție de gradul de acceptare de către comunitate, se poate vorbi despre convenționalitatea sau neconvenționalitatea acestor forme onomastice. Dacă antroponimele convenționale (numele de familie și prenumele) sunt acceptate ca termeni de identificare de către întreaga comunitate, antroponimele neconvenționale (supranume, porecle) sunt

⁹⁸ În acest sens, vezi și Ionescu Pérez 2007: 218–219.

cunoscute și acceptate, de obicei, doar de o parte a comunității⁹⁹. După cum afirmă Ionescu Pérez (2007: 220), acestea din urmă „capătă statut de apelative numai dacă toată colectivitatea sau numai o parte a ei acceptă uzul referențial stabil și constant al formulelor în care apar”.

2. În acest capitol ne propunem să urmărim formele antroponimice care îndeplinesc funcția de *apelative nume comune*¹⁰⁰ întâlnite în *comentariile metalingvistice* cuprinse în atlasele din seria NALR (vezi **Surse**). Este vorba despre reacții ale subiecților definite de Magdalena Vulpe (2004: 419) ca „totalitatea comentariilor explicite, a opiniilor care se raportează la limbaj exprimate de nonlingvist”. Ele însoțesc răspunsurile la chestiunile programate în cursul anchetei dialectale, fiind consemnate în legendele hărților lingvistice sau după menționarea punctului de anchetă, în cazul materialului necartografiat. Acestea reprezintă în primul rând indicații cu rol de explicare suplimentară sau de „glosare” a termenului solicitat prin întrebarea din chestionar, oferind – chiar dacă numai tangențial – și informații de natură onomastică, inclusiv forme antroponimice neconvenționale de tipul *poreclelor* și al *apelativelor nume comune*, acestea din urmă fiind discutate în lucrarea de față.

3. Întrebuințate sau nu alocutiv, aceste apelative nume comune (uneori codificate și acceptate cel puțin de o parte dintre membrii comunității) sunt situate la limită cu *porecla*, de care se apropie prin conținutul lor afectiv. Dar, spre deosebire de porecle, ele nu exprimă individualizarea

⁹⁹ Pentru tratarea acestui subiect, vezi Felecan D. 2014.

¹⁰⁰ Am preluat denumirile de „apelative nume comune” și „apelative nume de grup” de la Manu Magda 2015 : 724 și *passim*.

prin captarea unicității, ci desemnează „o specie” sau o categorie personală, fiind apropiate de *apelativele nume de grup*. Aflate într-o zonă de interferență între substantivele proprii și cele comune, aceste forme antroponimice individualizează în cadrul unei clase generale și totodată, asemenea ironiei și poreclei, constituie unul dintre mecanismele de tip pragmatic la care apelează vorbitorul pentru criticarea sau ridiculizarea diferitelor aspecte neconforme cu normele și tiparele specifice mentalității tradiționale, fie că este vorba despre aspecte legate de corpul uman, fie de comportamente¹⁰¹. Ca și în cazul poreclelor, este vorba, de obicei, despre „cuvinte de ocară” prin care vorbitorul „lovește în năravul sau defectul cuiva” (Candrea 1895: 7–8), având scopul „de a ironiza, de a batjocori anumite defecte fizice, morale, felul de a vorbi etc.” (Loșonți 1969: 117).

Numele de grup neconvenționale reprezintă, în opinia lui P. Charaudeau (1992: 659–660), rezultatul „unui proces de recalificare semantică ce completează activitatea de numire în sensul de a atribui o calitate unei ființe în mod explicit, o calitate care o caracterizează și o specifică, făcând-o parte a unui subansamblu”. În ceea ce privește apropierea apelativelor nume comune de apelativele nume de grup neconvenționale, sunt de menționat două caracteristici comune (cf. Manu Magda 2015: 724): a) alcătuiesc o clasă a substantivului comun, cu particularități semantice și lexicale distincte; b) se apropie de substantivele proprii prin natura și scopul denominației: individualizează obiecte/persoane în cadrul unei clase generale.

¹⁰¹ După Charaudeau, Maingueneau (2002: 30–31), „les appellatifs comportent de nombreuses sous-classes: noms propres (prénoms et/ou noms de famille, diminutifs et surnoms), termes de parenté, titres, termes de profession, termes affectueux ou injurieux”.

4. Identificarea referentului prin aceste apelative ce exprimă valori semantice cu conotație depreciativă are drept scop o valorizare socială negativă, prin criticarea unor defecte fizice, morale sau de comportament¹⁰².

4.4.1. Apelative referitoare la caracteristici fizice:

boldâiós (NALR–Ban. I, h. 26 *Ochi/74* leg.) „cu ochii bulbucăți”¹⁰³ – termenul nu e notat în dicționare, doar *boldânos* ‘cu ochii zgâți sau mari’, < **boldâi* < vb. *a boldi* ‘(despre oameni) a se uita cu ochii boldiți (țintă la ceva), a se zgâi, a se holba’ (DA, s.v. *boldi*); **burduhănós** (NALR–Mold. Bucov. I, MN, pș. 12/216 *Gras*, pct. 488) „termen peiorativ” ‘burtos, puternic’ (DA, s.v.) < *burduhan*; **chilav** (ALRR–Mar. I, h. 126 *Ciung/238* leg.) „e termen de ocară” ‘(Trans., Mold., Bucov.) bolnav (de picioare), olog, bolnăvicios, slab, prăpădit, neputincios, infirm, invalid, diform’ (DA, s.v.); **chiorovină** (NALR–Ban. I, h. 30 *Chior/30* leg.) „se spune în batjocură unui om”; **cióntoși** (NALR–Criș. I, h. 159 *Ciung/141* leg.) „făr-o mână, [k] brâncă, [aceștia] se ciufulesc *cióntoși*”; **ciúmă de boreásă**

¹⁰² Principiile după care ne-am ghidat în clasificarea apelativelor sunt cele expuse încă de Candrea (1895) pentru porecle, care, din punct de vedere semantic, clasifică poreclele „individuale” în porecle referitoare la: a) starea fizică a individului (bătrânețea, urâtenia etc.); b) starea morală (defecte și vicii/năravuri); c) starea socială (de ex., sărăcia).

¹⁰³ Precum în capitolele anterioare, abrevierile utilizate se referă la: sigla atlasului și numărul volumului, urmate de numărul hărții (h.) și titlul ei, despărțit prin bară oblică de numărul punctului de anchetă și de abrevierea pentru legendă (leg.) sau abrevierea MN pentru materialul necartografiat, urmat de cea pentru planșă (pș.) și de numărul chestiunii; între ghilimele obișnuite sunt date comentariile metalingvistice (ale informatorului sau ale anchetatorului).

(ALRR–Mar. I, h. 163 *Uimă*/227 leg.) „se zice despre o femeie urâtă”; **crac** (*ibid.*, h. 170 *Schilod*/221 leg.) „pe acela îl ocărăsc ‘il batjocoresc’”; **dinfilă** (NALR–Mold. Bucov. I, h. 52 *Dinte*/498 leg.) „cu dinții mari”; **ghiúju cel bătrân** (NALR–Mold. Bucov. II, h. 114 *Moș (om bătrân)*/623 leg.) „în batjocură” (Mold., Bucov. familiar cu nuanță peiorativă) bătrân, moș, moșneag’ (DA, s.v.), **guj** (*ibid.*, MN pș. 57/506 *Bătrân*, pct. 621) „nume de batjocură pentru un bătrân” – variantă, neconsemnată în dicționare, a lui *ghiúj*; **goveálă** (ALRR–Munt. Dobr. I, h. 91 *Bolnăvicios*/719 leg.) < a *govi* ‘a boli’ (MDA 2 2010); **hitioán** (NALR–Criș. I, h. 86 *Slab*/169 leg.) „la animale; la oameni, [se spune] în glumă” – forma este considerată, în DA, o variantă a lui *hition* ‘(ungurism, în Mold., Bucov., Transilv. de nord, Ungaria; cu deosebire despre vite) slab, care n-are carne pe dânsul; p. e x t. plăpând, becisnic’ (< magh. *hitvány*); **maimúcă** (ALRR–Ban. III, h. 442 *Maimuță*/61 leg.) „zici când batjocorești pe cineva”; **moșneág** (NALR–Mold. Bucov. II, h. 114 *Moș (om bătrân)*/484 leg.) „nu i se zice în față”; **pât** (NALR–Criș. I, h. 38 *Orb*/177 leg.) „unui miop i se spune *pât*: *mă, pátule!*” (Prin Transilv.) miop’ (DLR, s.v. *pât*²); **plešúg** (ALRR–Trans. I, h. 31 *Chel*/321 leg.) „se spune în batjocură”, termenul fiind o variantă a lui *plešuv* ‘chel’ (DLR, s.v.); **púlpeșă** (NALR–Ban. I, h. 131 *Pulpa piciorului*/89 leg.) „*hu púlpeșă!*, strigau bătrânii când vedeau o femeie cu pulpe mari”; **scándură cu ochi** (ALRR–Trans. I, h. 79 *Slab*/442 leg.) „unui om slab, uscățiv i se spune ironic”; **steárpă**: NALR–Criș. II, h. 241 (*femeie*) *steárpă* /110 leg. „informatorul precizează că termenul *úi înjositór*”, NALR–Mold. Bucov. II, MN pș. 64/526 (*femeie*) *steárpă*, pct. 600 „în răs se spune *steárpă*; ai păscut suhat degeaba, n-ai copii”; **șontoróg** (ALRR–Munt. Dobr. I, MN *Șchiop*, (h. 84)/380, pct. 677) „dacă îl batjocorești”, termenul

fiind definit în DLR, s.v., ca ‘(Familiar; adesea depreciativ; despre ființe) șchiop, schilod, lipsit de vlagă’. cf. *șont* ‘șchiop’; **șigănós** (*ibid.*, h.7/730 leg.) „*bronét* acuma, înainte *șigănós*”; **zmolită** (ALRR–Trans. I, h. 15 *Brunetă*/441 leg.) „rar, ca batjocură” (variantă a lui *smolită*);

4.4.2. Apelative referitoare la caracteristici psihice, morale, comportamentale:

aiuríst (ALRR–Munt. Dobr. I, h. 100/872 leg.) „= aiurit; *aiuréște* se folosește mai ales cu sensul figurat de «își iese din minți, se tâmpește»”; **babórniță** (*id.*, II, h. 129 *Babă*/897 leg.) „babă destrăbălată”; **dinți de câine** (NALR–Mold. Bucov. I, h. 52 *Dinte*/544 leg.) „om rău de gură”; **dudán** (NALR–Criș. III, h. 484 (*oaie capie*/136 leg.) „se zice și între oameni: *mă, dudán mai ești!*”. cf. *dudan* ‘(Reg., despre oameni) prost’ (MDA2 2010); **foárfecă** (NALR–Mold. Bucov. II, h. 204 *Foarfecă*/473 leg.) „cine-i mai ascuțit la limbă”; **limbút** (NALR–Ban. I, h. 57 *Peltic*/50 leg.) „care vorbește mult”; **melegár** (NALR–Criș. III, h. 567 *Răsadniță*/171 leg.) „celui leneș i se spune: *mă, ce melegár de om, pân ce-i [pentru că e] făcut din gunoi*”, termen definit în DLR, s.v. *melegar*², ca ‘(Regional) loc special amenajat pe un pat de gunoi de grajd, în care se cultivă răsadurile; răsadniță, pătul’ (< magh. *melegágy*); **muiére**: NALR–Mold. Bucov. II, h. 139 *Muiere*/ 537 leg. „e un cuvânt cam rușinos, [se folosește] pentru o femeie stricată”, pct. 606 leg. „vorbă de ocară pentru femeile care-s mai lungi de picioare”¹⁰⁴; **mut** (ALRR–Mar. I, h. 77 *Mut*/321 leg.) „*mut* se zice despre un om care nu-i bun nici la minte”; **mutuzán** (NALR–Mold. Bucov. I, MN, pș. 14/233

¹⁰⁴ Vezi și cap. 4.

Mut, pct. 571) „tăcut, taciturn, închis la vorbă” – termenul nu este consemnat în dicționare; **nímene** (ALRR–Ban. III, h. 598 *Nimeni*/71 leg.) „*un nímene, o nímene* se spune despre un bărbat sau despre o femeie de nimic”; **păduchiós**: *id.* I, h. 19 *Păduchios*/16 leg. „se spune în ocară”, NALR–Criș. I, h. 27/158 leg. „*păduchiós* este nume de ocară”¹⁰⁵; **rânzós** (NALR–Mold. Bucov. III, h. 252 *Rânză (la păsări)*/480 leg.) „care-i rău, ca policrit (= poreclit n.n. R.C.)”, termen definit în DLR, s.v. ca ‘iute la mânie, irascibil, arțăgos, certăreț’ < *rânză* ‘stomac’;

4.4.3. Apelative referitoare la originea sau statutul social

cópil (ALRR–Mar. I, h. 199 *Copil din flori*/238 leg.) „e termen de batjocură”¹⁰⁶; **feciór de léle, urzicár** (NALR–Mold. Bucov. II, h. 129 *Copil din flori*/467 și leg.) „*urzicár*, io n-am văzut dacă-n urzici sau pe pat”; **furcói** (ALRR–Mar. I, h. 199 *Copil din flori*/236 leg.) „este termen de batjocură”; **matroánă și talaláu** (NALR–Mold. Bucov. II, h. 129 *Copil din flori*/477 leg.) „Era un popă în sat care le punea la copiii din flori nume urâte, [de exemplu] **Matroánă** [< *matroană* ‘soție a unui cetățean roman; p. e x t. femeie căsătorită, cu înfățișare impozantă, care impune respect; (rar) femeie grasă; soția capului familiei’ DLR, s. v. – n. n. R. C.], în loc de *Călină*, la băieți **Talaláu** [cf. și *tălau, talau*, var. lui *talan*¹ ‘epitet depreciativ pentru cai, vite,

¹⁰⁵ Asemenea poreclelor, unele apelative pot avea o dublă interpretare, semnaland, în egală măsură, aspecte morale, dar și starea sau statutul social.

¹⁰⁶ Despre opoziția accentuală și semantică *cópil* ‘fiu’– *cópil* ‘bastard’ în graiurile dacoromâne, vezi și Beltechi 1984: 21–26.

precedând termenul calificat, de care se leagă prin prepoziția „de” – *talán de buhai*’ DLR, s. v. *talán*¹, dar și *Talalá* ‘(regional) epitet pentru un om care vorbește mult’ – n. n. R. C.]”; *muiére*: *ibid.*, h. 119 *Soție/603* leg. „i se spunea în batjocură” și h. 139 *Muiere/543* leg. „semn de hulă”; *tătă de sâlcă* (ALRR–Trans. II, h. 218 *Tată vitreg/456* leg.) „ironic se spune”;

4.4.4. Apelative referitoare la caracteristici de vorbire

câcăitor (ALRR–Mar. I, h. 63 *Peltic/238* leg.) „cu acest termen îl ocărăști”. cf. *a câcăi*, variantă, neconsemnată în dicționare, a lui *a câcăi* (cf. și DA, s.v.) < onomatopeicul *cî-cî!*; *fonf* (NALR–Olt. I, h. 57 *Peltic/970*) ‘(formațiune onomatopeică) care vorbește pe nas; p. e x t. prostuș, nerod, netot’ (DA, s. v.); *gângáv* (NALR–Ban. I, h. 57 *Peltic/27* leg.) „care vorbește pe nas” – termenul este o variantă accentuală a lui *gângav* ‘(om) cu defect la limbă, care vorbește împiedicat, repetând silabele’ (DA, s.v.); *mut* (*ibid./31* leg.) „[și cel care] nu vorbește bine”;

5. Ca mecanism lingvistic (semantic) prin care se exprimă această categorie antroponimică se poate aminti, pe lângă apelativ – evident în cazul formelor care trimit la trăsături fizice, dar și la unele trăsături morale și caracteristici de vorbire, precum: *aiurist*, *burduhănos*, *chilav*, *chiorovină*, *ciontoși*, *dințilă*, *dudan*, *fonf*, *gângáv*, *hitioan*, *moșneag*, *mut*, *mutuzan*, *pât*, *pleșug*, *pulpeșă*, *rânzos*, *stearpă*, *șontorog* etc. –, și metafora – în cazul formelor care trimit la obiecte din gospodărie, faună, personaje fictive etc.: *ciumă de boreasă*, *foarfecă*, *furcoi*,

goveală, maimucă, matroană, melegar, nimene, scândură cu ochi, talalău, tată de salcă, urzicar (cf. și Miron-Fulea 2002).

6. Din punct de vedere structural, se remarcă preferința denominatorilor pentru un singur termen. Există însă și câteva cazuri de apelative compuse sau alcătuite din expresii, acestea vizând atât trăsături fizice și morale, cât și originea sau statutul social: *ciumă de boreasă* ‘femeie urâtă’, *ghiuju cel bătrân* ‘bătrân’, *scândură cu ochi* ‘slab’, *dinți de câine* ‘om rău de gură’, *fecior de lele* ‘bastard, copil din flori’, *tată de salcă* ‘tată vitreg’.

Unele dintre apelativele menționate sunt derivate cu sufixe, precum (cf. și Pascu 1916; Pașca 1936: 135–148):

- **ar**: *urzicár* ‘copil din flori’ < *urzică*;
- **ău** (utilizat cu sens depreciativ): *Talalău* ‘copil din flori’ – cf. *tălău, talau*, dar și *Talală*;
- **eală**: *goveală* ‘bolnăvicios’ < *a govi* ‘a boli’;
- **eș**: *pulpeșă* (femininul lui *pulpeș*) ‘femeie cu pulpe mari’ < *pulpă*;
- **ilă** (indică în special posesorul unei însușiri): *dințilă* ‘om cu dinții mari’ < *dinți*, pl.;
- **oi** (sufix augmentativ, adesea depreciativ): *furcói* < *furcă* ‘unealtă agricolă sau instrument de tors’. Romulus Todoran (1998: 144–145) consideră că termenul *furcoi*, întâlnit în Maramureș și în nordul Transilvaniei, poate fi definit drept ‘copil făcut de fata mare (sau văduva) care merge cu furca în șezătoare’;
- **ós(u)**: *boldâiós* ‘cu ochi mari, bulbucați’ < **boldâi* (< *a boldi*); *burduhănós* (NALR–Mold. Bucov. I, MN, pș. 12/216 *Gras*, pct. 488) ‘burtos, puternic’ < *burduhan*; *păduchiós* (NALR–Ban. I, h. 19 *Păduchios*/16 leg.; NALR–Criș. I, h. 27/158 leg.) < *păduchi*; *rânzós* (NALR–Mold. Bucov. III, h. 252

- Rânză* (la păsări)/480 leg.) < *rânză* ‘stomac’; *řigănos* (ALRR–Munt. Dobr. I, h.7/730 leg.) < *řigan*;
- **oș**: *cióntoși* (NALR–Criș. I, h. 159 *Ciung*/141 leg.), pl. lui *cióntoș* < *ciont* ‘os’;
 - **tor**: *căcăitor* (ALRR–Mar. I, h. 63 *Peltic*/238 leg.) < *a căcăi*, construcție onomatopeică < *cî-cî!*

7. În concluzie, putem afirma că, asemenea poreclelor, apelativele nume comune întâlnite în comentariile metalingvistice (situate într-o zonă de interferență între substantivele proprii și cele comune), individualizează în cadrul unei clase generale și reflectă atât creativitatea denominatorilor, cât și relațiile sociale dintre membrii comunității de tip tradițional (sanționarea, prin „poreclire” și ironie, a abaterilor de la normele comunității), ele punând în evidență și particularitățile dialectale ale zonei căreia îi aparțin vorbitorii.

Totodată, procedeele utilizate pentru formarea acestor forme antroponimice ilustrează tendința de exprimare a subiectivității, precum și pe aceea de concretizare, specifice limbajului popular.

Considerații finale

În lucrarea noastră, am avut în vedere comentariul metalingvistic dialectal, analizat pe baza unui material excerptat din atlasele lingvistice românești, dar și din culegeri de texte dialectale.

Este vorba, în primul rând, despre o abordare de tip pragmatic, realizată din perspectiva actului comunicativ, a anchetei dialectale privite ca formă de comunicare (act de solicitare și răspuns). Comentariile metalingvistice reflectă conștiința lingvistică a vorbitorilor, dar și creativitatea și expresivitatea acestora, fapt ilustrat de-a lungul primelor cinci capitole ale lucrării.

Activitatea metalingvistică a nonlingvistului exprimă o atitudine activă și conștientă față de limbaj, subiectul participând la elaborarea acestuia, fapt remarcat în special în cazul comentariilor spontane, care reprezintă indicații cu rol de explicare suplimentară a termenului solicitat în cursul anchetei dialectale.

Comentariile metalingvistice au fost analizate, totodată, și prin prisma interconexiunii dialectologiei cu sociolingvistica, în grilă coșeriană, subliniindu-se importanța factorilor extralingvistici, contextuali în variația dialectală, în funcție de: factorul geografic – varietatea diatopică, factorul social – varietatea diastratică

și factorul individual sau stilistic – varietatea diafazică. Acestea ilustrează, dincolo de o marcată unitate diatopică și diastratică, o realitate lingvistică concretă, respectiv existența obiectivă a diferențelor de grai, care permit delimitarea unor fenomene lingvistice și a unor arii dialectale.

Capacitatea subiectului de descriere și explicitare a faptelor lingvistice din propriul grai, care presupune o „distanțare” de fenomenul analizat, este amplificată în cazul comentariilor de tip „ironic”, *ironia* constituind unul dintre mecanismele pragmatice la care apelează locutorul atunci când intenționează să critice sau să ridiculizeze unele aspecte neconforme cu normele și *patternurile* specifice mentalului tradițional.

În acest context, credințele populare exprimate în comentariile metalingvistice discutate în capitolul al șaptelea (cu cele trei subcapitole ale lui) sunt expresia unei gândiri arhaice de tip magico-mitic, în care lumea, imaginată antropocentric, este guvernată de o logică a fastului și de norme morale ce-i garantează echilibrul și prosperitatea. Orice încălcare a acestor norme și oricare ieșire din tiparele tradiționale sunt sancționate de colectivitate într-un mod restrictiv, justițiar și reparator, practica rituală fiind unul dintre remediile prin care sunt anihilate forțele distructive ale echilibrului cosmic, așa cum și cuvântul are un prestigiu recuperator.

Fie că sunt credințe referitoare la integritatea ființei umane, la „ciclul vieții” sau la obiceiuri de peste an, ca și în cazul configurației lingvistice specifice arealului dacoromân, se poate remarca faptul că și configurația simbolică a credințelor populare întâlnite în cadrul comentariilor metalingvistice denotă, în varietatea

manifestării lor la nivelul ritualului, o marcată unitate nu doar diatopică, ci și diastratică.

Au fost urmărite în volum și informații de natură onomastică oferite de comentariile metalingvistice ale informatorilor (exprimate, de obicei, în legendele hărților din atlase), în cadrul anchetelor dialectale, mai precis, porecele („numele de batjocură”) și apelativele neconvenționale.

Asemenea ironiei, porecla este unul dintre mecanismele de tip pragmatic la care apelează vorbitorul pentru criticarea sau ridiculizarea diferitelor aspecte neconforme cu normele și tiparele specifice mentalității tradiționale, fie că este vorba despre aspecte legate de corpul uman, fie despre comportamente. Aceste forme onomastice neoficiale, cu conținut afectiv, sunt exprimate prin mecanisme lingvistice precum apelativul, metafora sau metonimia.

Ca și porecele, apelativele nume comune întâlnite în comentariile metalingvistice (situat într-o zonă de interferență între substantivele proprii și cele comune) individualizează în cadrul unei clase generale și reflectă atât creativitatea denominatorilor, cât și relațiile sociale dintre membrii comunității de tip tradițional (sanționarea, prin „poreclire” și ironie, a abaterilor de la normele comunității), ele punând în evidență și particularitățile dialectale ale zonei căreia îi aparțin vorbitorii.

Considerăm că, și prin acest tip de comentarii, discutate în lucrarea de față, atlasele lingvistice pot fi considerate un tezaur de limbă și de cultură, putând constitui subiectul unor studii interdisciplinare. Într-o nouă paradigmă a științelor limbajului, dialectologia poate utiliza cu succes instrumente teoretice puse la dispoziție de

științe precum pragmalingvistica, sociolingvistica, etnolingvistica sau chiar antropologia. La rândul lor, aceste discipline pot beneficia de informațiile oferite cu generozitate de atlasele lingvistice, confirmând pe deplin afirmația pe care Sextil Pușcariu o făcea, încă în 1938, în *Prefața* la ALR I/I (p. 9): „Atlasul Lingvistic Român nu e numai un instrument de documentare pentru lingviști. Istoricul, etnograful, folcloristul și geograful pot găsi în hărțile noastre lămuriri pentru preocupările lor”.

Surse

- ALR I/I: Sever Pop, *Atlasul lingvistic român. Partea I, vol. I. Părțile corpului omenesc și boalele lui*, publicat... de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Cluj, 1938.
- ALR II/I : Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român. Partea II, vol. I. A. Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți). B. Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători. C. Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*, publicat... de Muzeul Limbii Române din Cluj – Otto Harrassowitz, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Sibiu-Leipzig, 1940.
- ALRR–Ban.: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Banat, III–V*, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, Editura Academiei Române, 1998–2011.
- ALRR–Mar.: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș, vol. I–IV*, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, [București], Editura Academiei Române, 1969–1997.
- ALRR–Munt. Dobr.: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, vol. I–III, București, Editura Academiei Române, 1996–2001; vol. IV de Teofil Teaha, Ion Ionică, Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 2004; vol. V, de Teofil Teaha, Bogdan

- Marinescu, Nicolae Saramandu, București, Editura Academiei Române, 2007.
- ALRR–Trans.: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, vol. I-IV, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, București, Editura Academiei Române, 1992–2006.
- ALRR–Trans. *Date: Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania. Date despre localități și informatori*, București, Editura Academiei Române, 1992.
- ALRT II: Emil Petrovici, *Texte dialectale. Suplement la Atlasul lingvistic român II*, Sibiu–Leipzig, Muzeul Limbii Române – Otto Harrassowitz, 1943.
- Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, elaborat [...] de Sever Pop și editat [...] de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad; coord.: I. Mării, Cluj-Napoca, [f.e.], 1989.
- Chestionarul Atlasului lingvistic român II*. Elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Emil Petrovici și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coodonator: I. Mării, Universitatea din Cluj-Napoca – Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, Cluj-Napoca, [f.e.], 1988.
- Chest. NALR: *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*, întocmit, sub conducerea lui Emil Petrovici și B. Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, Petre Neiescu, Grigore Rusu și Ionel Stan, în „Fonetică și dialectologie”, V, 1963, p. 157–271.
- GPF: Cornelia Coșuț, Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de Fier”*. I. *Texte. Sintaxă*, București, Editura Academiei Române, 1973.
- GRU: Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2013.

- GS: Maria Marin (coord.), Mihai Coțiu, Bogdan Marinescu, Carmen-Ioana Radu, Marilena Tiugan, *Grauirile din Sălaj*, București, Editura Academiei Române, 2017.
- Guia 2014: Sorin Guia, *Dialectologie română. Studii și corpus de texte*, Iași, Editura Vasiliana'98, 2014.
- NALR–Ban.: *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, vol. I, II, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, Editura Academiei Române, 1980, 1997.
- NALR–Criș.: *Noul Atlas lingvistic român. Crișana*, vol. I, II, de Ionel Stan și Dorin Urițescu, 1996, 2003; vol. III, de Dorin Urițescu (coord.), Ionel Stan, și Gabriela Violeta Adam, Lăcrămioara Oprea, Veronica Ana Vlasin, București, Editura Academiei Române, 2011; vol. IV, de Dorin Urițescu, Ionel Stan, Veronica Ana Vlasin, Gabriela Violeta Adam, Lăcrămioara Oprea, 2017, București, Editura Academiei Române.
- NALR–Criș. *Date: Noul Atlas lingvistic român. Crișana. Date despre localități și informatori*, București, Editura Academiei Române, 1996.
- NALR–Mold. Bucov.: *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, vol. I–II, București, 1987–1997; vol. III, *idem și Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007; vol. IV, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Adrian Turculeț, Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.
- NALR–Mold. Bucov. TD I/1 = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea I, Iași, Editura Academiei Române, 1993.
- NALR–Olt. = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. I–III, sub conducerea lui B. Cazacu, de I. Ionică, V. Rusu,

- I. Teaha, București, Editura Academiei Române, 1967–1974; vol. IV, 1980, vol. V, 1984, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, București, Editura Academiei Române.
- TDGBN: Maria Marin, Marilena Tiugan, *Texte dialectale și glosar Bistrița-Năsăud*, București, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, 1987.
- TDM II: *Texte dialectale Muntenia II*, publicate sub redacția lui B. Cazacu, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană și Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 1975.
- TDM III: *Texte dialectale Muntenia III*, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice. Sectorul Dialectologie, 1976.
- TDO: *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia CoHuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 1967.
- Teiuș 1980: Sabina Teiuș, *Coordonarea în vorbirea populară românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

Bibliografie

- Adam 2018: Gabriela-Violeta Adam, *Termeni pentru câteva boli infectocontagioase în anchetele ALR (pojar, scarlatină, vărsat)*, în Veronica Ana Vlasin, Dumitru Loșonți, Nicolae Mocanu (eds), *Lucrările celui de-Al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 8–9 septembrie 2016)*, Cluj-Napoca, Editurile Argonaut și Scriptor, 2018, pp. 7–18.
- Authier-Revuz 1995: Jacqueline Authier-Revuz, *Ces mots qui ne vont pas de soi. Boucles réflexives et non coïncidences du dire*, I–II, Collection „Sciences du langage”, Paris, Éditions Larousse, 1995.
- Bach, Harnish 1979: Kent Bach, Robert M. Harnish, *Linguistic Communication and Speech Acts*, Cambridge, M.I.T. Press, 1979.
- Baldinger 1973: Kurt Baldinger, *Conclusions*, în Pierre Gardette (ed.) *Les dialectes romans de France à la lumière des Atlas régionaux (Strasbourg, 24–28 mai 1971)*, Éditions du C.N.R.S., Paris, 1973, pp. 473–477.
- Barbe 1995: Katharina Barbe, *Irony in Context*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Group, 1995.
- Bartmiński 2018: Jerzy Bartmiński, *Language in the Context of Culture. The Metaphor of „Europe as Home” in this Day and Age*, Katowice, Śląsk, 2018.

- Beltechi 1984: Eugen Beltechi, *Note asupra accentului în subdialectul bănăţean (I)*, în „Cercetări de lingvistică”, XXIX, 1984, nr. 1, pp. 21–26.
- Benveniste 1974: Émile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, vol. II, Paris, Éditions Gallimard, 1974.
- Berindei 2015: Cosmina-Maria Berindei, *Sfârşitul lumii şi destinul postum al sufletelor în imaginarul culturii tradiţionale româneşti*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015.
- Blaga 1969: Lucian Blaga, *Trilogia culturii. Orizont şi stil. Spaţiul mioritic. Geneza metaforei şi sensul culturii*, cuvânt înainte de Dumitru Ghişe, Bucureşti, Editura Pentru Literatură Universală, 1969.
- Bot 2008: Nicolae Bot, *Dreptul cutumiar şi folclorul obiceiturilor*, în *Studii de etnologie*, volum îngrijit de Ioana Bot şi Ileana Benga, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă, 2008, pp. 164–175.
- Burada 1882: Teodor T. Burada, *Datinele poporului român. La înmormântări*, Iaşi, Tipografia Naţională, 1882.
- Candrea 1895: I.-A. Candrea, *Poreclele la români*, Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Comp., 1895.
- Candrea 1999: I.-A. Candrea, *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicină generală*, studiu introductiv de Lucia Berdan, Iaşi, Editura Polirom, 1999.
- Cazacu 1957: Boris Cazacu, *Sur la réaction du sujet parlant par rapport au fait linguistique*, în Iorgu Iordan (ed.), *Mélanges Oslo... 1957*, Bucureşti, pp. 189–199.
- Charaudeau 1992: Patrick Charaudeau, *Grammaire du sens et de l'expression*, Paris, Éditions Hachette.
- Charaudeau, Maingueneau 2002: Patrick Charaudeau, Dominique Maingueneau, *Dictionnaire d'analyse du discours*, Paris, Éditions du Seuil, 2002.
- Chaurand 1972: Jacques Chaurand, *Introduction à la dialectologie française*, Paris/Bruxelles/Montréal, Éditions Bordas.

- Chelaru-Murăruș 2010: Oana Chelaru-Murăruș, *Nume, porecle, semnături ironice în paginile „Academiei Cațavencu”*, în Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Nicolae Alexandru (eds), *Limba română: Controverse, delimitări, noi ipoteze (II), Pragmatică și stilistică, Actele celui de-al 9-lea Colocviu al Catedrei de limba română (București, 4–5 decembrie 2009)*, București, Editura Universității din București, 2010, pp. 175–184.
- Chircu 2008: Adrian Chircu, *L’adverbe dans les langues romanes. Études étymologique, lexicale et morphologique (français, roumain, italien, espagnol, portugais, catalan, provençal)*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2008.
- Chircu 2018: Adrian Chircu, *Adverbe printre adjective. Observații asupra hărții 68 (șasiu) ‘louche’ din ALR I/I*, în Veronica Ana Vlasin, Dumitru Loșonți, Nicolae Mocanu (eds), *Lucrările celui de-Al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 8–9 septembrie 2016)*, Cluj-Napoca, Editurile Argonaut și Scriptor, 2018, pp. 47–55.
- Chircu 2022: Adrian Chircu, *Adverbul în graiurile bistrițene*, în Rozalia Colciar, Adelina Emilia Mihali (eds), *In honorem magistri Dumitru Loșonți – 80*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2022, pp. 140–161.
- Ciolac 1999: Marina Ciolac, *Sociolingvistică românească*, București, Editura Universității din București, 1999.
- CL: „Cercetări de lingvistică”, Cluj[-Napoca], I, 1956 ș. u.
- Colciar 2018a: Rozalia Colciar, *Dialectologie și pragmatică. Studii de pragmalingvistică a textului dialectal*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2018.
- Colciar 2018b: Rozalia Colciar, *Sistemul popular de denotație personală din Feleacu (jud. Cluj). Supranumele*, în Crișu Dascălu, Doina Bogdan-Dascălu, Ioan David, Hans Dama (eds), *In honorem magistri Simion Dănilă 75*, Timișoara, Editura David Press Print, 2018, pp. 175–181.

- Colciar 2019a: Rozalia Colciar, *Comentarii metalingvistice în textul dialectal*, în Adrian Chircu, Maria Aldea (eds), *Din dragoste de dascăl și de voroavă. Omagiu Doamnei Profesor Elena Dragoș – La aniversare*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2019, pp. 119–126.
- Colciar 2019b: Rozalia Colciar, *Atlasele lingvistice românești din perspectivă socio- și pragmalingvistică*, în „Annales Universitatis Apulensis”. Series Philologica, 20, tom 1, 2019, pp. 133–142.
- Colciar 2020: Rozalia Colciar, *Atitudine descriptivă și comentariu metalingvistic în ALRR-Transilvania*, în „Studia Romanica et Anglica Zagrabienisia” (SRAZ), LXV, 2020, pp. 277–283.
- Colciar 2021: Rozalia Colciar, *Commentaires métalinguistiques dans l’ALRR-Transilvania et dans le NALR-Crișana*, în Luchia Antonova-Vasilieva (ed.), *From traditional to interactive linguogeography: proceeding in honour of the 110th birth anniversary of prof. St. Stoykov (1912–1969)*, Sofia, Publishing house of BAS „Prof. Marin Drinov”, 2021, pp. 165–176.
- Colciar 2022a: Rozalia Colciar, *Comentarii metalingvistice și „ironia” (pe baza NALR)*, în Rozalia Colciar, Dumitru Loșonți, Adelina Emilia Mihali, Nicolae Mocanu (eds), *Lucrările celui de-Al XIX-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 10–11 septembrie 2020)*, Cluj-Napoca, Editurile Argonaut și Scriptor, 2022, pp. 93–106.
- Colciar 2022b: Rozalia Colciar, *Câteva precizări asupra comentariilor metalingvistice în NALR*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, A. Lingvistică. Număr special în memoriam Stelian Dumistrăcel, t. LXII, 2022, pp. 107–118.
- Colciar 2023a: Rozalia Colciar, *Comentariul metalingvistic între diatopic și diastratic (pe baza NALR)*, în „Annales Universitatis Apulensis”. Series Philologica, XXIV, 2023, nr. 1, pp. 236–247.

- Colciar 2023b: Rozalia Colciar, *Credințe populare reflectate în comentarii metalingvistice din ALR*, în Gabriela Violeta Adam, Cosmina-Maria Berindei, Elena Faur, Cosmin Borza (eds), *Caietele Sextil Pușcariu VI. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”*. Ediția a VI-a, Cluj-Napoca, 14–15 septembrie 2023, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2023, pp. 85–96.
- Colciar 2023c: Rozalia Colciar, *Credințe populare reflectate în comentariile metalingvistice (pe baza NALR)*, în Mirjana Čorković, Monica Huțanu, Mariana Dan, Minerva-Trajlovič-Kondan (eds), *Limba, literatura și cultura română: provocări și perspective*, Belgrad, Editura Universității din Belgrad, 2023, pp. 311–329.
- Colciar 2023d: Rozalia Colciar, *Credințe populare reflectate în atlasele lingvistice românești (pe baza ALR II și ALRT II)*, în „Crisia. Revista Muzeului Țării Crișurilor”, vol. LIII, Supliment nr. 1 (2023), 2024, pp. 550–559.
- Colciar 2024a: Rozalia Colciar, *Apelative neconvenționale întâlnite în comentariile metalingvistice (pe baza NALR)*, în „Philologica Jassyensia”, XX, nr. 2 (40), 2024, pp. 23–32.
- Colciar 2024b: Rozalia Colciar, *Feleacu (Județul Cluj). Monografie lingvistică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024.
- Colciar, Mihali 2019: Rozalia Colciar, Adelina Emilia Mihali, *Supranume și porecle feminine în ALRR–Transilvania*, în *Caietele Sextil Pușcariu IV. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”*. Ediția a IV-a, Cluj-Napoca, 12–13 septembrie 2019, Cluj-Napoca, Editurile Scriptor și Argonaut, 2019, pp. 112–122.
- Colciar, Mihali 2020: Rozalia Colciar, Adelina Emilia Mihali, *Supranume și porecle colective pe baza NALR*, în Veronica Ana Vlasin, Rozalia Colciar, Nicolae Mocanu, Dumitru Loșonți (eds), *Lucrările celui de-Al XVIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 30–31 august 2018)*, Cluj-Napoca, Editurile Argonaut și Scriptor, 2020, pp. 69–85.

- Colciar, Mihali 2021: Rozalia Colciar, Adelina Emilia Mihali, *Supranume și porecle masculine în ALRR–Transilvania*, în Manuela Nevaci, Irina Floarea, Ioan Mircea Farcaș (eds), *Ex Oriente lux. In honorem Nicolae Saramandu*, Alessandria, Edizioni dell’Orso, 2021, pp. 342–352.
- Coman 1988: Mihai Coman, *Mitologie populară românească, II. Viețuitoarele văzduhului*, București, Editura Minerva, 1988.
- Coșeriu 1992–1993: Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Seria A. Lingvistică, tom XXXIII, 1992–1993.
- Coșeriu 1994: Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura „Știința”, 1994.
- Coșeriu 1995: Eugen Coșeriu, *Unitatea limbii române – planuri și criterii*, în *Limba română și varietățile ei locale*, București, Editura Academiei Române, pp. 11–19.
- Coșeriu 2000: Eugen Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere de Eugenia Bojoga, Chișinău, Editura Arc, 2000.
- Coșeriu 2000–2001: Eugen Coșeriu, *Creația metaforică în limbaj*, în „Dacoromania”, serie nouă, V–VI, 2000–2001, pp. 11–33.
- Crețu 1980: Vasile Tudor Crețu, *Ethosul folcloric – sistem deschis*, Timișoara, Editura Facla, 1980.
- Crețu 1988: Vasile Tudor Crețu, *Existența ca întemeiere. Perspectivă etnologică*, Timișoara, Editura Facla, 1988.
- Cugno 2011: Federica Cugno, *Sui nomi dialettali delle malattie: alcune concordanze italo-romene*, în Maria Marin, Daniela Răuțu (eds), *Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha*, București, Editura Academiei Române, 2011, pp. 159–174.
- Currie 2006: G. Currie, *Why Irony is Pretence*, în S. Nichols (coord.), *The Architecture of Imagination. New Essays on*

- Pretence, Possibility, and Fiction*, Oxford/New York, Oxford University Press, 2006, pp. 111–133.
- DA: *Dicționarul limbii române*, [publicat de Academia Română, sub redacția lui Sextil Pușcariu], 1913–1949.
- DLR: *Dicționarul limbii române*, serie nouă [publicat de Academia Română], 1965 ș.u.
- DR: „Dacoromania”. Buletinul Muzeului Limbei Române condus de Sextil Pușcariu, Cluj[-Napoca], I, 1920–1921 ș.u.
- DR 1977: Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română* (DR 1977), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977.
- DȘL 2005: Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a 2-a, București, Editura Nemira & Co, 2005.
- Dubois *et alii* 2002: Jean Dubois *et alii*, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Éditions Larousse, 2002.
- Ducrot 1984: Oswald Ducrot, *Le Dire et le Dit*, Paris, Éditions de Minuit, 1984.
- Dumistrăcel *et alii* 1997: Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române, 1997.
- Dumistrăcel, Hreapcă 2008: Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, *La variation linguistique sous la perspective de l'informatisation des atlas régionaux roumains*, în „Revue roumaine de linguistique”, LIII, 1–2, 2008, pp. 107–123.
- Eliade 1965/1995: Mircea Eliade, *Le sacré et le profane*, Paris, Éditions Gallimard, 1965/ *Sacrul și profanul*, București, Editura Humanitas, 1995.
- Enescu 1973: Radu Enescu, *Critică și valoare*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1973.

- Faiciuc 1985: Ioan Faiciuc, *Comentarii ale informatorilor privind variația dialectală. Note pe baza NALR-Banat*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Seria A. Lingvistică, tom XXX, 1985, pp. 43–51.
- Felecan D. 2011a : Daiana Felecan, *Aspecte ale polifoniei lingvistice*, ediția a doua revizuită, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011.
- Felecan D. 2011b: Daiana Felecan, *O categorie de apelative neconvenționale recente: numele comune atribuite persoanelor feminine din domeniul showbizului românesc*, în *ICONN 1. Numele și Numirea. Actele Conferinței Internaționale de Onomastică, ediția I. Interferențe multietnice în antroponimie, Baia Mare, 19–21 septembrie 2011*, Oliviu Felecan (ed.), Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, pp. 235–250.
- Felecan D. 2014: Daiana Felecan, *Pragmatica numelui și a numirii neconvenționale: de la paradigme teoretice la practici discursive*, Cluj-Napoca, Editurile Mega și Argonaut, 2014.
- Felecan N. 2020: Nicolae Felecan, *Categoriile antroponimice: nume, supranume, poreclă*, în idem, *Lingvistică și filologie română*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2020, pp. 99–132 [prima publicare: în Oliviu Felecan (coord.), *Onomasticon. Studii despre nume și numire*, I, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2010, pp. 81–120].
- Felecan O. 2012: Oliviu Felecan, *Observații referitoare la unele supranume colective din nord-vestul României*, în Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae (eds), *Limba română: direcții actuale în cercetarea lingvistică. Actele celui de-al 11-lea Colocviu Internațional al Departamentului de lingvistică*, vol. II, București, Editura Universității din București, pp. 219–228.
- Flydal 1951: Leiv Flydal, *Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de la langue*, în *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, Bind XIII, Oslo, Norsk tidsskrift for sprogvidenskap, 1951, pp. 240–257.

- Frazer 1923: James George Frazer, *Le rameau d'or*, éditions abrégée. Nouvelle traduction par Lady Frazer, [Paris], Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1923.
- Gadet 1996: Françoise Gadet, *Niveaux de langue et variation intrinsèque*, în P. Bensimon (dir.), *Niveaux de langue et registres de la traduction*, „Palimpsestes” 10, pp. 17–40.
- GALR II 2005: Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române II. Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Gennep 1909: Arnold van Gennep, în idem, *Les rites de passage*, [Paris], Éditions Émile Nourry, 1909.
- Ghinoiu 2008: Ion Ghinoiu, *Mică enciclopedie de tradiții românești*, ediție îngrijită și coordonare lexicografică de Valeria Filimon, București, Editura Agora, 2008.
- Golopenția-Eretescu 1972: Sanda Golopenția-Eretescu, *Clasificarea prin „numuri”*, I, în *Revista de etnografie și folclor*, tomul 17, 1972, nr. 2, pp. 145–155.
- Graur 1965: Alexandru Graur, *Nume de persoane*, București, Editura Științifică, 1965.
- Greco 1964: Doina Greco, *Forme hipocoristice ale prenumelor din comuna Berzovia, orașul Reșița, Regiunea Banat*, în „Cercetări de lingvistică”, IX, nr. 1, 1964, pp. 109–116.
- Grice 1975: H. P. Grice, *Logic and conversation*, în P. Cole & J. L. Morgan (eds), *Syntax and Semantics*, vol. 3, *Speech Acts*, New York, Academic Press, 1975, pp. 41–58.
- Grice 1978: P. Grice, *Further Notes on Logic and Conversation*, în P. Cole (coord.), *Syntax and Semantics: Pragmatics*, vol. 9, New York, Academic Press, p. 183–197.
- Hoenigswald 1966: Henry M. Hoenigswald, *A proposal for the Study of Folk-Linguistics*, în William Bright (ed.), *Sociolinguistics. Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference*, The Hague-Paris, Mouton&Co Publishers, 1966, pp. 16–26.

- Homorodean, Mocanu 1969: Mircea Homorodean, Nicolae Mocanu, *Din onomastica comunei Scărișoara (județul Alba)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai Series Philologia”, 1969, fasc. 2, pp. 135–141.
- Hopper, Traugott Closs 1993: J. Hopper, E. Traugott Closs, *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.
- Ionescu Pérez 2007: Pedro Cristian Ionescu Pérez, *Concepte, metodologie și terminologie în antroponimia romanică*, în Sanda Reinheimer Rîpeanu, Ioana Vintilă Rădulescu (coord.), *Limba română, limbă romanică*, București, Editura Academiei Române, pp. 215–230.
- Ionescu-Ruxăndoiu 1995: Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Conversația. Structuri și strategii*, București, Editura ALL, 1995.
- Ivănescu 1980/2000: G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 2000 [prima publicare: 1980].
- Jaberg, Jud 1928: Karl Jaberg, Jakob Jud, *Der Sprachatlas als Forschungsinstrument. Kritische Grundlegung und Einführung in den Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, Halle (Saale), Published by M. Niemeyer, 1928.
- Jankélévitch 1994: Vladimir Jankélévitch, *Ironia*, traducere din limba franceză de Florica Drăgan și V. Fanache, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994.
- Labov 1966: William Labov, *The Social Stratification of English in New York City*, Washington, Center for Applied Linguistics, Michigan State University Emeritus, East Lansing USA, 1966.
- Lakoff, Johnson 1985: George Lakoff, Mark Johnson, *Les métaphores dans la vie quotidienne*, Paris, Éditions de Minuit, 1985.
- Loșonți 1969: Dumitru Loșonți, *Sistemul popular de denominație personală din Bonțida (jud. Cluj)*, în „Cercetări de lingvistică”, XIV, nr. 1, 1969, pp. 115–123.

- Maingueneau 1987: Dominique Maingueneau, *Nouvelles tendances en analyse du discours*, Paris, Éditions Hachette, 1987.
- Manu Magda 2003: Margareta Manu Magda, *Elemente de pragmalingvistică a românei vorbite regional*, București, Editura Dual Tech, 2003.
- Manu Magda 2011: Margareta Manu Magda, *Pragmatică și antroponimie (considerații teoretice referitoare la sistemul apelativelor în limba română actuală)*, în Oliviu Felecan (ed.), *ICONN 1. Numele și Numirea. Actele Conferinței Internaționale de Onomastică, ediția 1, Interferențe multietnice în antroponimie, Baia Mare, 19–21 septembrie 2011*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, pp. 503–513.
- Manu Magda 2015: Margareta Manu Magda, *Considerații introductive referitoare la statutul apelativelor „nume de grup” ca obiect de cercetare al onomasticii: un studiu de caz (formațiunile neologice ale termenului **băiat** în discursul politico-publicistic actual)*, în Oliviu Felecan (ed.), *ICONN 3. Proceedings of the Third International Conference on Onomastics „Name and Naming”. Conventional/ Unconventional in Onomastics*, Cluj-Napoca, Editurile Mega și Argonaut, 2015, pp. 720–733.
- Manu Magda 2018: Margareta Manu Magda, *Elemente de dialectologie perceptivă în spațiul lingvistic românesc*, în Veronica Ana Vlasin, Dumitru Loșonți, Nicolae Mocanu (eds), *Lucrările celui de-Al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 8–9 septembrie 2016)*, Cluj-Napoca, Editurile Argonaut și Scriptor, pp. 170–191.
- Marian 1892: S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, Edițiunea Academiei Române, București, Lito-Tipografia Carol Göbl, 1892.
- Marian 2000a: S. Fl. Marian, *Nașterea la români. Studiu etnografic*, ediție îngrijită, introducere, bibliografie și glosar de Iordan Datcu, București, Editura Saeculum I.O., 2000 [prima publicare: 1892].

- Marian 2000b: S. Fl. Marian, *Nunta la români. Studiu istorico-comparativ etnografic*, ediție îngrijită, introducere, bibliografie și glosar de Iordan Datcu, București, Editura Saeculum I.O., 2000 [prima publicare: 1890].
- Marin, Marinescu 1984: Maria Marin, Bogdan Marinescu, *Graiurile din Transilvania*, în TDR 1984, coord.: Valeriu Rusu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984, pp. 354–390.
- MDA2 2010: *Mic dicționar academic*, vol. I–II, ediția a doua, București, Editura Univers Enciclopedic GOLD.
- Mélanges Oslo...1957*: Iorgu Iordan (ed.), *Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, Éditions de l'Académie Roumaine, 1957.
- Mihali 2017: Adelina Emilia Mihali, *Supranume din localitatea Borșa, jud. Maramureș*, în Eugen Pavel, Nicolae Mocanu, Adrian Tudurachi (eds), *Caietele Sextil Pușcariu, III. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”*, Ediția a III-a, Cluj-Napoca, 14–15 septembrie 2017, Cluj-Napoca, Editurile Scriptor și Argonaut, pp. 334–343.
- Mihali 2021: Adelina Emilia Mihali, *Termeni pentru ființe fantastice pe baza ALR II și ALRT II*, în „Fonetica și dialectologie”, XL, 2021, pp. 99–111.
- Miron-Fulea 2002a: Mihaela Miron-Fulea, *Numele proprii metaforice în limba română actuală*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București, Editura Universității din București, pp. 337–348.
- Miron-Fulea 2002b: Mihaela Miron-Fulea, *Numele proprii metonimice în limba română actuală*, în *ibidem*, pp. 349–362.
- Moeschler, Reboul 1999: Jacques Moeschler, Anne Reboul, *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, coordonarea traducerii Carmen Vlad, Liana Pop, Cluj-Napoca, Editura Echinox, 1999.

- Morcov 2014: Mihaela-Mariana Morcov, *Credințe populare românești oglindite în materialele dialectale*, în „Fonetică și dialectologie”, XXXIII, 2014, pp. 109–122.
- Negrea 2010: Elena Negrea, *Pragmatica ironiei. Studiu asupra ironiei în presa scrisă românească*, București, Tritonic Publishing, 2010.
- Oancă 2016: Teodor Oancă, *Microsisteme antroponimice românești*, Craiova, Editura Grafix, 2016.
- Oișteanu 1989: Andrei Oișteanu, *Motive și semnificații mito-simbolice în cultura tradițională românească*, București, Editura Minerva, 1989.
- Olariu 2017: Florin-Teodor Olariu, *Variație și varietăți în limba română. Studii de dialectologie și sociolingvistică*, Iași, Institutul European, 2017.
- Pamfile 1910: Tudor Pamfile, *Sărbătorile de vară la români. Studiu etnografic de...*, București, Librăria Socec & Comp., C. Sfetea și Librăria Națională, 1910.
- Pascu 1916: G. Pascu, *Sufixe românești*, București, Edițiunea Academiei Române, 1916.
- Pașca 1936: Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1936.
- Pârvu 2005: Bogdan S. Pârvu, *Dicționar de genetică literară*, Iași, Institutul European, 2005.
- Petrovici, Emil, *Atlasul lingvistic român. II. Introducere*, redactori: Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza; coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, [s.e.], 1988.
- Platon 2020: Elena Platon, *Patrimoniu și imaginar lingvistic*, în *Enciclopedia imaginariilor din România*, Corin Braga (coord. gen.). II. *Patrimoniu și imaginar lingvistic*, Elena Platon (coord.), Iași, Editura Polirom, 2020, pp. 11–28.

- Pop 1927: Sever Pop, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales*. Extrait des „Mélanges de l'École Roumaine en France”, II-e partie 1926, Paris, Librairie J. Gamber.
- Pop, Ruxăndoiu 1978: Mihai Pop, Pavel Ruxăndoiu, *Folclor literar românesc*, ediția a II-a, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
- Popa 1975: Marian Popa, *Comicologia*, București, Editura Univers, 1975.
- Popescu 2018: Cecilia Mihaela Popescu, *Essai de typologie dans la classe des marqueurs discursifs de reformulation parafrastique du roumain actuel*, în „Analele Universității din Craiova”. Seria Științe Filologice. Lingvistică, anul XL, Nr. 1-2, 2018, pp. 356-373.
- Popescu 2024: Cecilia Mihaela Popescu, *Qui parle de qui/ de quoi? Vers la représentation de la source de l'information dans les patois du dacoroumain*, în „Dacoromania”, serie nouă, XXIX, 2024, nr. 2, pp. 208-223.
- Preston 1999: Dennis R. Preston, *Handbook of perceptual dialectology*, volume I. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins, 1999.
- Preston 2008: Dennis R. Preston, *Qu'est-ce que la linguistique populaire? Une question d'importance*, în „Pratiques”, 139/140, 2008, pp. 1–24.
- Purcar-Gușeilă 1967: Margareta Purcar-Gușeilă, *Porecle (Comuna Șimișna, raionul Dej, regiunea Cluj)*, în „Limbă și literatură”, nr. 14, 1967, pp. 143–164.
- Purdela Sitaru 1999: Maria Purdela Sitaru, *Etnomedicină lingvistică*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999.
- Pușcariu 1922: Sextil Pușcariu, *Din perspectiva Dicționarului. III. Despre legile fonetice*, în „Dacoromania”, II, 1922, pp. 19–84.
- Pușcariu 1936–1938: Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania”, IX, 1936–1938, pp. 403–446.

- Pușcariu, Sextil, *Prefață la Atlasul lingvistic român publicat...* de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I, vol. I (ALR I/I), de Sever Pop, Cluj, 1938, pp. 7–14.
- Pușcariu 1940: Sextil Pușcariu, *Limba română, vol. I: Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1940.
- Quintilian 1977: Quintilian, *The Institutio Oratoria*, trans. H. E. Butler, Cambridge, MA/London, Harvard University Press/William Heinemann Ltd., 1977.
- Roșianu 1976: Ioan Roșianu, *O problemă de onomastică în discuție: categoriile antroponimice*, în „Limba română”, XXV, nr. 3, pp. 289–301.
- Sala 1957: Marius Sala, *Remarques sur la réaction des sujets enquêtés pour l'«Atlas Linguistique Roumain»*, în Iorgu Iordan (ed.), *Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957 (Mélanges Oslo...)*, București, Éditions de l'Académie Roumaine, 1957, pp. 189–199.
- Sapir 1967: Edward Sapir, *Anthropologie. I. Culture et personnalité*, Paris, Éditions de Minuit, 1967.
- Sapir 1970: Edward Sapir, *Le langage*, Paris, Éditions Payot, 1970.
- Saramandu 1981: Nicolae Saramandu, *Variation dialectale et variabilité sociolinguistique*, în Brigitte Schlieben-Lange (ed.), *Logos Semantikos: Studia Linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, V, Berlin, Walter de Gruyter, pp. 89–98.
- Sarfati 2007: Georges-Élia Sarfati, *Éléments d'analyse du discours*, Paris, Éditions Armand Colin, 2007.
- Saussure 1962: Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, Éditions Payot, 1962.
- Sperber, Wilson 1981: D. Sperber, D. Wilson, *Irony and the Use-Mention Distinction*, în P. Cole (ed.), *Radical Pragmatics*, New York, Academic Press, 1981, pp. 295–318.

- Stan 1973: Aurelia Stan, *O problemă de terminologie onomastică: poreclă-supranume*, în „Cercetări de lingvistică”, XVIII, nr. 1, 1973, pp. 85–90.
- Șeuleanu 1985: Ion Șeuleanu, *Poezia populară de nuntă*, București, Editura Minerva, 1985.
- Șeuleanu 1994: Ion Șeuleanu, *Dincoace de sacru, dincolo de profan (Studii și eseuri de folclor)*, Târgu-Mureș, Editura Timpomur, 1994.
- Taloș 2001: Ion Taloș, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2001.
- TDR 1984: *Tratat de dialectologie românească*, coord.: dr. Valeriu Rusu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984.
- Teaha 1970 : Teofil Teaha, *Un problème de métalinguistique: la réaction du sujet parlant dans le processus de la communication*, în Alexandru Graur (ed.), *Actes du Xe Congrès international des linguistes. Bucarest, 28 août–2 septembre 1967*, II, București, Editura Academiei Române, 1970, pp. 41–48.
- Timoce-Mocanu 2013: Cosmina Timoce-Mocanu, *Antropologia ritualului funerar. Trei perspective*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013.
- Tiugan 1985: Marilena Tiugan, *Integrarea socioculturală a moldovenilor rezidenți în București*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, A. Lingvistică, XXX, 1985, pp. 33–42.
- Todoran 1998: Romulus Todoran, *Note lexicologice*, în idem, *Contribuții la studiul limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1998, pp. 105–179.
- Țăra 1968: Vasile Țăra, *Supranumele românești din comuna Domașnea (Caraș-Severin)*, în „Analele Universității din Timișoara”, VI, 1968, pp. 225–239.
- Urișescu 1984: Dorin Urișescu, *Subdialectul crișean*, în TDR 1984, pp. 284–320.

Bibliografie

- Viviand 2014: Aline Viviand, *La compréhension des gentilés Polacy, Niemcy, Francuzi et Europejczyzy par la jeunesse polonaise contemporaine. Une étude ethnolinguistique*, Paris, Université Paris-Sorbonne, 2014.
- Vulcănescu 1987: Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, Editura Academiei Române, 1987.
- Vulpe 2004: Magdalena Vulpe, *Comentarii metalingvistice în textele dialectale*, în idem, *Opera lingvistică I. Dialectal. Popular. Vorbit*, Cluj-Napoca, Editura Clusium [prima publicare: 1970], pp. 419–423.
- Waugh 1976: Linda R. Waugh, *Roman Jakobson's Science of Language*, Lisse, Holland, Peter de Ridder Press, 1976.
- Weigand 1909: Gustav Weigand, *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Johann Ambrosius Barth, Leipzig, 1909.
- Zafiu 2002: Rodica Zafiu, *Strategii ale impreciziei: expresii ale vagului și ale exprimării în limba română și utilizarea lor discursivă*, în Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *Actele Colocviului Catedrei de limba română, 22–23 noiembrie 2001. Perspective actuale în studiul limbii române*, București, Editura Universității din București, 2002, pp. 363–376.
- Zăbavă 2011: Camelia Zăbavă, *Porecla – o „insulă” de mentalitate arhaică în postmodernitate*, în Oliviu Felecan (ed.), *Numele și numirea. Actele Conferinței Internaționale de Onomastică. Ediția I: Interferențe multietnice în antroponimie*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, pp. 287–295.

Abrevieri

B = bătrâni

chest. = chestiune

[f. e.] = fără editură

h. = hartă

idem = același atlas (în unele
exemple, și același
volum)

ibidem = același atlas, același
volum, aceeași hartă

[k] = arată că informatorul a
corectat forma anterioară

leg. = legendă

loc. v. = localitate (localități)
vecină (vecine)

MN = material necartografiat

[n. a.] = nota
anchetatorului/autorului

[n. n.] = nota noastră

pct. = punct (de anchetă)

pș. = planșă

R = recent

[s. a.] = sublinierea autorului

[s. n.] = sublinierea noastră

[trad. n.] = traducerea noastră

V = vechi

voc. = vocativ

vol. = volum

[ε] = arată că informatorul a
ezitat

= pus în locul unui răspuns,
arată că informatorul a
declarat că nu există
termenul întrebat

? = pus în locul unui răspuns,
arată că informatorul n-a
știut să răspundă; dacă
urmează totuși un
răspuns, acesta a fost dat
după ezitare

[σ] = pus înaintea unui
răspuns, arată că
termenul a fost sugerat
de anchetator

Indice de autori

- Adam, Gabriela Violeta, 91, 119, 121, 127, 160, 211, 213, 217
- Arvinte, Vasile, 211
- Authier-Revuz, Jacqueline, 82, 213
- Bach, Kent, 81, 213
- Baldinger, Kurt, 9, 213
- Barbe, Katharina, 81, 213
- Bartmiński, Jerzy, 114, 115, 213
- Beltechi, Eugen, 201, 209, 211, 214
- Benveniste, Émile, 114, 214
- Berindei, Cosmina-Maria, 142, 214
- Bidian, Viorel, 210
- Bidu-Vrânceanu, Angela, 219
- Bîrleanu, Ion-Horia, 219
- Blağa, Lucian, 119, 182, 214
- Bot, Nicolae, 160, 214
- Botoșineanu, Luminița, 211
- Bratu, Costin, 212
- Burada, Teodor T., 159, 214
- Candrea, I.-A., 77, 136, 184, 186, 197, 198, 214
- Caragiu Marioțeanu, Matilda, 219
- Cazacu, Boris, 22, 210, 211, 212, 214
- Călărășu, Cristina, 219
- Charaudeau, Patrick, 194, 197, 214
- Chaurand, Jacques, 214
- Chelaru-Murăruș, Oana, 186, 215
- Chircu, Adrian, 31, 32, 35, 215, 216

- Ciolac, Marina, 73, 215
- Cohuț, Cornelia, 210
- Colciar, Rozalia, 9, 12, 21, 22, 47, 76, 77, 78, 81, 97, 106, 108, 113, 167, 184, 185, 186, 191, 194, 215, 216, 217, 218
- Coman, Mihai, 85, 218
- Coțiu, Mihai, 211
- Coșeriu, Eugen, 9, 47, 48, 49, 73, 84, 185, 194, 218
- Crețu, Vasile Tudor, 143, 156, 218
- Cugno, Federica, 126, 218
- Currie, G., 78, 83, 218
- Dubois, Jean, 21, 219
- Ducrot, Oswald, 81, 85, 219
- Dumistrăcel, Stelian, 9, 13, 14, 22, 144, 211, 216, 218, 219
- Eliade, Mircea, 115, 144, 145, 219
- Enescu, Radu, 80, 219
- Faiciuc, Ioan, 22, 25, 209, 211, 220
- Felecan, Daiana, 82, 184, 185, 194, 196, 220
- Felecan, Nicolae, 184, 186, 191, 220
- Felecan, Oliviu, 184, 220, 229
- Florea, Ion A., 211
- Flydal, Leiv, 48, 220
- Frazer, James George, 125, 144, 221
- Gadet, Françoise, 73, 221
- Gennep, Arnold van, 145, 221
- Ghiculete, Galina, 212
- Ghinoiu, Ion, 145, 158, 160, 161, 162, 169, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 221
- Giosu, Ștefan, 219
- Golopenția-Eretescu, Sanda, 185, 221
- Graur, Alexandru, 184, 221
- Greco, Doina, 184, 210, 221, 225
- Grice, (H.) P., 13, 80, 84, 108, 221
- Guia, Sorin, 98, 103, 104, 106, 108, 110, 211
- Harnish, Robert M., 81, 213
- Hoeningwald, Henry M., 15, 221
- Homorodean, Mircea, 184, 222

Indice de autori

- Hopper, J., 185, 222
- Hreapcă, Doina, 144, 211, 219
- Ionescu Pérez, Pedro
Cristian, 194, 195, 196, 222
- Ionescu-Ruxăndoiu,
Liliana, 12, 16, 76, 82, 105, 108, 219, 222
- Ionică, Ion, 209, 210, 211
- Ivănescu, G., 47, 222
- Jaberg, Karl, 11, 222
- Jankélévitch, Vladimir, 95, 222
- Johnson, Mark, 114, 222
- Jud, Jakob, 11, 222
- Labov, William, 222
- Lakoff, George, 114, 222
- Lăzărescu, Paul, 209, 212
- Loșonți, Dumitru, 77, 184, 197, 210, 213, 216, 217, 222, 223
- Maingueneau, Dominique, 106, 197, 214, 223
- Mancaș, Mihaela, 219
- Manu Magda, Margareta, 11, 15, 22, 23, 97, 195, 196, 197, 223
- Marian, S. Fl., 79, 147, 148, 151, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 223, 224, 226
- Marin, Maria, 210, 211, 212, 224
- Marinescu, Bogdan, 209, 211, 212, 224
- Mărdărescu, Maria, 212
- Mărgărit, Iulia, 210
- Mării, I., 210, 225
- Mihali, Adelina Emilia, 78, 136, 176, 180, 184, 185, 186, 216, 217, 218, 224
- Miron-Fulea, Mihaela, 191, 203, 224
- Mocanu, Nicolae, 159, 163, 184, 209, 211, 213, 216, 217, 222, 223, 224, 228
- Moeschler, Jacques, 13, 224
- Morcov, Mihaela-Mariana, 132, 225
- Neagoe, Victorela, 212
- Negrea, Elena, 80, 84, 96, 225
- Neiescu, Petru, 209, 210, 211
- Nuță, Ion, 211
- Oancă, Teodor, 184, 185, 225

- Oișteanu, Andrei, 143,
156, 225
- Olariu, Florin-Teodor, 49,
73, 114, 144, 211, 225
- Olariu, Veronica, 211
- Oprea, Lăcrămioara, 211
- Orza, Rodica, 210, 225
- Pamfile, Tudor, 171, 176,
177, 178, 180, 225
- Pană Dindelegan,
Gabriela, 219, 224
- Pană, Ruxandra, 212
- Pascu, G., 192, 203, 225
- Pașca, Ștefan, 184, 192,
203, 225
- Pârvu, Bogdan S., 78, 225
- Petrovici, Emil, 10, 14,
167, 171, 209, 210, 225
- Platon, Elena, 115, 225
- Pop, Mihai, 168, 174, 226
- Pop, Sever, 10, 11, 209,
210, 226, 227
- Popa, Marian, 78, 79, 226
- Popescu, Cecilia Mihaela,
16, 98, 111, 226
- Preston, Dennis R., 15,
226
- Purcar-Gușeală, Margareta,
184, 226
- Purdela Sitaru, Maria, 126,
226
- Pușcariu, Sextil, 7, 9, 10,
14, 19, 41, 75, 208, 209,
210, 217, 219, 224, 226,
227, 241, 246
- Quintilian, 79, 227
- Radu, Carmen-Ioana, 211
- Reboul, Anne, 13, 224
- Roșianu, Ioan, 184, 227
- Rusu, Grigore, 209, 210
- Rusu, Valeriu, 209, 210,
211, 212, 224, 228
- Ruxăndoiu, Pavel, 168,
174, 222, 226
- Sala, Marius, 16, 22, 32,
41, 227
- Sapir, Edward, 114, 227
- Saramandu, Nicolae, 72,
209, 218, 227
- Sarfati, Georges-Élia, 81,
227
- Saussure, Ferdinand de,
114, 227
- Sperber, D., 80, 227
- Stan, Aurelia, 184, 228
- Stan, Ionel, 209, 210, 211
- Șeuleanu, Ion, 116, 145,
151, 152, 153, 228
- Șuteu, Valeriu, 212

Indice de autori

- Taloş, Ion, 115, 228
- Teaha, Teofil, 15, 22, 33,
209, 210, 212, 218, 228
- Teiuş, Sabina, 98, 99, 101,
106, 110
- Timoce-Mocanu,
Cosmina, 159, 163, 228
- Tiugan, Marilena, 115,
211, 212, 228
- Todoran, Romulus, 203,
219, 228
- Traugott Closs, E., 185,
222
- Turculeţ, Adrian, 211
- Țâra, Vasile, 184, 228
- Urişescu, Dorin, 211, 228
- Viviand, Aline, 114, 229
- Vlad, S., 210
- Vlasin, Veronica Ana, 211,
213, 217, 223
- Vulcănescu, Romulus,
115, 182, 229
- Vulpe, Magdalena, 15, 19,
22, 42, 99, 104, 111,
189, 196, 209, 210, 212,
229
- Waugh, Linda R., 85, 229
- Weigand, Gustav, 10, 229
- Wilson, D., 80, 227
- Zafiu, Rodica, 84, 215,
220, 229
- Zăbavă, Camelia, 184, 229

Dialectal Metalinguistic Commentary

(Abstract)

In our work, we considered dialectal metalinguistic commentary, analyzed on the basis of a material excerpted from Romanian linguistic atlases, but also from collections of dialectal texts.

It is, first of all, a pragmatic approach, realized from the perspective of the communicative act, of private dialect inquiry as a form of communication (act of request and response). The metalinguistic comments reflect the linguistic consciousness of the speakers as well as their creativity and expressivity, which is illustrated throughout the first five chapters of the work.

The non-linguist's metalinguistic activity expresses an active and conscious attitude towards the language, the subject participating in its elaboration, which is particularly noticeable in the case of spontaneous comments, which are indications that serve as an additional explanation of the term requested during the dialect survey.

The metalinguistic comments were also analyzed from the point of view of the interconnection between dialectology and sociolinguistics, in the Coseriu's grid, emphasizing the importance of extra linguistic, contextual

factors in dialectal variation, according to: the geographical factor – diatopic variety, the social factor – diastratic variety and the individual, stylistic factor – diaphase variety. These illustrate a concrete linguistic reality, namely the objective existence of differences in pronunciation, which make it possible to delimit linguistic phenomena and dialect areas.

The ability of the subject to describe and make explicit the linguistic facts in his own language, which implies a “distancing” from the analyzed phenomenon, is amplified in the case of “ironic” comments, irony being one of the pragmatic mechanisms that the speaker uses when he intends to criticize or ridicule some aspects that do not conform to the norms and patterns specific to the traditional mental.

In this context, the popular beliefs expressed in the metalinguistic commentaries discussed in the seventh chapter (with its three sub-chapters) are the expression of an archaic magical-mythical way of thinking, in which the world, imagined anthropocentrically, is governed by a logic of pomp and by moral norms that guarantee its balance and prosperity. Any violation of these rules and any departure from traditional patterns are sanctioned by the collectivity in a restrictive, just and restorative way, ritual practice being one of the remedies through which the destructive forces of cosmic equilibrium are annihilated, just as the word has a recuperative prestige.

Whether they are beliefs related to the integrity of the human being, to the “cycle of life” or to the customs of the year, as in the case of the linguistic configuration, it can be noted that the symbolic configuration of the popular beliefs found in the metalinguistic commentaries also denotes, in the variety of their manifestation at the ritual level, a marked unity not only diatopic, but also diastratic.

Onomastic information provided by the metalinguistic comments of informants (usually expressed in atlas map legends) in the dialect surveys, namely nicknames (“nicknames of derision”) and unconventional appellations, were also tracked in the volume.

Like irony, the nickname is one of the pragmatic mechanisms used by the speaker to criticize or ridicule various aspects that do not conform to the norms and patterns of traditional mentality, whether they are aspects related to the human body or to behavior. These unofficial onomastic forms, with an affective content, are expressed through linguistic mechanisms such as the appellative, metaphor or metonymy.

Like nicknames, the common name appellatives encountered in metalinguistic commentaries (situated in a zone of interference between proper and common nouns) individualize within a general class and reflect both the creativity of the denominators and the social relations within the traditional community (sanctioning, through “nicknames” and irony, deviations from the norms of the community), they also highlight the dialectal particularities of the area to which the speakers belong.

We believe that even with this type of commentary, the linguistic atlases can be considered a treasure trove of language and culture, and can be the subject of interdisciplinary studies. In a new paradigm of the language sciences, dialectology can successfully benefit from the theoretical tools provided by sciences such as pragma-linguistics, sociolinguistics, ethno-linguistics or even anthropology. In their turn, these disciplines can benefit from the information generously provided by the linguistic atlases, fully confirming the statement that Sextil Pușcariu made in 1938 in the *Preface* to ALRI/I (p. 9): “The Romanian Linguistic Atlas is not only a

documentation tool for linguists. Historians, ethnographers, folklorists and geographers can find in our maps the answers to their preoccupations”.

Le commentaire métalinguistique dialectal

(Résumé)

Le présent ouvrage poursuit le commentaire métalinguistique dialectal, l'analyse ayant à la base un matériau extrait des atlas linguistiques roumains, mais aussi des recueils de textes dialectaux.

Il s'agit premièrement d'une approche de type pragmatique, réalisée de la perspective de l'acte communicatif, l'enquête dialectale étant considérée comme une forme de communication (acte de sollicitation et de réponse). De cette perspective, les commentaires métalinguistiques reflètent la conscience linguistique des parleurs, mais en même temps leur créativité et leur expressivité, fait argumenté le long des premières cinq chapitres du volume.

L'activité métalinguistique du non-linguiste exprime une attitude active et consciente face au langage, le sujet prenant part à l'élaboration de celui-ci, fait remarqué surtout dans le cas des commentaires spontanés, qui représentent des indications destinées à expliquer le terme sollicité dans l'enquête dialectale.

Les commentaires métalinguistiques ont été aussi analysés par rapport à l'interconnexion de la dialectologie

avec la sociolinguistique, de la perspective proposée par Eugen Coseriu, en soulignant l'importance des facteurs extralinguistiques, contextuels dans la variation dialectale, en fonction: du facteur géographique – variété diatopique, du facteur social – variété diastratique et du facteur individuel, stylistique – variété diaphasique. Ces variétés du langage illustrent une réalité linguistique concrète, l'existence objective des différences entre les parlers, qui permettent la mise en évidence de certains phénomènes linguistiques et des aires dialectales.

La capacité du sujet de décrire et d'expliquer les faits linguistiques appartenant à son idiome, capacité qui suppose une « prise de distance » envers le phénomène analysé, est amplifiée dans le cas des commentaires de type « ironique », l'ironie constituant l'un des mécanismes pragmatiques auquel fait appel le locuteur quand il a l'intention de critiquer ou de ridiculiser certains aspects qui ne sont pas conformes aux normes et aux *patterns* spécifiques à la mentalité traditionnelle.

Dans ce contexte, les croyances populaires exprimées à travers les commentaires métalinguistiques analysées dans le septième chapitre (avec ses trois sous-chapitres) représentent l'expression d'une pensée archaïque de type magique et mythique, selon laquelle l'univers, imaginé d'une manière anthropocentrique, est gouverné par une logique du faste et par des normes morales qui garantissent son équilibre et sa prospérité. Tout manque de respect pour ces normes et toute sortie des matrices traditionnelles sont punies par la collectivité d'une manière revendicative et réparatrice ; la pratique rituelle (à côté du prestige réparateur de la parole) est, dans ce contexte, l'un des remèdes par lesquels l'être humain repousse et neutralise les forces destructrices de l'équilibre cosmique.

Soit qu'il s'agit des croyances sur l'intégrité de l'être humain, soit sur « le cycle de la vie » ou sur les fêtes du cours de l'année, on peut remarquer, comme dans le cas de la configuration linguistique, le fait que la configuration symbolique des croyances populaires rencontrées dans les commentaires métalinguistiques prouve, dans la variété de leur manifestations par de nombreux rituels, une unité accentuée non seulement diatopique, mais aussi diastratique.

Nous avons poursuivi aussi des formes onomastiques rencontrées dans les commentaires métalinguistiques des sujets (exprimées d'habitude dans les légendes des cartes linguistiques des atlas), au cours des enquêtes dialectales, plus précisément les sobriquets et les appellatifs nonconventionnels.

Comme l'ironie, le sobriquet est l'un des mécanismes de type pragmatique utilisé par le locuteur pour critiquer ou pour ridiculiser différents aspects qui ne correspondent pas aux normes et aux matrices spécifiques à la mentalité traditionnelle, soit qu'il s'agit des aspects rapportés au corps humain, soit aux comportements. Ces formes onomastiques non-officielles, à contenu affectif, sont exprimées par des moyens linguistiques tels l'appellatif, la métaphore ou la méthonymie.

Les appellatifs noms communs rencontrés dans les commentaires métalinguistiques sont situés dans une zone d'interférence entre les noms propres et les noms communs. Ils individualisent à l'intérieur d'une classe générale et reflètent la créativité des dénominateurs, mais aussi les relations sociales entre les membres des collectivités traditionnelles (le punissement par le sobriquet et par l'ironie), mettant toujours en évidence les particularités dialectales de la zone à laquelle les sujets appartiennent.

Nous considérons que le type de commentaires analysé dans ce volume constitue aussi une bonne raison pour définir les atlas linguistiques comme des trésors de langue et de culture et il peut devenir un excellent sujet d'études interdisciplinaires. Dans un nouveau paradigme des sciences du langage, la dialectologie peut bénéficier avec succès d'instruments théoriques offerts par des sciences comme la pragmatolinguistique, la sociolinguistique, l'ethnolinguistique et même l'anthropologie. À leur tour, ces disciplines peuvent bénéficier des données offertes généreusement par les atlas linguistiques, confirmant pleinement l'affirmation faite, en 1938, par Sextil Pușcariu, dans la *Préface* de l'ALR I/I (p. 9) : « L'Atlas Linguistique Roumain n'est pas seulement un instrument de documentation pour les linguistes. L'historien, l'ethnographe, le folkloriste et le géographe peuvent trouver dans nos cartes des éclaircissements pour leurs préoccupations ».

Volumul oferă o imagine asupra unui subiect mai puțin abordat în literatura de specialitate: comentariul metalingvistic dialectal, analizat pe baza unui material excerptat din atlasele lingvistice românești, dar și din culegeri de texte dialectale. Demersul autoarei este, în primul rând, unul de tip pragmatic, realizat din perspectiva actului comunicativ, a anchetei dialectale privite ca formă de comunicare, comentariile metalingvistice reflectând conștiința lingvistică a vorbitorilor și, nu în ultimul rând, creativitatea și expresivitatea acestora.

ISBN: 978-606-37-2552-4